SALNAMELERE GÖRE TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E KÜTAHYA SANCAĞI'NIN SOSYO-EKONOMİK PROFİLİ

Nilüfer BAKAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Lisansüstü Yönetmeliği Uyarınca
Tarih Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

Ağustos–2007

SALNAMELERE GÖRE TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E KÜTAHYA SANCAĞI'NIN SOSYO-EKONOMİK PROFİLİ

Nilüfer BAKAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Lisansüstü Yönetmeliği Uyarınca
Tarih Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

Danışman: Doç.Dr. Osman KÖKSAL

Ağustos–2007

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma, Jürimiz tarafından Tarih Anabilim Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Üye:…….

Üye:…….

Üye:…….

Üye:…….

Üye:…….

Tezle ilgili yasa ve yönetmeliklerin öngördüğü teknik ve bilimsel koşulları yerine getirmiş ve aday, Yüksek Lisans (Bilim Uzmanlığı) yeterlik derecesi almaya hak kazanmıştır.

ONAY

…/…/2007

Prof. Dr. Münevver YILANCI

Enstitü Müdürü

SALNAMELERE GÖRE TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E KÜTAHYA SANCAĞI'NIN SOSYO-EKONOMİK PROFİLİ

BAKAN, NİLÜFER
Yüksek Lisans-2007
Yakınçağ Tarihi
Danışman: Doç. Dr. Osman KÖKSAL

Bu çalışmanın amacı; Salnamelere göre Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Kütahya'nın sosyo-ekonomik durumunu aydınlatmaktır.

.

Bu çalışmanın verileri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi'ndeki orijinal kaynaklar kullanılarak elde edilmiştir. Söz konusu kaynaklar önce transkribe edilmiş sonra da değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda, Osmanlı Devleti'nde her alanda büyük değişimlerin olduğu tespit edilmiş,Tanzimat ve Cumhuriyet arasındaki dönemde, Kütahya'nın sosyo-ekonomik durumuna ışık tutulmaya çalışılmıştır.

SOCIAL AND ECONOMICAL PROFILE OF KUTAHYA SANJAK FROM REFORMATION TO REPUBLIC ACCORDING TO ANNUALS

BAKAN,NİLÜFER

Master Thesis ,2007
The History of The Near Age

Advisor:Osman KÖKSAL, Associate Professor

The aim of this study is to bring out the social and economical situation of Kutahya according to annuals at the last period of Ottoman State.

The data of this study have been obtained as being used the original sources in the premiership state archieves and the Ottoman ones. The sources that are talked about have firstly been translated and then utilized.

In the conclusion of the research,it has been confirmed that great changes happened in every field in The Ottoman Empire. In the period between " Tanzimat " and The Republic it has been tried to be reflected the social and economic state of Kütahya.

İÇİNDEKİLER

sayfa

Özet……....i

Abstract……..…ii

İçindekiler……iii

Tablolar……...vii

Ekler Listesi…….xi

Kısaltmalar……..…xii

Önsöz……..……...xiv

Giriş…….....xv

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜTAHYA'NIN TARİHÇESİ

1.1. TÜRKLERDEN ÖNCE KÜTAHYA……...…….1

1.2. KÜTAHYA'NIN TÜRK HAKİMİYETİ'NE GİRMESİ…….2

1.3. HÜDAVENDİGÂR SANCAĞI'NDA KÜTAHYA…….6

İKİNCİ BÖLÜM

KÜTAHYA SANCAĞI'NIN İDARİ YAPISI

2.1. YÖNETSEL BÖLÜNME……..…….7

2.2. ADLİ TEŞKİLAT ……..…7

2.2.1. Tanzimat Dönemi Osmanlı Adli Teşkilatı……...7

2.2.2. Tanzimat'tan Sonra Kütahya'da Adli Teşkilat……9

2.3. MUTASARRIFLAR, KAYMAKAMLAR VE NAİPLER ……...…..11

2.3.1. XIX. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Görev Yapan Bazı Mutasarrıflar Ve Yaşam Öyküleri……..……15

2.4. BELEDİYE……..…….19

2.4.1. İhtisab Nazırlığı'nın Belediye'ye Dönüşümü……...…19

2.4.2. Kütahya Belediye Meclisi……...……...20

III. BÖLÜM

KÜTAHYA SANCAĞI'NIN SOSYAL YAPISI

3.1. NÜFUS…….28

3.1.1. Nüfus Yapısı……...……..28

3.1.2. Kütahya Muhacirleri……...……..38

3.1.2.1. Macar ve Leh Mültecileri…..…….39

3.1.2.2. Çerkez ,Nogay ve Kırım, Bosna ve Hersek, Silistre Muhacirleri…….40

3.1.3. Kütahya Doğumlu Ünlüler……...….41

3.1.4. TBMM Hükümeti I. Devre Kütahya Milletvekilleri …….....45

3.2. EĞİTİM……...…….47

3.2.1. Tanzimat Dönemi'nde Eğitimde Görülen Yenileşmeler…….…..47

3.2.2. Tanzimat'tan Sonra Kütahya'da Açılan Okullar……...…….49

3.2.3. Ders Programları ve Kadrolar …….…….54

3.2.3.1. Kütahya'da Eğitimde Öne Çıkmış Bazı Muallimler …….56

3.3. SAĞLIK……...……57

3.3.1. Kütahya Sağlık İşleri ……57

3.4. ASKERLİK…….. ……...59

3.4.1. Askerlik Mükellefiyetindeki Gelişmeler...……..…..59

3.4.2. Kütahya'da Askerlik …….....61

3.4.3. Madalya Alanlar……64

IV. BÖLÜM

KÜTAHYA SANCAĞI'NIN EKONOMİK YAPISI

4.1. TARIM……73

4.1.1. Kütahya Ahalisine Verilecek Zahire (Hububat, Yiyecek) Hakkında……79

4.1.2. Ürünlerin Islahı, Nadas ve Tarım Aletleri……79

4.2. HAYVANCILIK……..80

4.2.1. Hayvancılık Tesisi Çalışmaları……...…..82

4.3. BAYINDIRLIK……...82

4.3.1. Kütahya Bayındırlık İşleri……83

4.4. MADENCİLİK……85

4.4.1. Osmanlı'da Madencilik……85

4.4.2. Kütahya'da Madencilik……..…86

4.5. SANAYİ……...87

4.6. ULAŞIM VE TİCARET……..88

4.6.1. Osmanlı'da Ulaşım ve Ticaret……..88

4.6.2. Kütahya'nın Ulaşım Altyapısı……...…88

4.6.3. Kütahya'da Ticari Hayat……...90

4.7. MALİYE…….…….91

4.7.1. Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Maliyesi……...……..91

4.7.2. Kütahya Sancak Bütçesi……..…..93

4.7.2.1. Sancak Vergilerinden Bazıları……...…..101

4.7.2.1.1. Ziraat Vergileri……..101

4.7.2.1.2. Ağnam Vergisi……..…102

SONUÇ.....103

KAYNAKÇA……...106

EKLER.....112

TABLOLAR

sayfa

Tablo 1: XIX. yüzyılda Kütahya mahalleleri ve nüfus durumu…….28

Tablo 2:XIX. yüzyılın ortalarında Kütahya'da mevcut iş kolları……...…30

Tablo 3:Kütahya Merkez Kaza ile öbür kaza ve nahiyelerdeki köy , mahalle ve hane dağılımı……...……32

Tablo 4 :1870 (1287) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre erkek nüfusun dinsel dağılımı……..….33

Tablo 5: 1874 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre erkek nüfusun dinsel ayrımı……..…34

Tablo 6: 1879 (1296) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre nüfusun dinsel dağılımı…….……34

Tablo 7 : 1885 (1302) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre nüfusun dinsel dağılımı…….…36

Tablo 8 : 1890 yılı başlarında Kütahya kentinin etnik de dinsel dağılımı…….37

Tablo 9: 1906 (1324) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre nüfusun dinsel dağılımı……...…..37

Tablo 10: 1897 (1314) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Sancağı'nda Madalya Alanlar…….……64

Tablo 11: 1906 (1324) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Sancağı'nda Madalya Alanlar…….…67

Tablo 12: 1907 (1325) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Sancağı'nda Madalya Alanlar…….……70

Tablo 13: 1885 (1302) tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre Kütahya Sancağı'nın topraklarının dağılımı…….…….75

Tablo 14: 1906 (1324) tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre Kütahya Sancağı'nın topraklarının dağılımı……..…75

Tablo 15: 1884'te Kütahya Sancağı'nda elde edilen başlıca ürünler ile üretim miktarlarının dağılımı……..…77

Tablo 16:1890 başlarında Kütahya Sancağı'nda elde edilen başlıca tarım ürünleri……....78

Tablo 17:1906 (1324) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Merkez ve kazalarında yetişen ürünler……....……..78

Tablo 18:1871 tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre Kütahya Sancağı'nda yetiştirilen başlıca hayvan türlerinin dağılımı…...…….…80

Tablo 19: 1890 başlarında Kütahya Sancağı'nda beslenen başlıca hayvan türlerinin dağılımı……...…81

Tablo 20:1906 tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre, Kütahya Merkez Kaza ile Simav ve Gediz kazalarında beslenen başlıca hayvan türlerinin dağılımı81

Tablo 21: 1890 yılı başlarında Kütahya Sancağı'nın başlıca dış satım ürünleri ile değerleri……..90

Tablo 22: 1890 yılı başlarında Kütahya Sancağı'nın başlıca dış alım ürünleri ile değerleri……..91

Tablo 23: 1876 tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre, Kütahya Sancağı'nın Gelir Kalemleri……...……...……94

Tablo 24: 1893-1894 döneminde Düyun-u Umumiye'nin Kütahya Sancağı'ndan sağladığı gelirin dağılımı……...…….95

Tablo 25: Kütahya Sancağı'nın 1904'teki başlıca gider kalemleri ile değerlerinin dağılımı/1……....96

Tablo 26: Kütahya Sancağı'nın 1904'teki gelir kalemleri ve değerlerinin dağılımı/2……...….97

Tablo 27:Kütahya'da bazı mali kurumlar ve dağılımları……..….98

Tablo 28: 1914 (1331) Senesi Gelir Tablosu……..….100

Tablo 29: 1915 (1332) Senesi Martına Devreden Sandık Mevcudu……...…….101

EKLER LİSTESİ

sayfa

Belge 1: BOA, *ML.VRD. TMT*, 8707……112

Belge 2: BOA, *A.MKT.UM*, Dosya no: 367 / 31……..116

Belge 3: BOA, *İ.DH*, Dosya no: 74659……117

Belge 4: BOA, *İ.MVL*, Dosya no: 485\21977……...118

Belge 5: BOA, *İ.MVL*, Dosya no: 462/20841……..119

Belge 6: BOA, *İ.DH*, Dosya no:1335\1316……..120

KISALTMALAR

A.AMD: Sadaret Âmedî Kalemi Belgeleri.

A.g.e: Adı geçen eser.

A.g.m: Adı geçen makale.

A.Ü: Anadolu Üniversitesi.

A.MKT.MHM: Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri.

A.MKT.NZD: Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler.

A.MKT.UM: Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler.

A.MKT.DV: Sadaret Mektubî Kalemi Deavî Yazışmalarına Ait Belgeler.

Bkz: Bakınız.

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Bsk: Baskı.

DH: Dahiliye.

DH.EUM MKT: Muhaberât ve Tensîkât Müdüriyeti Belgeleri.

DH.EUM.VRK: Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası Belgeleri.

DH.İD: İdari kısım belgeleri.

DH.MUİ: Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri.

DH.UMUM: Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri.

KA: Kütahya Ansiklopedisi.

KTSOR: Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası Rehberi.

ML.VRD.TMT: Temettuât Defterleri.

MV: Meclis-i Vükelâ Mazbataları.

S: Sayfa.

TDVA: Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi.

Yay: Yayınları.

YA: Yurt Ansiklopedisi.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı; XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik durumunu ortaya koyarak, onun bir sancağı olan Kütahya'nın yapısını gün ışığına çıkartmaktır.

.

Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, Kütahya'nın tarihçesinden bahsedilmiştir. Kütahya'nın Türk hakimiyetine girmeden ve girdikten sonraki dönemleri ayrı ayrı işlenmiştir.

İkinci bölümünde, Kütahya'nın Tanzimat döneminden itibaren idari yapısına yer verilmiştir. Bu kapsamda yerel yönetimlerden bahsedilmektedir.

Üçüncü bölümünde; nüfus, eğitim, sağlık, askerlik, gibi konulara yer verilmiş, bu şekilde söz konusu dönemde Kütahya'nın sosyal yapısı anlatılmaya çalışılmıştır.

Son bölümde ise ekonomik yapı içerisindeki tarım ve hayvancılık, bayındırlık, madencilik, sanayi, ticaret ve ulaşım ile maliye gibi önemli konular işlenmiştir.

Bu çalışmam sırasında, beni yönlendiren danışman hocam sayın Doç. Dr. Osman KÖKSAL'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Tanzimat ile Cumhuriyet arasındaki dönem Osmanlı Devleti'nin çöküş ve dağılma dönemi olup şuan içinde yaşadığımız Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanan bir dönemdir. Osmanlı Devleti bu dönemde bir taraftan elindeki toprakları korumaya çalışırken, diğer taraftan da batıda birçok alanda meydana gelen değişim ve gelişmelere ayak uydurmaya çalışmıştır.

Araştırma konumuz olan Osmanlı'nın son döneminde Kütahya'nın sosyo-ekonomik durumu yerel bir tarih çalışmasıdır. Yerel tarih çalışmaları, günümüzü ve geleceğimizi aydınlatacak projeksiyonlar yapabilmek için geçmişi öğrenmeyi amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik de belge ve objelerin toplanması gerekmektedir. Ancak yerel tarih çalışmaları, sadece eski belge ve objeleri toplamak değil, gelecekte kullanılabilecek olan belge ve objeleri de bugünden saklamak olmalıdır.

Yerel tarih çalışmaları, şimdiye kadar çalışılmış olan Osmanlı Tarihi çalışmalarını tamamlayan bir özelliğe sahiptir. Bu açıdan da önem arz etmektedir.

Kütahya ile ilgili değişik araştırmacılar tarafından farklı alanlarda araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmacılardan biri olan İsmail Hakkı Uzunçarşılı Kütahya Şehri adlı eserinde Kütahya'nın Bizans hakimiyetinden Osmanoğulları' na kadar olan zamanını incelemiştir. Yurt Ansiklopedisi'nde de Kütahya'nın coğrafi yapısı, sosyo-ekonomik yapısı ve kültürü kronolojik bir sıra ile değişik yazarlar tarafından ele alınmıştır.

Bu çalışmamızda, Anadolu Şehzade Sancağı olan Kütahya'nın sosyo-ekonomik durumundan bahsedilmiştir. Konu ile ilgili salnamelerden faydalanılmıştır. Söz konusu salnameler idari yapıdan nüfusa, tarımdan hayvancılığa kadar dönemin aydınlatılması açısından önemli bilgileri içermektedir.

Ayrıca elde ettiğimiz bilgiler ışığında, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen gelişmelerin yansımalarını Kütahya'da da görebiliriz. Balkanlarda kaybedilen topraklardan gelen muhacirlerin şehirde iskan edilmeleri, demiryollarının yapılması, II. Meşrutiyet'te Meclis'e temsilciler gönderilmesi ve I. Dünya Savaşı sonrası Yunan

işgaline uğraması, Kurtuluş Savaşı'nda Dumlupınar, Sakarya ve İnönü Savaşları'nın Kütahya ve kazalarında gerçekleşmesi bunun bir göstergesidir. Bu yönüyle Kütahya Osmanlı'dan Cumhuriyet'e giden yolda önemli bir yere sahiptir.

I. BÖLÜM

KÜTAHYA'NIN TARİHÇESİ

1.1.TÜRKLERDEN ÖNCE KÜTAHYA

Anadolu'nun eski yerleşim yerlerinden birisi olan Kütahya'nın kuruluş tarihini kesin olarak belirlemek mümkün olmamıştır. Ancak tarihinin çok eskilere dayandığı anlaşılmaktadır. Sırasıyla Hitit, Frigya, Lidya, Pers, Makedonya, Britanya ve Bergama krallıklarının hakimiyetinde bulunmuş daha sonra Roma İmparatorluğu ve onun ikiye ayrılmasından sonra Bizans İmparatorluğunun hakimiyetine girmiştir.[1]

Eski kaynaklara göre; Kütahya'nın Antik Çağ' daki adı Katiaenion'dur. Ünlü Antik Çağ coğrafyacısı Strabon'a göre bu ad Kotis'in Kenti anlamına gelmektedir. Kotiaeion adı temel sözcük aynı kalmak şartı ile, farklı dönem ve yazılışlara göre "Kotiaion", "Cotyaeum" ve "Cotyaium"[2] olarak da kullanılmıştır. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, ilin tarihi MÖ VI. yüzyıla dayanmaktadır. İl toprakları içinde yerleşen en eski halk Frigler'dir. MÖ 1200 yıllarında, Anadolu' ya gelen Frigler, Hitit İmparatorluğu'nun topraklarına girdiler. MÖ 676'da Kimmerler Frigya Kralı III. Midas'ı bozguna uğratarak, Kütahya ve çevresine egemen oldular.[3]

Makedonyalı Büyük İskender'in tarih sahnesine çıkması ve Persleri mağlup ederek Anadolu'yu hakimiyeti altına almasıyla Kütahya el değiştirmiştir. (M.Ö. 333) Büyük İskender'in genç yaşta ölmesi üzerine imparatorluk parçalanmış ve Kütahya İskender'in kumandanlarından Antigonos'un eline geçmiştir. M.Ö. 278

[1]İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçukiylerle, Germiyan ve Osmanoğulları Zamanında Kütahya Şehri*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1932, s. 5.
[2] Osman Şiar Yalçın, *Kütahya'nın Tarihi*, İstanbul: Özgüret Yay, 1959, s.3.
[3] Hakkı Dursun Yıldız, "Kütahya'nın Tarihçesi", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan,* İstanbul: Kütahya Belediyesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Sanat Tarihi Enstitüsü Yay, 1982, s. 35-36.

yılında Britanya Krallığı Kütahya'yı topraklarına katmış ve daha sonra da Bergama Krallığını eline geçirmiştir. M.Ö. 62 yılında Sezar'ın damadı Pompoeus Kütahya'yı Roma İmparatorluğu topraklarına katmıştır.[4] M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye ayrılınca Kütahya Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğunun hakimiyetine girmiştir. Kütahya, Romalılar zamanında Hristiyanlığın önemli merkezlerinden birisi haline geldi. Takibata uğrayan Hristiyanlar Kütahya'ya sığındılar. Putperest Roma, şehrin tahsisatını kesti ve şehir ihmale uğrayarak bir süre bakımsız kaldı. Roma'nın Hristiyanlığı resmen kabul etmesinin ardından piskoposluk merkezi oldu. Bizans döneminde ise Kütahya'nın önemi çok arttı. Bizanslılar şehre hakim ve kale inşasına elverişli buldukları sarp tepeye burçlar ile tahkim edilmiş iki kat sur içinde bir şato yaptılar. Bu şato, Germiyanoğulları ve Osmanlılar döneminde yapılan Kütahya Kalesi'nin esasını teşkil etmiştir.[5]

1.2. KÜTAHYA'NIN TÜRK HAKİMİYETİ'NE GİRMESİ

Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Alparslan'a Malazgirt savaşında yenilen Bizans İmparatoru Romen Diyojen serbest bırakıldığında yerine geçen oğlu Jan'ın emri ile yakalanarak Kütahya'ya getirilip burada gözleri oyulmuştur.[6]

Kütahya'nın Melik Mansur tarafından fethedildiği yıllarda şehir Büyük Selçuklu İmparatorluğuna bağlı bulunuyordu. Melik Mansur'un Büyük Selçuklu İmparatorluğu hükümdarı Melikşah'a karşı ayaklanması üzerine Melikşah Emir Porsuk Bey komutasında bir ordu göndermiş, yapılan savaşta Melik Mansur öldürülmüştür (1090).

Bu olaydan sonra Emir Porsuk Bey kuvvetleri Kütahya 'da yerleşti. Porsuk Bey bir müddet Kütahya'da Kale Muhafızı olarak görev yapmıştır. Kütahya'nın önemli akarsularından Porsuk Çayı'nın adı buradan gelmektedir

[4] Yıldız, *a.g.e*, s. 35.
[5] Uzunçarşılı, *a.g.e*, s. 5.
[6] Yıldız, *a.g.e*, s. 36.

I. Kılıçarslan, I. Haçlı Savaşı'nda yenilince devlet merkezini Konya'ya nakletmiştir. Kütahya yeniden Bizans,in eline geçmiştir. II. Kılıçarslan 1176'da Bizans imparatoru Manuel Komnenos'u Myriakephalon (Miryakefalon)'da yenince Kütahya fethedildi. Şehrin, Selçuklu Devleti'nin eline geçmesi kesin olarak Alaattin Keykubat zamanında olmuştur.[7] M.1233 tarihli Yoncalı Hamamı Kitabesi Kütahya'nın Türkler tarafından son fetih tarihini ortaya koymaktadır.[8]

Sultan II.Kılıçarslan'ın, ülkesini on bir oğlu arasında paylaştırması sırasında Kütahya, Gıyaseddin Keyhüsrev'in hissesine düştü. Daha sonra kardeşler arası taht kavgaları sırasında durumdan yararlanan Bizans, Kütahya'yı ele geçirdi ise de Sultan Alaattin Keykubat zamanında Selçuklu kumandanlarından İmaüddin Hezar Dinarı tarafından üçüncü defa ele geçirildi (1230) .[9]

Anadolu Selçuklu Devleti, batı ucunda yaptıkları hizmete karşılık Kütahya'yı Germiyanoğulları'na ikta olarak vermiştir. Malatya taraflarında bir bölgeye Germiyan adı verildiği Selçuklu ve Bizans kayıtlarında belirtilmektedir. Germiyanlı adının Malatya taraflarından Batı Anadolu'ya gelen bu aşirete bu nedenle verildiği (Kütahya'lı gibi) tahmin edilmektedir.[10]

Germiyanlı Beyliğini kuran Yakup Bey, Moğollar tarafından öldürülen Kerimüddin Alişir Bey'in oğludur. Kendisi Anadolu Selçuklu Sultanı III.Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında devletin ileri gelen emirlerinden birisiydi. Görev sahası Ankara ve civarı idi.[11]

III.Aladdin Keykubad'a bağlı iken 1300 yılında bağımsızlığını ilan etmiş, Kütahya merkez olmak üzere beyliğini kurmuştur. Beyliğin ilk müstakil idarecisi olan Yakup Bey devri (1300-1340) Germiyanoğulları'nın en güçlü dönemini oluşturur. Bizans'ın Yakup Bey devrinde Germiyanoğulları'na yıllık 100.000 dinar

---

[7] Yıldız, *a.g.e*, s. 36.
[8] Celal Kağnıcıoğlu, *Tarihi ve Turistik Yönü ile Kütahya*, İstanbul: Halk Basımevi, 1964, s.18.
[9] Yıldız, *a.g.e*, s. 38.
[10] Yalçın, *a.g.e*, s. 4.
[11] Kağnıcıoğlu, *a.g.e*, s. 21.

vergi ve hediyeler gönderdikleri belirtilir. Yakup Bey'in, hükümdarlar gibi emirleri, vezirleri, kadıları, hazineleri ve konakları olduğu ve sultanlara mahsus her şeye sahip olduğu bilinmektedir.[12] Yakup Bey'in hakim olduğu topraklar, Yakup-ili adıyla adlandırılmıştır.[13]

. Yakup Bey'den sonra yerine oğlu Mehmet Bey (1340) geçmiştir. Mehmet Bey ve devri hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi yoktur. Mehmet Bey'in Türklerin elinden Katalanlar tarafından alınmış olan Kula va Angir (Simav)'i geri aldığı II. Yakup Bey'e ait meşhur Taş Vakfiye'de kaydedilmektedir.[14] Mehmet Bey'in 1361 yılında ölümü üzerine yerine oğlu Süleyman Şah geçti.[15]

Beylik, gittikçe güçlenen Karamanoğulları Beyliği'ne karşı Osmanlı Beyliği ile iyi ilişkiler kurmak amacıyla Süleyman Şah kızı Devlet Hatun'u I. Murat'ın oğlu Yıldırım Beyazid'a verdi. Çeyiz olarak Kütahya Simav[16], Eğrigöz[17] (Emet) ve Tavşanlı Osmanlı'ya verildi. Osmanlı yönetimine geçtikten sonra Kütahya bir Sancak Merkezi oldu. I.Murad' ın oğlu ve Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın damadı olan Bayezid'da Kütahya Sancak Beyi olarak görevlendirildi.[18] Ancak Kütahya, Ankara Savaşından sonra tekrar Germiyanoğulları'nın hakimiyetine geçti (1402).

II.Yakup Bey, erkek çocuğunun olmaması sebebiyle vefatında memleketinin Osmanlılara verilmesini vasiyet etmiştir. II.Yakup Bey'in M.1429 senesinde vefat etmesiyle Germiyanoğulları'nın bütün toprakları Osmanlı Devletine geçmiş oldu.[19]

---

[12] M. Çetin Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429),* Ankara: Sevinç Matbaası, 1974, s. 35.
[13] Yalçın*, a.g.e*, s. 4.
[14] Varlık, *a.g.e,* s.47.
[15] Yıldız*, a.g.e*,s. 42.
[16] M. Çetin Varlık, ''XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'', *Belleten*, Cilt: LII, Ankara: TTK Basımevi, 1998, s.149.
[17] *a.g.m*, s. 152.
[18] Mustafa Özçelik, '' Kütahya'nın Tarihi Geçmişi'', *Kütahya Araştırmaları*, Bursa: Ak Matbaacılık, 2003, s. 36.
[19] Varlık, *a.g.e*, s.78.

Kütahya, Anadolu Eyaleti'nin merkezi olması dolayısıyla Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde, Anadolu tarafında yapılan seferlerde hem bir toplantı yeri ve hem de güvenli bir yol geçiş noktası idi.[20]

Anadolu tarafına yapılan seferlerde Osmanlı ordusunun toplantı yeri ve aynı zamanda önemli bir uğrak yeri olan Kütahya önemli eserlerle de donatılmıştır. Tarihte bilinen en eski toplu iş sözleşmesi 13 Temmuz 1766 tarihinde Kütahya 'da imzalanmıştır. O dönem Kütahya Valisi Ali Paşa'nın huzurunda yapılan görüşmeler sonucunda işveren ile işçiler arasında anlaşmaya varılmış, çırak, kalfa ve ustaların ücretleri ayrı ayrı belirtilmiştir. Söz konusu anlaşmada bahsedilen işçiler çinicilerdir.

Kütahya adı Mısır Valisi Ali Paşa ile Osmanlı Devleti arasında yapılan savaşlar sonunda 1833 yılında yapılan anlaşma ile uluslararası alanda duyulmuştur. Zor durumda kalan Osmanlı Devleti'nin Rusya 'dan yardım istemesi üzerine, Osmanlı Devleti üzerinde Rus nüfuzu olmasını istemeyen İngiltere ve Fransa, Mehmet Ali Paşa'yı ikna ederek Kütahya Anlaşmasının yapılmasını sağlamışlardır.[21]

1848 ihtilalleri neticesinde başlayan Macar Milli Hareketi, Avusturya ve Rusya tarafından kanlı bir şekilde bastırılınca, hareketin liderlerinden Kossuth Lajos, Bathyayi ve Mesrares 1849'da Osmanlı Devletine sığındılar. Rusya ve Avusturya' nın baskılarına rağmen Osmanlı Devleti mültecileri geri vermedi. Kossuth (Koşut) ve maiyeti Kütahya'ya yerleştirildiler. 1851 yılına kadar Kütahya'da kaldılar. Osmanlı Devleti söz konusu kişileri 1849 yılından 1851 Eylülüne kadar Kütahya'da misafir etmiştir. Ayrıca Macar ve Leh mültecilerin bütün masrafları hükümet tarafından karşılanmıştır.[22] Kaldıkları ev bugün müze haline getirilmiştir ve ziyaretçilere açıktır.

[20] Yıldız, *a.g.e*, s. 45.
[21] Yıldız, *a.g.e,* s. 47.
[22] Kağnıcıoğlu*, a.g.e*, s. 29.

1.3. HÜDAVENDİGÂR SANCAĞI'NDA KÜTAHYA

Anadolu Eyaleti, 1393'de Kara Timurtaş Paşa'nın Ankara'ya Anadolu Beylerbeyi olarak atanmasıyla kurulmuştur. Eyalet merkezi 1451'de Kütahya olmuştur. XV. yüzyılda bu eyaletin 17 sancaktan meydana geldiği tespit edilmektedir. Eyaletin iki önemli sancağı Kütahya ve Hüdavendigâr sancaklarıdır.

1825 yılına kadar 14 sancak olarak idari bölünmüşlüğünü koruyan Anadolu Eyaleti bu tarihte değişikliğe uğramış ve Kütahya merkez olmak üzere Afyon, Sultanönü ve Ankara'dan ibaret küçük bir idari birim haline gelmiştir. 1841'de Kütahya, Kocaeli, Bolu, Eskişehir, Karesi, Karahisar-i Sahib sancaklarından meydana gelmiş,[23] 1847'deki bölünmede, Kütahya Sancağı'nın Hüdavendigâr Eyaleti'ne bağlandığı görülmektedir.

1867 Vilayet Nizamnamesi'nde Kütahya Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlıdır. Kütahya Sancağı'nın bu dönemdeki kazaları, Merkez, Uşak, Gediz, Göbek, Banaz, Eskişehir, Karacaşehir, Seyitgazi, İnönü, Eğrigöz (Emet), Dağardı , Şaphane, Gümüş ve Tavşanlı'dır. 1877 Devlet Salnamesi'nde Hüdavendigâr Vilayeti'nden Kocaeli Sancağı'nın ayrıldığı, bunun dışında, vilayetin ve Kütahya Sancağı'nın eski yönetsel yapısını koruduğu görülmektedir. Bu dönemde, Kütahya Sancağı'nın kaza sayısında önemli bir düşüş olmuştur. 1877'de Sancağın; Merkez Kaza, Eskişehir, Simav, Uşak ve Gediz olmak üzere, toplam 5 kazası vardır. 1892 ve 1903 Devlet Salnamesi'ne göre Merkez Kaza'nın nahiyeleri şunlardır: Etraf-i Şehir, Altıntaş, Gergi, Virancık, Gümüş, Armuteli, Tavşanlı ve Eğrigöz.

Kütahya Sancağı, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bağımsız sancak olmuştur. 1916'da, Kütahya Bağımsız Sancağı'nın kazaları şunlardır: Merkez Kaza, Simav, Uşak, Gördes (Manisa'ya bağlı) ve Çivril (Denizli'ye bağlı)'dır.[24]

---

[23] *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay, 1991, s. 143-144.
[24] *Yurt Ansiklopedisi*, ''Kütahya Maddesi'', Cilt:7, İstanbul: Anadolu Yay, 1981-1984, s.5301.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜTAHYA SANCAĞI'NIN İDARİ YAPISI

2.1.YÖNETSEL BÖLÜNME

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde idari yapı, Merkez ve Taşra olmak üzere iki kısımda yürütülmekteydi. Merkez Teşkilatı, başta Divân-ı Hümayũn , Divân Kalemleri ve icra yetkisi olan Divân üyelerinden oluşmaktadır.

Taşra Teşkilatı; eyaletler, livalar ve eyaletlerdeki askeri teşkilat olmak üzere yapılanmıştır.

Tanzimat'tan sonra ise Merkez Teşkilatını Divân-ı Hümayun yerine Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye ,Divân-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet gibi kurumlar oluşturmuştur. Eyaletler, vilayetler adını alırken, yargı organları da Adliye ve mahkemeler olarak değiştirilmiştir.[25]

2.2. ADLİ TEŞKİLAT

2.2.1.Tanzimat Dönemi Osmanlı Adli Teşkilatı

Tanzimat döneminde bir taraftan klasik dönem Osmanlı yargı örgütü korunurken, diğer taraftan iktibas (ödünç) edilen yeni kanunları uygulamak üzere, Batı örneklerinden yararlanılarak, yeni mahkemeler ve bunların çalışabilmesi için gerekli yan ve üst kurumlar oluşturulmuştur.

Yeni kurulan mahkemeler, yargı sisteminde mevcut çok başlılığı sona erdirememiştir. Çünkü Teokratik olduğu için şeriat mahkemelerini, yine aynı

[25] *YA*, s. 5301.

nedenle ve eski imtiyazları sürekli teyit etmek zorunda kaldığı için cemaat mahkemelerini ve kapitülasyonları kaldıramadığı için konsolosluk mahkemelerini muhafaza etmek zorunda kalmıştır. Bu mahkemelere, yabancılarla Osmanlı vatandaşları arasındaki ticaret anlaşmazlıklarını görmek üzere kurulan karma ticaret mahkemeleri ile, Şer'iyye ve ticaret mahkemelerinin görev alanları dışında kalan anlaşmazlıklara bakmakla görevli Nizamiye Mahkemeleri de eklenmiştir.

Nizamiye Mahkemeleri ile Ticaret Mahkemeleri Adliye Nezaretine, Şeriat Mahkemeleri Meşihat (Şeyhülislamlık) Dairesi'ne, Cemaat Mahkemeleri ruhani teşkilatlara, Konsolosluk Mahkemeleri de konsolosluklara bağlı olarak çalışmıştır. Böylece, devletin sona ermesine kadar sonsuz görev ve yetki çatışmaları içerisinde, bir arada görev yapan bu mahkemelerle adalet yerine getirilmeye çalışılmıştır.[26]

Yargı örgütünde yapılan ilk yenilik, 1840 tarihli Ceza Kanunu'nu uygulamak üzere aynı yıl İstanbul'da oluşturulan Meclis-i Tahkikat adlı kuruldur. Böylece ilk kez tek yargıç sisteminden ayrılınmış ve yargılamaya başka üyelerin de katılması sağlanmıştır.

1847'de ise, Osmanlı vatandaşları ve yabancıların her tür ceza davalarına bakmak üzere karma mahkemeler oluşturulmuştur.

Meclis-i Tahkikatların ve karma mahkemelerin kurulmasıyla ceza davaları şer'i mahkemelerin görev ve yetki alanı dışına çıkarılmıştır.[27]

1856 Islahat Fermanı ile de Müslüman olan ve olmayan Osmanlı uyrukları arasında ve yabancılarla Osmanlılar arasında ticaret ve ceza davalarına karma mahkemelere bakması teyit edilmiştir. 1859 yılında İstanbul'da uygulanmak üzere, ceza muhakeme usulüne dair geçici bir nizamname çıkartılmıştır.

---

[26] Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara: TTK Yay, 1996, s. 115.
[27] *a.g.e*, s. 116.

1864 yılında çıkartılan Vilayet Nizamnamesi ile Nizamiye Mahkemesi yeniden düzenlenmiştir. Fransız yargı örgütü model olarak alınmıştır. Vilayet Nizamnamesi'ne göre, her kazada bir Meclis-i Deavi, her sancak merkezinde bir Meclis-i Temyiz, her vilayet merkezinde de Divan-ı Temyiz kurulmuştur. Bu mahkemeler Müslüman olan, olmayan tüm Osmanlıların ceza ve hukuk alanındaki yargı işlerine bakacaktı.[28]

1868'de Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin ikiye ayrılmasıyla, bir bölümü Şurây-ı Devlet, diğer bölümü nizamiye mahkemelerinin üst organı olarak kurulan en yüksek adli mahkeme olan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye adını almıştır.

1871 yılında yayınlanan Mehakim-i Nizamiye Hakkında Nizamname ile nizamiye mahkemeleri bidayet ve istinaf olmak üzere iki dereceli mahkemeler halinde nahiye, kaza, liva ve vilayet mahkemeleri şeklinde dört kısma ayrılmıştır. Bu nizamname ile adliye örgütü mülki örgütten ayrılmış, nizamiye mahkemeleri bağımsız mahkemeler haline gelmiştir.[29]

Böylece nizamiye mahkemeleri teşkilatı tamamlanarak, batı modeli bir yargı örgütü kurulmuştur. Henüz modern anlamda yargıç yetiştirecek okullar açılmadığı için kadılar bu yeni mahkemelerin yargıcı olarak görev yapmışlardır.[30]

2.2.2. Tanzimat'tan Sonra Kütahya'da Adli Teşkilat

Kütahya Merkezde ilk olarak Mahkeme-i Ticaret görülmektedir. Onu Ahkâmı Adliye ve Mahkeme-i Bidayet ve Mahkeme-i Şer'iyye izlemektedir. Mahkeme-i Bidayet , Hukuk ve Ceza Dairesi olarak ikiye ayrılırken , Ahkâmı Adliye de Meclis-Temyiz Hukuk Katipliği ve Meclis-Temyiz Cinayet Kâtipliği olarak ikiye ayrılmaktadır.

---

[28] *a.g.e,* s. 119.
[29] *a.g.e*, s. 121.
[30] *a.g.e*, s. 125.

Eskişehir Kazası'nda Mahkeme-i Ticaret , Mahkeme-i Bidayet ve son olarak da Mahkeme-i Şer'iyye görülmektedir.

Uşak Kazası'nda Mahkeme-i Ticaret , Mahkeme-i Bidayet bulunmaktadır.

Gediz ve Simav Kazaları'nda Mahkeme-i Bidayet aynı yıl (1886-1303) kurulmuşken, Mahkeme-i Şer'iyye Gediz'de 1893 (1310)'de, Simav'da 1897 (1314)'de kurulmuştur. Söz konusu mahkemeler daha sonraki salnamelerde de görülmektedir.

1870-1907 yılları arasındaki Kütahya merkez ve kazalarındaki mahkemeler aşağıda verilmiştir;

Kütahya Merkez Mahkemeleri

1. Ticaret Mahkemesi[31]
2. Ahkâmı Adliye[32]
a. Meclis-Temyiz Hukuk Kâtipliği[33]
b. Meclis-Temyiz Cinayet Kâtipliği
3. Mahkeme-i Bidayet[34]
a. Bidayet-i Hukuk
b. Bidayet-i Ceza

Eskişehir Kazası Mahkemeleri

1.Mahkeme-i Ticaret[35]

[31] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1287, s. 83-86. Ticaretle ilgili davalara bakan mahkeme. Bkz Ferit Develioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitapevi, 11. Bsk. ,1993,s.567.
[32] Adliye Nezaretinin eski adı. Bkz. Develioğlu, *a.g.e,* s. 17.
[33] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1296, s. 162-163.
[34]*Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1303, s. 294. Davaların ilk görüldüğü mahkeme. Bkz. Develioğlu*, a.g.e,* s. 567.

2.Mahkeme-i Bidayet[36]

3.Mahkeme-i Şer'iyye[37]

Uşak Kazası Mahkemeleri

1. Mahkeme-i Ticaret[38]

2. Mahkeme-i Bidayet [39]

Simav Kazası Mahkemeleri

1.Mahkeme-i Bidayet[40]

2. Mahkeme-i Şer'iyye[41]

Gediz Kazası Mahkemeleri

1. .Mahkeme-i Bidayet [42]

2. Mahkeme-i Şer'iyye [43]

2.3. MUTASARRIFLAR, KAYMAKAMLAR VE NAİPLER

Kütahya'ya tayin edilen mutasarrıf, naip, kaymakam ,belediye reisi, paşa vs. gibi yöneticilerin ve kumandanların gerek tayin ve gerekse azillerini takip etmek mümkündür.

Halk, gelen idareciden memnun değilse hoşnutsuzluğunu ifade edebilmektedir. İsteklerini idarecilere kolaylıkla iletebilen halk, hiyerarşik düzende

---

[35] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1296, s. 162-163.
[36] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1303, s. 294.
[37] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1310, s. 171. Nikah,miras taksimi ile din işleriyle ilgili meselelere bakan mahkeme. Bkz. Develioğlu*, a.g.e,* s. 567.
[38] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1287, s. 83-86.
[39] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1303, s. 294.
[40] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1303, s. 294.
[41] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1314, s. 222.
[42] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1303, s. 294.
[43] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1310, s. 171.

bürokrasiye yakınlığıyla da dikkati çekmektedir. Ahalinin hoşnut olmadığı bir vali görevinden azledilerek yerine bir başkası tayin edilmektedir.[44]

1870 (1287) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi göre Kütahya Sancağı Mutasarrıfı Hasan Bey, Mehmet Efendi'dir.[45] Uşak Kazası'nın kaymakamı Mahmud Bey, Naip Muhammed Ataullah Efendi, Eskişehir Kazası'nın kaymakamı Hacı Şakir Bey, Naip Raşid Efendi, Simav Kazası'nın Kaymakamı Halil Kamil Bey, Naip Abdurrahman Efendi'dir.[46]

1876 (1293) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi göre Kütahya Sancağı Mutasarrıfı Atabey Efendi, Naip İsmail Ramiz Efendi'dir. Uşak Kazası'nın Kaymakamı İzzet Bey, Naip Ali Rıza Efendi, Gediz Kazası'nın Kaymakamı, Mehmet Sabit Efendi, Naip Vekili Müftü Mehmet Efendi, Simav Kazası'nın Kaymakamı Ahmet Ramazan Efendi, Naip Süleyman Galip Efendi, Eskişehir Kazası Kaymakamı Hasan Efendi, Naip Ahmet Raşit Efendi'dir.[47]

1879 (1296) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi göre Kütahya Sancağı Mutasarrıfı Mehmet Rıza Bey'dir. Uşak Kazası Kaymakamı Mithat Bey, Naip Hacı Ali Ağa, Gediz Kazası Kaymakamı, Osman Sıtkı Efendi, Naip Mustafa Efendi, Simav Kazası'nın Kaymakamı İbrahim Salim Efendi, Naip Halil Efendi, Eskişehir Kazası Kaymakamı İbrahim Hakkı Efendi, Naip Ahmet Hasan Dede Efendi'dir.[48]

1885 (1302) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi göre Kütahya Sancağı Mutasarrıfı Hasan Fehmi Efendi, Naip Mehmet Tevfik Efendi'dir.[49] Uşak Kazası Kaymakamı Mehmet Memiş Fevzi Efendi, Naip Mehmet Hayri Efendi, Simav Kazası Kaymakam Vekili Arif Bey, Naip Kasım Tevfik Efendi, Gediz Kazası

[44] BOA, *A.MKT.NZD*, Dosya no: 95/26.
[45] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1287, s. 92.
[46] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1287, s. 85.
[47] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1293, s. 80.
[48] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1296, s. 89, 131, 133.
[49] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1302, s. 518.

Kaymakamı, Halil Sıddık Efendi, Naip Enis Efendi, Eskişehir Kazası Kaymakamı Hasan Fehmi Efendi, Naip Ahmet Hasan Dede Efendi'dir.[50]

1886 (1303) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi göre Kütahya Sancağı Mutasarrıfı Mehmet Tevfik Paşa'dır.[51] Uşak Kazası Kaymakamı Hasan Fehmi Efendi, Naip Mehmet Hayri Efendi, Simav Kazası Kaymakam Memiş Rüştü Efendi, Naip Mustafa Mesut Efendi, Eskişehir Kazası Kaymakamı Memiş Fevzi Efendi, Naip Ahmet Hasan Dede Efendi'dir. Gediz Kazası Kaymakamı, Halil Sıddık Efendi ve Naip Enis Efendi'dir.[52]

1889 (1306) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi göre Kütahya Sancağı Mutasarrıfı Mehmet Tevfik, Naip Mehmet Emin Efendi'dir. Uşak Kazası Kaymakamı Hasan Fehmi Efendi, Naibi Rıfat Bey, Simav Kazası Kaymakam Ali Rıza Efendi, Naip Hasan Hüsnü Efendi, Gediz Kazası Kaymakamı, Halil Sıddık Efendi, Naibi Mesut Efendi, Eskişehir Kazası Kaymakamı Mustafa Hulusi Efendi, Naip Mustafa İzzet Efendi'dir.[53]

1893 (1310) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi göre Kütahya Sancağı Mutasarrıfı Celal Bey, Naip Aziz Bey'dir. Uşak Kazası Kaymakamı Eşref Bey, Naibi Ahmet Ata Efendi, Simav Kazası'nın Naibi Kasım Mehmet Rüştü Efendi, Gediz Kazası'nın Naibi Mehmet Arif Efendi, Eskişehir Kazası'nın Kaymakamı Mehmet Hayri Bey, Naip Ali el-Murteza Efendi'dir. Simav Kaymakamı ve Gediz Kaymakamı bir önceki şahıslardır.[54]

1894 (1311) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi göre Kütahya Sancağı Mutasarrıfı Celal Paşa, Naip Osman Fehmi Efendi'dir. Uşak Kazası Kaymakamı Hüseyin Hüsnü Bey, Naibi Ahmet Ata Efendi, Simav Kazası Kaymakamı Mehmet

[50] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1302, s. 523-532.
[51] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1303, s. 292.
[52] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1303, s. 301-308.
[53] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1306, s. 218-239.
[54] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1310, s. 168, 371.

Ali Bey, Naip Ahmet Edip Efendi, Gediz Kazası Kaymakamı Ahmet Reşit Efendi, Eskişehir Kazası Kaymakamı Mehmet Hayri Bey, Naip Velidettin Efendi'dir.[55]

1897 (1314) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi göre Kütahya Sancağı Mutasarrıfı Ahmet Fuat Paşa, Naip Hüseyin Hüsnü Efendi'dir. Uşak Kazası Kaymakamı Abdah Paşa, Naip Ferit Efendi, Simav Kazası Kaymakamı Cemal Efendi, Naip Mehmet Ziyaeddin Efendi, Gediz Kazası Kaymakamı Hüseyin Halis Bey, Naip Esad Efendi, Eskişehir Kazası Kaymakamı Mehmet Reşit Bey, Naip Mehmet Fevzi Efendi'dir.[56]

1898 (1315) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi göre Kütahya Sancağı Mutasarrıfı Ahmet Fuat Paşa, Naip Şerif Mehmet Kamil Bey'dir. Uşak Kazası Kaymakamı Hıfzı Bey, Naip Ali Himmet Efendi, Simav Kazası Kaymakamı Cemal Efendi, Naip Mehmet Ziyaeddin Efendi, Gediz Kazası Kaymakamı Hüseyin Halis Bey, Naibi Mehmed Esad Efendi, Eskişehir Kazası Kaymakamı Mehmet Reşit Bey, Naibi Ferit Efendi'dir.[57]

1900 (1317) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi göre Kütahya Sancağı Mutasarrıfı Ahmet Fuat Paşa, Naip Mehmet Salih Efendi'dir. Uşak Kazası Kaymakamı Mustafa Tevfik Bey, Naip Mehmet Rıza Efendi, Simav Kazası Kaymakamı Cemal Efendi, Naibi Mehmet Kemal Bey, Gediz Kazası Kaymakam Vekili Sami Bey, Naip Mehmet Vehbi Efendi, Eskişehir Kazası Kaymakamı İbrahim Selahattin Bey, Naip Abdülhalim Hilmi Efendi'dir.[58]

1906 (1324) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi göre Kütahya Sancağı Mutasarrıfı Ahmet Fuat Paşa, Naip Bahaeddin Efendi'dir. Uşak Kazası Kaymakamı Hayri Bey, Naip Mehmet Nuri Efendi, Simav Kazası Kaymakamı Osman Nuri Efendi, Naip İsmail Rüştü Efendi, Gediz Kazası Kaymakam Vekili

[55] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1311, s. 165-200.
[56] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1314, s. 219-261.
[57] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1315, s. 208-351.
[58] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1317, s. 175-222.

Sami Bey, Naibi Mehmet Bey, Eskişehir Kazası Kaymakamı Cemil Bey, Naip Hüseyin Fevzi Efendi'dir.[59]

1907 (1325) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi göre Kütahya Sancağı Mutasarrıfı Ahmet Fuat Paşa, Naip Bahaeddin Efendi'dir. Uşak Kazası Kaymakamı Hayri Bey, Naibi Hacı Asım Efendi, Simav Kazası Kaymakamı Osman Nuri Efendi, Naibi Mustafa Nafiz Efendi, Gediz Kazası Kaymakam Vekili Sami Bey, Naibi Mehmet Behçet Efendi, Eskişehir Kazası Kaymakamı Vasıf Bey, Naip Hüseyin Fevzi Efendi'dir.[60]

Tanzimat'tan sonra Kütahya'da göreve gelen mutasarrıf ve kaymakamların sık sık değiştiği yukarıdaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu durum idari yönetimde istikrarın olmadığını göstermektedir.

2.3.1. XIX. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Görev Yapan Bazı Mutasarrıflar Ve Yaşam Öyküleri

Osmanlı Devleti'nde eyalet yönetimindeki vali gibi sancaklarda da aynı yetkiye sahip görevlidir. Bazen uygun sancak bulunamadığı durumlarda yürütülen görevin yanında başka bir sancak ek olarak verilebilir. Mutasarrıflar Padişah tarafından fermanla atanmaktadırlar.

Kütahya'nın 1839-1923 yılları arası belli başlı mutasarrıfları ve yaşam öyküleri aşağıda verilmiştir:

Osman Paşa

1856'da Dağıstan'da doğdu. 1879'da Mülkiye Yüksek kısmından mezun olup Elmalı kaymakamı olarak göreve başladı. Çeşitli kazalarda kaymakamlık yaptıktan sonra 1896'da terfi ederek Paşa (Mir-i miran)'lık payesiyle mutasarrıflık

[59] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1324, s. 384-444.
[60] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1325, s. 470-510.

yapmaya başladı. 1908-1909 yıllarında Kütahya mutasarrıfı olarak görev yaptı. 1911 emekli olup, 1920'de vefat etti[61].

Mehmet Şükrü

1840'da Denizli'de doğdu. Mülkiye'den 1862'de mezun olup mümeyyiz[62] olarak göreve başladı. Daha sonra kaymakamlığa terfi edip çeşitli kazalarda görev yaptı. 1879-1881 yılları arasında Kütahya sancağının Simav kazasında görev yaptı. 1909'de kaymakamlıktan emekli oldu. 1917'de İstanbul'da vefat etti[63].

İsmail Kemâl (Alpsar)

1873'de İskilip'de doğdu. 1894'de Mülkiye'nin yüksek kısmından mezun olup Tarih muallim (öğretmen)'i olarak göreve başladı. Daha sonra kaymakamlık ve mutasarrıflığa terfi etti. 1911-1914 arası Kütahya mutasarrıfı olarak görev yaptı. Milli mücadelede doğum yeri olan İskilip Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisliğini yaptı. I. Meclisten itibaren 1942'de ölümüne kadar T.B.M.M.'de Çorum milletvekili olarak görev yaptı[64].

Mehmet Nazım

1873'de Lefkoşe'de doğup, 1887'de Mülkiye'den mezun oldu. İzmir Maiyet memuru olarak göreve başlayıp 1903'de kaymakamlığa terfi etti. 1915'de Kütahya sancağının Gediz kazasında kaymakamlık yaptı. Burada görevini kötüye kullandığı için azledilse de, 1918'de yeniden aynı göreve başladı. Cumhuriyet döneminde de görevine devam edip 1927'de Ermenek kaymakamlığından emekli oldu[65].

---

[61] Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler,* 3. Cilt, Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969, s. 77-78.
[62] Mümeyyiz: temyiz eden, ayıran. Bir dairede yazıcıların yazdıkları yazıları düzelten katip. Bkz. Develioğlu*, a.g.e*, s. 723.
[63] Çankaya, *a.g.e*, s. 15-16.
[64] *a.g.e*, s. 587-588.
[65] *a.g.e*, s. 734-735.

Ahmet Müfit (Saner)

1871'de İzmit'te doğup 1890'da Mülkiye'nin yüksek kısmından mezun oldu. 1912'ye kadar muallimlik yaptı. Bu tarihte Kütahya mutasarrıflığına atandı. Üç yıl bu görevi yaptı. 1916-19 arasında yeniden Kütahya mutasarrıflığı yaptı. Cumhuriyet döneminde de 1931'e kadar valilik ve müfettişlik gibi görevler yaptıktan sonra emekliye ayrıldı, 1949'da vefat etti[66].

Faik Ali (Ozansoy)

Sait Paşanın oğlu ve Şair Süleyman Nazif'in de küçük kardeşidir. 1876'da Diyarbakır'da doğdu. 1901'de mülkiyeden mezun olup Bursa'da maiyet memurluğuna[67] başladı. 1904'de Kaymakamlığa, 1909'da mutasarrıflığa terfi etti. İlki 1913'de olmak üzere iki defa Kütahya mutasarrıfı olarak görev yaptı[68].

Abdullah Naci (Akbay)

İstanbul'da 1880'de doğdu. 1902'de Mülkiye'den mezun olup, Yanya' da maiyet memuru olarak göreve başladı. Daha sonra mutasarrıflığa terfi etti. 1919'da Kütahya'da mutasarrıflık yaparken milli hükümetin emrine girdi. 1950'ye kadar çeşitli idare görevlerde bulunduktan sonra emekliye ayrıldı. 1957'de vefat etti[69].

Hasan Kemaleddin (Gemeleç)

1878'de İstanbul'da doğdu. 1902'de Mülkiyeden mezun olup maiyet memurluğu ve tarih muallimliği yapıp önce kaymakamlığa sonra da mutasarrıflığa terfi etti. 1920'de milli hükümetin emrine girip Kütahya mutasarrıflığına getirildi. Cumhuriyet döneminde de idari görevlerini sürdürüp Başvekalet müsteşarlığına ve

[66] *a.g.e*, s. 414-418.
[67] Maiyet memuru; Bir valinin yanında staj yapan memur. Bkz. Develioğlu, *a.g.e*, s. 573.
[68] Çankaya, *a.g.e*, s. 880-881.
[69] *a.g.e*, s. 961-962.

Cumhurbaşkanlığı katipliğine kadar yükseldi. 1947'de yaş haddinden emekli olup, 1962'de vefat etti[70].

Mehmet Rahmi (Eyüboğlu)

1878'de Trabzon'da doğdu. 1903'de mülkiyeden mezun olup Trabzon maiyet memurluğunda göreve başladı. 1907'de Kaymakamlığa, 1920'de Kütahya'da mutasarrıflığa terfi etti. Cumhuriyet döneminde de valilik ve milletvekilliği yaptı. En son 1936'da Tekel Genel Müdürü iken vefat etti. Ressam Bedri Rahmi Eyüboğlu' nun babasıdır[71].

Hüseyin Fevzi (Toker)

1876'da İstanbul'da doğdu. 1898'de Mülkiye'yi bitirip maiyet memurluğuna başladı. Önce kaymakamlık, sonrada mutasarrıflık yaptı. 1921'de Kütahya mutasarrıflığına tayin oldu, 1924 Kütahya vilayet olunca vali olarak 1930'a kadar görev yaptı. 1933'de emekli oldu[72].

Ahmet Hilmi (Ergeneli)

1889'da Edirne'de doğdu. 1910'da mülkiyeyi bitirip Rodos maiyet memur olarak göreve başladı. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda kahramanlıklar gösterdi. Savaştan sonra kaymakamlık yapmaya başladı. 1917'de mutasarrıflığa yükseldi. 1920'de Anadolu'ya geçerek milli mücadeleye katıldı. 1922'de Kütahya mutasarrıflığı yaptı. Daha sonra valilik, milletvekilliği gibi idari ve siyasi görevlerde bulunup 1950'de emekli oldu. 1955'de vefat etti[73].

[70] *a.g.e*, s. 963.
[71] *a.g.e*, s. 997.
[72] *a.g.e*, s. 772.
[73] *a.g.e*, s. 1280-1281.

2.4. BELEDİYE

2.4.1. İhtisab Nazırlığı'nın Belediye'ye Dönüşümü

İhtisab hisbâ kelimesinden gelmektedir. Muhtesip ise ekonomik hayatın ve düzenin denetimiyle görevli memurdur. II. Mahmut döneminde kurulan İhtisab Nazırlığı adını, muhtesipten almıştır. Katı bir yönetimin simgesidir.

İhtisab Nazırlığı, zorlayıcı tedbirlerle şehir hayatının düzenini korumak amacıyla kurulmuştur.[74] Bu teşkilatın ana görevleri; güvenliği ve narhın uygulanması sağlamak, esnafı kontrol etmek, iş yeri açma ruhsatı vermek, belediyeye ait ihtisabiye vergilerini toplamak(damga vergisi,Pazar vergisi, vb.),[75]toplanan bu gelirleri gerekli yerlere sarfetmek,[76]posta işleri ve genel sağlık hizmetleri yürütmektir.[77]

Bu nedenle bu nazırlık yapıcı bir belediye hizmetinden çok, despotik bir uygulamadır. Buradaki görevlilerin halktan haksız yere para almaları üzerine ayaklanmalar çıkmıştır. Bunun üzerine önce ihtisab resimleri azaltılmış (1838), 1845'te bir polis örgütü, 1846'da da Zaptiye Müşiriyeti kurulmuştur.Böylece İhtisab Nazırlığı'nın görevi sadece narh işleri ve esnaf kontrolü olmuştur. 1851'den itibaren de eski önemini kaybetmiştir. Artık modern belediye idarelerinin kurulması gerekli olmuştur.

Tanzimatçı devlet adamları, Osmanlı şehirlerindeki bu kötü durumdan rahatsız olmuşlardır. Onlar, büyük şehirlerde modern şehir hizmetlerinin yerine getirilmesini, ulaşım, su, konut ve sağlık sorunlarının çözümlenmesini istemekteydiler.

---

[74] İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK Yay, 2000, s. 129.
[75] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 63.1/24.
[76] BOA, *A.MKT.MHM*, Dosya no: 172/65.
[77] BOA, *DH.EUM.VRK*, Dosya no: 16/23.

Söz konusu yapısal değişmeye, gereksinime dayanılarak belediyeler kurulmuştur. Yalnız XIX. yüzyıl boyunca yeni belediye örgütü mahallelere, kırsal alanda da nahiye ve köylere inememiştir.

Yeni belediye örgütü ve şehirler için gerekli sağlık hizmetleri ve bununla ilgili düzenlemeler yer yer tepkiyle karşılanmıştır. Mesela karantina uygulamasına karşı bazı memurlar öldürülmüştür. Yeni belediyelerin kurulması, halk arasında yeni vergiler alınacağı şüphesini doğurduğundan bu gibi tepkiler görülmüştür.[78]

Bu şartlar arasında modern Osmanlı belediyelerinin temeli atılmıştır. İlk olarak İstanbul'da kurulan belediye, vilayetlerde ise ilk Vilayet Nizamnamesi'ne dayanılarak, hükümet bütçesiyle kurulmuştur.[79]

1871 Vilayet Nizamnamesi şehir ve kasabalarda bulunan, Belediye dairelerinin ve meclislerinin; kuruluşunu, yetkilerini ve çalışma usullerini düzenlemektedir.

Nizamnamenin uygulanmasındaki ciddi aksaklıklara rağmen, bir çok yerde belediye meclisleri kurulmaktaydı. Bu dönemde taşra belediyelerinin pek varlık gösterememelerinin sebebi. mali durumlarının iyi olmamasıdır. Gelir kaynaklarının kıtlığı ve merkezi hükümetin belediyelere yeterince olanak sağlamaması diğer sebepler arasındadır.[80]

2.4.2. Kütahya Belediye Meclisi

Tanzimat'tan itibaren Kütahya mutasarrıf ve kaymakamlarının sık sık değişmelerine karşın belediye reisleri ve azalar uzun süre görevde kalmışlardır.

[78] Ortaylı, *a.g.e,* s. 131.
[79] *a.g.e,* s. 132.
[80] *a.g.e,* s.184-185.

Belediye Meclisi reis ve azalardan oluşmaktadır. Katip ve Sandık Emini[81] salnamelerde ayrıca belirtilmiştir.[82]

Söz konusu salnamelerde belediye meclisi üyelerinden bahsederken; ağa, efendi, hacı, hafız ve bey gibi ifadeler kullanılmıştır. Bu da bize o dönemin sosyal yapısı hakkında bilgiler vermektedir. Belediye Meclisi'nde Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlerin de görev aldığı görülmektedir.[83]

1870 (1287) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi göre Kütahya Merkez Reisi Aziz Faik Efendi'dir. Azalar; Şemseddinzade Mehmed Efendi, Hüseyin Bey, Hacı Yusuf Ağa, Kiygork Ağa ve Esob Ağa'dır. Uşak Kazası Reisi Hacı İzzet Efendi'dir. Azalar; Hacı Osman Ağa, Hacı Hasan Ağa, Hacı Hafız Ömer Efendi, Mihail Ağa, Panayut Ağa ve Ahmet Efendi'dir. Eskişehir Kazası Reisi Sabit Efendi'dir. Azalar; Veli Ağa, İsmail Bey, Ali Ağa, Hacı Cafer Ağa, Agop Ağa ve Esterati Ağa'dır. Simav Kazası Reisi Nafi Efendi idi. Azalar; Ömer Lütfi Efendi, Salih Efendi, Hacı İsmail Ağa ve Hacı Muhammed Ağa'dır. [84]

1876 (1293) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi göre Kütahya Merkez Reisi Eyüp Efendi'dir. Muavin Hacı Ahmet Efendi, Azalar; Talip Ağa, Hüseyin Bey, Ahmet Efendi, Necip Efendi, Useb Ağa, Hacı Garabet Ağa, Nikola ve Hüseyin Bey'dir. Uşak Kazası Reisi Hacı Mehmet Ağa, Muavin Osman Ağa, Azalar; Mehmet Ağa, Kigork Ağa, Yani Ağa ve Osman Efendi'dir. Gediz Kazası Reisi Hacı Ali Ağa, Azalar; Süleyman Ağa, Hacı Mustafa Efendi ve Hacı Ahmet Efendi'dir. Eskişehir Kazası Reisi Hacı Ali Efendi, Azalar; Hacı Ahmet Ağa, Ahmet Ağa, İbrahim Ağa, Hüseyin Ağa, Haci Ağa, Artin Ağa ve Galip Efendi'dir. Simav Kazası Reisi Hasan Efendi idi. Azalar; Süleyman Necati Efendi, Hacı Mustafa Efendi, Mehmet Efendi ve Hacı Süleyman Ağa'dır.[85]

[81] Sandık Emini: veznedar.
[82] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1302, s. 523-532.
[83] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1293, s. 80.
[84] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1287, s. 85.
[85] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1293, s. 80.

1879 (1296) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi göre Kütahya Merkez Reisi Eyüp Efendi'dir. Meclis Katibi Mahzar Efendi, Sandık Emini Ahmet Necib Efendi, Hacı Mehmet Ağa ve Halil Efendi'dir. Gediz Kazası Reisi Ahmet Ağa, Azalar; Hasan Ağa, Talip Ağa, Mustafa Ağa, Hacı Ali Efendi, Hacı Osman Efendi ve Ali Ağa'dır. Simav Kazası Reisi Hacı Mustafa Ağa, Azalar; Hafız Emin Efendi, Mehmet Emin Efendi, Hacı Emin Ağa, Hacı İsmail Ağa ve Mehmet Ağa'dır. Uşak Kazası'nda reislik için seçim yapılacaktır. Azalar; Hacı Hafız Ömer Efendi, Mustafa Bey ve Nihal Efendi'dir. Eskişehir Kazası Reisi Hacı Hafız Hüseyin Efendi, Azalar; Budzade Ahmet Ağa, Hacı İbrahim Ağa, Ciritzade Hacı Mehmet Ağa, İsmail Bey ve Save Efendi'dir.[86]

1885 (1302) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Merkez Reisi Ruşenzade Sadık Efendi, Azalar; Delibaşızade Talip Efendi, Şemsettinzade Mehmet Efendi, Hacı Endon Ağa, Ocakoğlu Enişdaş Efendi, Katip Sadık Mehmet Hilmi Efendi ve Sandık Emini Süleyman Sami Efendi'dir. Eskişehir Kazası Reisi Hacı Hafız Hüseyin Efendi'dir. Katip Akif Efendi, Tabip Mehmet Ali Efendi, Azalar; Abdullah Efendi ve Hacı Mustafa'dır. Uşak Reisi Mehmet Efendi, Muavin Hacı Osman Efendi, Azalar; Osman Efendi, Ahmet Ağa, Hacı Ali Ağa, Murat Ağa, Kistaki Ağa, Katip Osman Efendi, Sandık Emini Ali Efendi ve Tabip Rundolli Efendi'dir. Gediz Kazası Reisi Hacı İbrahim Ağa, Azalar; Hacı Hüseyin Efendi, Murat Ağa, Mustafa Ağa ve Katip ve Sandık Emini Mustafa Efendi'dir. Simav Kazası Mehmet Efendi, Azalar; Ömer Ağa, Mustafa Efendi, Hacı Ahmet Ağa, Tabip Abdah Şükrü Efendi, Katip Halil Efendi ve Sandık Emini Abbas Efendi'dir.Tavşanlı Nahiyesi Reisi Hacı Hasan Ağa'dır. Azalar; Abdurrahman Ağa, Mehmet Ağa, Hasanoğlu Mehmet Ağa, Kirgors Ağa ve Katip Nafiz Efendi'dir.[87]

1886 (1303) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Merkez Reisi Ruşenzade Sadık Efendi'dir.Azalar; Delibaşızade Talip Ağa, Ali Rıza Efendi, Agop Ağa, Hacı Mustafa Efendi, Asgadur Ağa ve Katip Hilmi

[86] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1296, s. 89, 131-133.
[87] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1302, s. 523-532.

Efendi'dir. Eskişehir Kazası Reisi Hacı Hafız Hüseyin Efendi'dir. Azalar; Abdullah Efendi, Hüseyin Ağa, Hacı Mustafa Ağa, Kostaki Ağa, Katip; Akif Efendi, Sanık Emini Abdullah Efendi ve Tabip Mehmet Ali Efendi'dir. Uşak Kazası Reisi Mehmet Efendi'dir. Azalar; Hacı Osman Efendi, Ali Ağa, Kostaki Efendi, Ahmet Ağa, Ahmet Ağa, Murat Ağa, Osman Ağa, Katip Hacı Ahmet Nuri Efendi, Sandık Emini Mehmet Efendi ve Tabip Rundelli Efendi'dir. Gediz Kazası Reisi Hacı İbrahim Ağa'dır. Azalar; Mustafa Efendi, Hacı Hasan Ağa, Süleyman Ağa, Bekir Ağa ve Katip ve Sandık Emini Mustafa Efendi'dir. Simav Kazası Reisi Emin Efendi, Azalar; Ahmet Ağa, Süleyman Efendi, Ahmet Efendi, Mustafa Efendi, Katip Mehmet Emin Efendi ve Sandık Emini Mehmet Efendi'dir. Tavşanlı Nahiyesi Reisi Ahmet Mithat Efendi'dir. Azalar; Hacı Hüseyin Ağa, Hasanoğlu Mehmet Ağa, Mehmet Ağa ve Kirkoris Ağa'dır.[88]

1889 (1306) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Merkez Reisi Mehmet İzzet Efendi, Azalar; Talip Paşa, İbrahim Efendi, Hacı Mustafa Efendi, Hasip Efendi, Hüseyin Efendi, Agop Ağa ve Katip ve Sandık Emini Salih Efendi'dir. Eskişehir Kazası Reisi Tevfik Efendi, Azalar; Ahmet Bey, İsa Efendi, Hacı Hafız Ağa, Nikola Efendi, Kiygork Efendi ve Katip ve sandık emini Şevki Efendi'dir. Uşak Kazası Reisi Vekili Hacı Mustafa Bey, Azalar; Hacı Ali Ağa, Ali Efendi, Hacı Hüseyin Ağa, Hacı Hasan Ağa, Kosta Efendi, Hacı Agop Ağa, Katip Ahmet Efendi ve Sandık Emini Celal Efendi'dir. Gediz Kazası Reisi Hacı İbrahim Ağa'dır. Azalar; Mustafa Efendi, Süleyman Ağa, Hacı Ali Ağa, Mustafa Ağa ve Katip Mehmet Efendi'dir. Simav Kazası Reisi Emin Efendi, Azalar; Ahmet Rüştü Efendi, Ahmet Efendi, Hacı İlyas Ağa, Katip Mehmet Metin ve Sandık Emini Mehmet Efendi'dir. Tavşanlı Nahiyesi Reisi Süleyman Ağa, Azalar; Şirinzade Hacı Hasan Ağa, Çakırzade Hacı Mehmet Ağa, Hacı Hafızzade, Hacı Salih Efendi, Yusufzade Hüseyin Ağa ve Katip ve Sandık Emini Ali Efendi'dir.[89]

[88] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1303, s. 301-308.
[89] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1306, s. 218-239.

1893 (1310) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Merkez Reisi Elifzade Hacı Mustafa Efendi, Azalar; Tabip Paşa, Hacı Alizade Rıza Efendi, Kürtzade Arif Ağa, Kelerzade Ahmet Efendi, Eniştaş Efendi, Hacı Ali Beyzade Hüseyin Bey, Keleciyan Agop Ağa, Katip Salih Efendi ve Sandık Emini Rıza Efendi'dir. Eskişehir Kazası Reisi Hacı Hafız Hüseyin Efendi, Azalar; Mihalidi Hüseyin Ağa, Hoca Alizade Hacı Hafız Efendi, Deppağ Kethüdası Hüseyin Ağa, Necati Ağa, Hacı Eminzade Hüseyin Ağa, Sandıkyan Meyderus Ağa, Katip Ali Efendi ve Sandık Emini Akif Efendi'dir. Uşak Reisi Saffahzade Mehmet Efendi, Azalar; Hacı Hüseyin Ağa, Barutçuzade Hacı Ali, Murat Efendi ve Katip ve Sandık Emini Şükrü Efendi'dir. Gediz Kazası Reisi Mahmut Ağa, Azalar; Mehmet Efendi, Nuri Bey, Hacı Hafız Efendi, Ahmet Ağa ve Katip ve Sandık Emini Mehmet Efendi'dir. Simav Kazası Reisi Mehmet Efendi, Azalar; Hacı Ömer Ağa, Ahmed Ağa, Halil Ağa, Hacı İlyas Ağa, Salih Efendi, Katip Hasan Efendi ve Sandık Emini Mehmet Efendi'dir. Tavşanlı Nahiyesi Reisi Hacı Karaalizade Süleyman Ağa'dır. Azalar; Şirinzade Hacı Hasan Ağa, Kirazoğlu Emin Ağa, Serdarzade İbrahim Efendi, Papazoğlu Sirab Ağa, Mimar Hafız İbrahim ve Katip ve Sandık Emini Barathizadi Ali Efendi'dir.[90]

1894 (1311) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Merkez Reisi Hacı Alizade Rıza Efendi, Azalar; Rıza Efendizade Kasım Efendi, Şeyh Bededdin Ahmet Fazlı Efendi, Kelerzade Ahmet Efendi, Eniştaş Efendi, İlyas Efendi, Beşirazade Mehmet Efendi, Katip Salih Efendi ve Sandık Emini Rıza Efendi'dir. Eskişehir Kazası Reisi Hacı Hafız Hüseyin Efendi'dir. Azalar; Hasmen Necati Efendi, Hüseyin Ağa, Hacı Mahmut Bey, Mehmet Ağa, Katip Ali Rıza Efendi ve Sandık Emini Akif Efendi'dir. Uşak Kazası Reisi Acemzade Sadık Bey, Azalar; Helvacızade Hacı Osman Efendi, Körezade Hafız Efendi, Hacı Marderos Efendi, Ali Mollazade Ömer Efendi, Barutçuzade Hacı Ali Efendi, Tomioğlu Pinayut Efendi, Katip Mehmet Şükrü Efendi ve Sandık Emini Yusuf Efendi'dir. Gediz Kazası Reisi Mahmut Ağa. Azalar; Nacip Ağa, Nuri Bey, Hacı Hafız Efendi, Abdah Ağa, Ahmet Ağa, Hacı Mehmet Ali Ağa, Katip ve Sandık Emini Mehmet

[90] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1310, s. 168, 371.

Efendi'dir. Simav Kazası Reisi Hacı Ahmet Ağa, Azalar; Hacı Ömer Ağa, Salih Efendi, Hacı İlyas Ağa, Ahmet Efendi, Halil Ağa, Katip; Hasan Efendi ve Sandık Emini Mehmet Efendi'dir. Tavşanlı Nahiyesi Reisi Hacı Ahmet Efendi'dir. Azalar; Kirazzade Emin Ağa, Sarafyan Tüpek Ağa, Şirinzade Hacı Hasan Ağa, Aşık Garimoğlu Halil Ağa ve Katip Sandık Emini Ali Efendi'dir. [91]

1897 (1314) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Merkez Reisi Kasım Efendi, Azalar; Talip Paşa, Agâh Efendizade Murat Efendi, Eniştaş Efendi, Tahmisyan Müdiris Ağa, Mehmet Efendi, Görükzade Arif Efendi, Antin Efendi, Kiyakin Ağa ve Katip ve Sandık Emini Salih Efendi'dir. Eskişehir Kazası Reisi Ahmet Hamit Efendi, Azalar; Lütfahzade Mehmet Efendi, İmamzade Süleyman Ağa, Kostaki Çalyalis Efendi, Güristanoğlu Dimitraki Efendi, Velibeyzade Veli Bey, Recepoğlu Abdülkerim Efendi, Pilansiyan Haçek Efendi, Katip Mustafa Remzi Efendi ve Sandık Emini Sadık Efendi'dir. Uşak Kazası Reisi Acemzade Sadık Bey'dir. Azalar; Ali Mollazade Ömer Lütfi Efendi, Barutçuzade Hacı Ali Efendi, Berberyan Haci Marderos Efendi, Yamanlarlızade Ali Efendi, Tombioğlu Penaput Efendi, Katip Yusuf Efendi ve Sandık Emini Mehmet Ali Efendi'dir. Gediz Kazası Reisi Eyüp Ağa, Azalar; Mustafa Efendi, Sadettin Efendi, Osman Efendi, Hacı Mehmet Ali Ağa, Nuri Bey ve Katip ve Sandık Emini Mustafa Efendi'dir. Simav Kazası Reisi Hacı Ahmet Ağa'dır. Azalar; Hacı İlyas Ağa, Hacı Mustafa Efendi, Ahmet Efendi, Halil Ağa, Hacı Salih Efendi, Katip Hasan Zühtü Efendi ve Sandık Emini Mehmet Efendi'dir. Tavşanlı Nahiyesi Reisi Yüzbaşızade Hafız Hasan Efendi'dir. Azalar; Serdarzade İbrahim Efendi, Sarrafoğlu Topek Ağa, Şirinzade Hacı Hasan Ağa ve Katip ve Sandık Emini Ali Rıza Efendi'dir.[92]

1898 (1315) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Merkez Reisi Kasım Efendi'dir. Azalar; Eniştaş Efendi, Mehmet Efendi, Mardirus Ağa, Arif Ağa, Kiryakin Ağa, Antin Efendi ve Katip ve Sandık Emini Salih Efendi'dir. Eskişehir Kazası Reisi Damat Beyzade Nuri Bey, Lütfahzade Mehmet Efendi, Kocaalizade Hacı Hafız Hüseyin Efendi, Sadıkbeyzade Mehmet Bey,

[91] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1311, s. 165-200.
[92] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1314, s. 219, 261.

Recepoğlu Kerim Ağa, Hacı Hasan Ağazade Mahmut Bey, Hasan Ağa, Havli Ağa, Katip Mustafa Remzi Efendi ve Sandık Emini Derviş Sadık Efendi'dir. Uşak Kazası Reisi Kölezade Hafız İbrahim Efendi, Azalar; Çanzade Yusuf Efendi, Ali Mollazade Mehmet Efendi, Çeşmecioğlu İstimad Ağa, İbrahim Kethüdazade Tevfik Bey, Pahmiyus Efendi, Katip Mehmet Şükrü Efendi ve Sandık Emini Hakkı Efendi'dir. Gediz Kazası Reisi Hacı Süleyman Efendi'dir. Azalar; Osman Efendi, Hacı Ahmet Ağa, Durali Ağa, Mehmet Efendi, Ahmet Ağa, Hasan Ağa ve Katip ve Sandık Emini Mustafa Efendi'dir. Simav Kazası Reisi Hacı Ahmet Ağa'dır. Azalar; Hacı İlyas Ağa, Hacı Mustafa Efendi, Hacı Ahmet Ağa, Ahmet Efendi, Katip Hasan Zühtü Efendi ve Sandık Emini Mehmet Efendi'dir. Tavşanlı Nahiyesi Reisi Yüzbaşızade Hafız Hasan Efendi'dir. Azalar; Şirinzade Hacı Ali Ağa, Sarrafoğlu Tobey Ağa, Serdaroğlu Hacı İbrahim Efendi ve Katip ve Sandık Emini Ali Efendi'dir.[93]

1900 (1317) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Merkez Reisi Kasım Efendi'dir. Azalar; Hacı Ethem Efendi, Arif Efendi, Murat Efendi, Kiryoka Efendi, Artin Efendi, Enişta Efendi, Merdirus Ağa, Agop Ağa ve Katip ve Sandık Emini Salih Sami Efendi'dir. Eskişehir Kazası Reisi Ali Efendi, Azalar; Şemsettin Efendi, Recepoğlu Kerim Ağa, Süleyman Ağa, Zabiyan Bedrus Ağa, Hacı Mehmet Bey, Hasan Ağa, Katip Mustafa Efendi ve Sandık Emini Ahmet Efendi'dir. Uşak Kazası Reisi Kölezade Hafız İbrahim Efendi'dir. Azalar; Çanzade Yusuf Efendi, Ali Mollazade Mehmet Efendi, Başkacızade Ali Efendi, İbrahim Kethüdazade Tevfik Bey, Pahmiyus Papas Efendi, Hecimiailoğlu Haci Agop Efendi, Katip Mehmet Şükrü Efendi ve Sandık Emini Ali Rıza Efendi'dir. Gediz Kazası Reisi Ali Efendi, Azalar; Ali Ağa, Hacı Ömer Ağa, Hacı Mustafa Ağa, Osman Efendi, Hasan Ağa, Hacı Şeref Efendi ve Katip ve Sandık Emini Said Efendi'dir. Simav Kazası Reisi Hacı Ahmet Ağa'dır. Azalar; Hacı İlyas Ağa, Hacı Ahmet Ağa, Ahmet Efendi, Salim Efendi, Abdülkadir Efendi, Katip Hüseyin Efendi ve Sandık Emini Mehmet Efendi'dir. Tavşanlı Nahiyesi Reis Vekili

[93] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1315, s. 208, 351.

Mehmet Ağa'dır. Azalar; Şirinzade Hacı Ali Ağa, Ahmetoğlu Mehmet Ağa, Karaköylü Ali Ağa ve Katip ve Sandık Emini Mustafa Efendi'dir.[94]

1906 (1324) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Merkez Reisi Hakkı Efendi'dir. Azalar; Nuri Bey, Şeyh Şaban Efendi, Artin Efendi, Eniştaş Efendi, Refik Bey, Mirad Efendi, Aristodili Efendi ve Katip Bekir Bey'dir. Eskişehir Kazası Reisi Hacı Halil İbrahim Efendi, Azalar; Osman Efendi, Hasan Ağa, Mardirus Ağa, Hafız Ali Efendi, Kostaki Efendi, Kiryakin Ağa, Katip Mustafa Remzi Efendi ve Sandık Emini Zihni Bey'dir. Uşak Kazası Reisi Hasan Efendi, Azalar; Mehmet Ağa, Haristo Efendi, Ali Ağa, Haçatur Kirgoryan Efendi, Katip Şükrü Efendi ve Sandık Emini Mehmet Efendi'dir. Simav Kazası Reisi Hacı Ahmet Talat Efendi, Azalar; Abdah Efendi, Ahmet Ağa, Hüseyin Efendi, Katip ve Sandık Emini Mehmet Nuri'dir. Tavşanlı Nahiyesi Reis Vekili Hacı Halil Efendi'dir. Azalar; Hacı Ahmet Ağa, Hacı Süleyman Ağa, Ahmet Ağa, İbrahim Efendi ve Katip ve Sandık Emini Mustafa Efendi'dir. Bu yılki salnamede Gediz Kazası Belediye Meclisi yoktur.[95]

1907 (1325) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre[96] Kütahya Merkez Reisi Hakkı Efendi'dir. mAzalar; Eniştaş Efendi, Refik Bey, Şaban Efendi, Mehmet Ağa, Artvin Ağa, Nuri Bey, Hacı Murat Efendi, İsterdilos Efendi ve Katip ve Sandık Emini Bekir Bey'dir. Eskişehir Kazası Reisi Mehmet Efendi, Azalar; Hacı Osman Efendi Hacı Mehmet Şakir Efendi, Halim Efendi, Hafız Ali Efendi Kiryakin Ağa, Katip Mustafa Remzi Efendi ve Sandık Emini Muhtar Bey'dir. Uşak Kazası Reisi Mehmet Eşref Efendi, Azalar; Mehmet Ağa, Haristo Efendi, Haçatur Efendi, Katip Şükrü Efendi ve Sandık Emini Mehmet Efendi'dir. Simav Kazası Reisi Hacı Ahmet Talat Efendi'dir. Azalar; Abdah Efendi, Ahmet Ağa, Hüseyin Efendi ve Katip ve Sandık Emini Mehmet Nuri'dir. Bu yılki salnamede Gediz Kazası Belediye Meclisi yoktur.

[94] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1317, s. 175, 222.
[95] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1324, s. 384, 444.
[96] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1325, s. 470, 510.

III. BÖLÜM

KÜTAHYA SANCAĞI'NIN SOSYAL YAPISI

3.1.NÜFUS

3.1.1.Nüfus Yapısı

XIX. yüzyılda Kütahya mahallelerinde çeşitli zümrelere mensup insanlar yaşamaktadır. Müslümanlar, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler aynı şehri paylaşmaktadırlar. 1871 Temettuat Defteri'ne göre Kütahya'da 30 mahalle vardır. Her mahallenin hane sayısı ve nüfusu aşağıdaki tabloda verilmiştir. Buna göre Merkezdeki nüfus 8.147'dir. 1903 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre ise mahalle sayısı 36'ya çıkmıştır. 1903'e kadar Kütahya Mahalleleri'nde bir takım değişiklikler olmuştur. Bazı mahalleler çift isimlidir ve bunlardan biri daha sonra kullanılmamıştır.

Tablo 1: XIX. yüzyılda Kütahya mahalleleri ve nüfus durumu[97]:

Mahalleler (1841)	Hane Sayısı(1841)	Nüfus(1841)	Mahalleler(1903)
Ahi Erbasan	113	378	Ahi Erbasan
Ahi Evren	62	189	Ahi Evren
-	-	-	Ahi İzzettin
Ahi Mustafa	93	223	Ahi Mustafa
Balıklı	131	161	Balıklı
Bezirciler	62	170	Bezirciler
Bolad Bey	67	143	Bolad Bey
Bölücek	435	1.220	Bölücek
Börekçiler	191	426	Börekçiler
-	-	-	Büyük Orta
Cedid	96	215	Cedid

[97] Atilla Batur, Cevdet Dadaş, Zekai Mete, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya'da Sosyal Hayat,* Kütahya: Kütahya Belediyesi, Kütahya Kültür ve Tarihini Araştırma Merkezi Yay, 2002, s.11-12.

Cemaleddin	99	209	Cemaleddin
Çerç-i müslüman	259	713	Çerç-i müslüman
-	-	-	Çerç-i Hristiyan
Çukur	20	38	Çukur
Dibek	22	45	Dibek
Dükkancık	49	112	Dükkancık
-	-	-	Efendi Bola
Gönen	63	150	Gönen
Hacı Ahmet	59	154	Hacı Ahmet
Hacı İbrahim	62	146	Hacı İbrahim
Hisaraltı	11	25	Kal'a-i Sagir
-	-	-	Kal'a-i Bala
İshak Fakih	62	189	İshak Fakih
Kadı Şeyh	29	70	Kadı Şeyh
-	-	-	Küçük Orta
Lala	117	178	Lala
Lala Hüseyin Paşa	261	474	Lala Hüseyin Paşa
Maruf	50	113	Maruf
Meydan	215	501	Meydan
Paşam	49	99	Paşam Sultan
Pirler	67	169	Paşam
Saray	242	577	Saray
Servi	126	286	Servi
Sultanbağı	81	182	Sultanbağı
Şehreküstü	235	592	Şehreküstü

XIX. yüzyılın ortalarında Kütahya'da esnaf arasında yaygın olan meslekler, devrin ihtiyaçlarına göre geçerli olan iş kollarıdır. Bunlar arsında abacı, aşçı, attar, arpacı, arzuhalci vardır. 1841 tarihli Kütahya mahallelerine ait Temettuat Defteri'nden tespit edilen meslek dalları[98] aşağıdaki tabloda gösterilmiştir;

[98] Batur, Dadaş, Mete, *a.g.e,* s. 47.

Tablo 2:XIX. yüzyılın ortalarında Kütahya'da mevcut iş kolları[99]:

ZENAAT-ÜRETİM GRUBU	**TİCARET GRUBU**	**HİZMET GRUBU**
Abacı	Arpacı	Arabacı
Aşçı	Ayak kavafı	Arasta dellali
Attar	Ayak tüccarı	Arzuhalci
Bacacı	Bakkal	Balıkavcısı
Bahçevan	Balıkçı	Bostan bekcisi
Bakırcı	Basmacı	Boyacı
Baltacı	Bazergan	Çarşı bekçisi
Bardakçı	Camusçu	Değirmen hamurcusu
Berber	Çerçi	Değirmenci
Bıçakçı	Dağcı	Duhan kıyıcısı
Bileyci	Eskici	Eczacı
Börekçi	Hatapkeş	Ekmek hınta çalkalayıcısı
Çanakçı	Katır tüccarı	Ekmekçi
Çenberci	Kavaf	Enfiyeci tezgahtarı
Çizmeci	Kömür ve çıra bakkalı	Hamamcı
Çubukçu	Kömürcü	Hamuleci
Debbağ (deri terbiye eden)	Kuyumcu	Han odabaşı
Demirci	Oturakçı	Hatab kat' edici
Dökmeci	Sebze ondalıkçısı	Hizmetkar
Duhancı	Sığır kasabı	Irgad
Dülger	Simitçi tablakarı	Kahveci
Fincancı	Tablakar	Kasap çobanı
Hallaç	Tahmis	Kebapçı
Helvacı	Yağcı	Koltukçu dellali

[99] Batur, Dadaş, Mete, *a.g.e,* s. 47-49.

Kadayıfçı		Kütüphane muhafızı
Kahve değirmencisi		Makberci
Kalaycı		Ölçekçi
Kaltakçı		Seyis
Kavvas		Sığır çobanı
Kazzaz		Sürücü
Keçeci		Ütücü
Kiremitçi		
Kulbdancı		
Kürkçü		
Lüleci		
Mestçi		
Mumcu		
Mutaf		
Mücellid		
Na'alçacı		
Nalbant		
Pabuççu		
Pekmezci		
Saatçi		
Sabuncu		
Semerci		
Sepetçi		
Şamdancı		
Şerbetçi		
Tenekeci		
Terzi		
Tüfekçi		
Tüfek tamircisi		

Yorgancı		
Ziraatçi/Çiftçi		

1870 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre, Kütahya Merkez Kaza ile öbür kaza ve nahiyelerdeki köy , mahalle ve hane dağılımı[100] aşağıdaki tabloda verilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Gediz ve Simav Kazaları'nın köy sayısı diğerlerinden daha fazladır. Verilen bilgilere göre en çok mahalle sayısı da Kütahya Merkez Kazası'ndadır.

Tablo 3:Kütahya Merkez Kaza ile öbür kaza ve nahiyelerdeki köy , mahalle ve hane dağılımı:

Yer Adı	**Köy**	**Mahalle**	**Hane**
Kütahya Merkez Kaza	28	23	14.297
Tavşanlı Nahiyesi	-	20	1.780
Gediz Kazası (Şaphane Nahiyesi İle Birlikte)	94	15	3.581
Simav Kazası	82	-	3.259
Eğrigöz Nahiyesi	48	-	2.054
Dağardı Nahiyesi	48	-	866
Toplam	300	58	25.837

1870 (1287) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre, Kütahya'nın nahiyeleri ile birlikte toplam erkek nüfusu 33.366'dır. Bu sayının 30.142'si Müslüman, 2.224'ü gayrimüslimdir. Aynı dönemde Tavşanlı'da 8.197; Gediz'de 15.916; Simav'da 11.137 Müslüman erkek yaşamaktadır.

[100] *YA*, s. 5301.

Kütahya Sancağı'nın toplam erkek nüfusu 127.745'dir. Şehir merkezindeki erkek nüfusun yaklaşık %10'u gayrimüslim erkeklerden oluşmaktadır. Günümüzde hiç gayrimüslim bulunmadığı göz önüne alınırsa bu önemli bir orandır. Bugün il olan Uşak ve Eskişehir o tarihte Kütahya'nın kazalarıdır. Burada Kütahya'nın XIX. yüzyıldaki konumunun günümüzdekinden daha önemli olduğu sonucuna varabiliriz.

Tablo 4 :1870 (1287) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre erkek nüfusun dinsel dağılımı: [101]

Kaza İsimleri	**Müslüman**	**Gayrimüslim Erkek**	**Hane**	**Mahalle**	**Toplam Nüfus**
Kütahya (Nahiyeler Dahil)	30.142	3.224	14.297	83	33.366
Tavşanlı Nahiyesi	8.197	0	1.780	20	8.197
Uşak Kazası (Göbek Dahil)	27.325	0	8.847	09	27.325
Banaz Kazası	5.115	0	126	0	5.115
Gediz Kazası (Şaphane Dahil)	15.916	0	3.581	15	15.916
Simav Kazası	11.137	0	3.359	0	11.137
Eğrigöz Kazası	7.968	0	2.054	0	7.968
Dağardı Kazası	2.213	0	866	0	2.213
Eskişehir Kazası	7.931	0	3.239	5	7.931
Seyitgazi Kazası	4.688	0	1.425	5	4.688
İnönü Kazası	3.899	0	1.180	0	3.899
Toplam	395.811	3.224	78.643	137	127.755

1874'te Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre, Kütahya Sancağı'nda Kütahya Merkez Kaza, Simav ile Eğrigöz 'ün toplam erkek nüfuslarının 56.479 olduğu görülmektedir. Müslüman nüfus en çok Kütahya Merkez Kazası'ndadır.

[101] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*,Bursa, 1287, s. 152.

Onu Eğrigöz Nahiyesi izlemektedir Aşağıdaki tabloda Kütahya Sancağı'nın nüfus, hane, mahalle ve karyesinin 1874 (1296) yılına göre dağılımını [102] görebiliriz.

Tablo 5: 1874 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre erkek nüfusun dinsel ayrımı:

Yer Adı	Köy	Mahal-le	Hane	Müslüman	Müslüman Olmayan	Toplam
Kütahya Merkez Kaza	28	12	16.077	30.142	2.224	32.366
Simav Kazası	82	4	3.587	8.197	-	8.197
Eğrigöz Nahiyesi	48	-	2.500	15.916	-	15.916
Toplam	158	16	22.164	54.255	2.224	56.479

1879 (1296) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Merkez Kaza'nın Müslüman erkek nüfusu 7.279 iken Rum erkek nüfusu 1.811'dir. Bunu 1.457 ile Ermeni erkek nüfusu izlemektedir.

Tavşanlı Nahiyesi'nde 6.450 Müslüman erkek , 90 Ermeni erkek nüfusu varken, Rum nüfusuna rastlanmamaktadır. Yine Uşak Kazası'nda 12.415 Müslüman erkek 566 Rum ve 210 Ermeni erkek nüfusu görülmektedir. İlginç olan diğer kaza ve nahiyelerde hiç gayrimüslim nüfusa rastlanmamasıdır.

Tablo 6: 1879 (1296) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre nüfusun dinsel dağılımı:

Kaza İsimleri	**Karye**	**Mahalle**	**Hane**	**Müslüman (Erkek)**	**Rum (Erkek)**	**Ermeni (Erkek)**
Kütahya Merkez Kaza	54	-	4.276	7.279	1.811	1.457
Etraf-ı Şehir Nahiyeleri	61	-	1.858	4.916	-	-
Virancık Nahiyesi	38	-	1.857	5.117	-	-

[102] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1296, s. 183.

Gireği Nahiyesi	39	-	3.579	4.015	-	-
Gümüş Nahiyesi	31	-	1.776	5.150	-	-
Altıntaş Nahiyesi	39	-	4.034	4.550	-	-
Tavşanlı Nahiyesi	33	-	2.220	6.450	-	90
Armudeli Nahiyesi	28	-	858	2.213	-	-
Uşak Kazası	126	-	9.658	12.415	566	210
Banaz Nahiyesi	40	-	1.884	5.135	-	-
Gediz Kazası	88	-	4.708	12.355	-	-
Göbek Nahiyesi	24	-	884	1.908	-	-
Şaphane Nahiyesi	01	-	889	1.388	-	-
Eskişehir Kazası	80	-	4.371	10.157	-	[103]
Seyitgazi Nahiyesi	48	-	1.588	3.642	-	-
İnönü Nahiyesi	01	-	1.407	4.115	-	-
Simav Kazası	76	-	4.745	12.365	-	-
Eğrigöz Nahiyesi	67	-	3.858	9.788	-	-
Dağardı Nahiyesi	48	-	2.326	1.298	-	-
Toplam	922	-	56.776	114.256	2.377	1.757

1885 (1302) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde kadın nüfusuna da rastlanmaktadır. En çok kadın nüfus Eskişehir Kazası'nda görülmektedir. Onu Tavşanlı Nahiyesi , Gümüş Nahiyesi, Etraf-ı Şehir Nahiyesi ile Altıntaş Nahiyesi izlemektedir. Müslüman nüfusun en fazla olduğu kaza Simav Kazası'dır.

En fazla gayrimüslim nüfus Uşak Kazası'ndadır. Ayrıca Uşak Kazası'nda 1.250 Rum, 543 Ermeni, 99 Kıpti, 726 Çingene (göçer) vardır.[104]

[103] Salnamede ermeni nüfusu belirtilmemiştir.
[104] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1287,s. 454.

Tablo 7 : 1885 (1302) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre nüfusun dinsel dağılımı: [105]

	Müslüman			**Gayrimüslim**			
	Erkek	**Kadın**	**Toplam**	**Kadın**	**Erkek**	**Toplam**	**TOPLAM**
Etraf-ı Şehir Nahiyeleri	4.950	5.412	10.362	-	-	-	10.362
Bozüyük Nahiyesi	-	-	-	-	-	-	5.474
Gireği Nahiyesi	-	-	8.322	-	-	-	8.322
Gümüş Nahiyesi	5.910	6.396	12.306	-	-	-	12.306
Altıntaş Nahiyesi	4.070	4.400	8.470	-	-	-	8.470
Tavşanlı Nahiyesi	6.455	7.095	13.550	105	116	221	13.771
Armudeli Nahiyesi	-	-	4.474	-	-	-	4.474
Uşak Kazası	-	-	27.165	-		2519	29.684
Banaz Nahiyesi	-	-	12.206	-	-	-	12.206
Gediz Kazası	-	-	25.457	-	-	51	25.508
Göbek Nahiyesi	-	-	4.900	-	-	-	4.900
Şaphane Nahiyesi	-	-	3.003	-	-	-	3.030
Eskişehir Kazası	13.812	12.830	26.642	-	-	600	27.242
Seyitgazi Nahiyesi	-	-	14.100	-	-	100	14.200
Örencik Nahiyesi		-	9.628		-	-	9.628
Simav Kazası	-	-	31.809		-	-	31.809
Eğrigöz Nahiyesi	-	-	22.723		-	-	22.723
Dağardı Nahiyesi	-	-	5.080				5.080
Toplam		-					249.189

[105] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1296, s. 442-464.

1890 başlarında Kütahya Merkezde Müslüman nüfus, gayrimüslim nüfusun toplamından fazladır. 1890 yılı başlarında Kütahya kentinin etnik de dinsel dağılımı şöyledir[106]:

Tablo 8 : 1890 yılı başlarında Kütahya kentinin etnik de dinsel dağılımı:

Topluluk Adı	**Kütahya Merkez Kaza**
Müslüman	15.158
Rum Ortodoks	4.050
Ermeni Gregoryen	2.304
Ermeni Katolik	254
Toplam	22.266

1906 (1324) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre, Kütahya Merkez Kaza ve Etraf-ı Şehir Nahiyeleri'ndeki toplam Müslüman nüfus 141.410'dur. Uşak Kazası'nda bu sayı 85.594 iken, onu 84.051 ile Eskişehir Kazası izlemektedir. Bu yılki salnamede Kütahya Merkez Kaza ile Gediz Kazası'nda gayrimüslim nüfus belirtilmemiştir.

Tablo 9: 1906 (1324) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre nüfusun dinsel dağılımı :[107]

Yer adı	**Yüzölçümü**	**Müslüman**			**Gayrimüslim**		
		Erkek	**Kadın**	**Toplam**	**Kadın / Erkek**	**Toplam**	**TOPLAM**
Kütahya Merkez Kaza (Etraf-ı Şehir	7875	71.208	70.202	141.410	-	-	141.410

[106] *YA,* s.5301.
[107] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1287, s. 398-444.

Nahiyeleriyle Birlikte)							
Eskişehir Kazası	8400	-	-	84.051	-	6.829	90.880
Uşak Kazası	3635	-	-	85.594	-	3.651	89.145
Simav Kazası	3275	19.675	20.141	39.816	-	375	40.191
Gediz Kazası	2350			38.491	-		38.491
Toplam				389.362	-		258.807

3.1.2.Kütahya Muhacirleri

Çeşitli açılardan bir cazibe merkezi olan Kütahya'ya çevre köylerden, kasabalardan, vilayetlerden ve hatta uzak yerlerden gelip yerleşenler olmuştur. Buna karşılık Kütahya'dan ayrılan ailelere de rastlanmaktadır. Kütahya yöresine gerçekleşen en çaplı göçler, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşlar sonucunda bazı bölgelerin düşman işgaline uğraması üzerine, buralardan göç eden insanların Anadolu'ya gelmeleri sırasında yaşanmıştır. Kütahya ve çevresine Kafkasya ve Balkanlar'dan önemli miktarda nüfus göç etmiştir. Bunlar dışında şehir içinde mahalleler arasında yaşanan yer değiştirmeleri de vardır.[108]

1853-56 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda Kafkaslar ve Dobruca'da zor durumda kalan bazı ahali İstanbul'a göç etmiş ve oradan da iskan edilmek üzere Anadolu'nun bazı bölgelerine gönderilmişlerdir. Dağıstan, Kırım ve Ahıska'dan gelen bazı Çerkes ve Nogay kabileleri Kütahya'ya yerleştirilmiştir.[109]

Yine Kütahya'ya 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra yaşanan karışıklıklar sonrasında geniş çaplı göç hareketleri olmuştur. Bu göçmenlerden bazıları Kütahya 'ya gönderilmiştir. Rumeli'deki karışıklıklar ve Balkan Savaşları'nın başlamasıyla yeni göçler olmuştur. Hatta Balkan Savaşları'ndan

[108]Batur, Dadaş, Mete, *a.g.e*, s. 84.

[109] *a.g.e*, s:85.

sonra da bu bölgeden gelen göçmenlerin bir kısmı yine Kütahya yöresinde iskan edilmişlerdir.[110]

Bu çeşit kapsamlı ve sistemli göçlerin dışında, çeşitli sebeplerle Kütahya'ya gelenler veya şehirden ayrılanlar da olmuştur. Kurtuluş Savaşı sonrasında Lozan'da yapılan nüfus mübadelesinde Yunanistan'dan Türkiye'ye birçok kişi gelmiş, bunlar arasında Kütahya'ya gelip yerleşenler de olmuştur. [111]

3.1.2.1.Macar ve Leh Mültecileri

1848 ihtilallerinin Avusturya İmparatorluğu'na sıçraması, bu ülkeye komşu olması nedeniyle Osmanlı Devleti'ni de gelişmelerin içine çekmiştir. Layoş Koşut (L. Kossuth) komutasındaki Macar Milli Kuvvetlerinin 1849 başlarında kendi cumhuriyetlerini ilan ederek Avusturya'ya karşı savaşa başlamaları, Avusturya'nın Rusya'dan yardım istemesine neden olmuştur. Rusya Ordusu da Macaristan'a girerek, bu ülkeyi talan etmiştir.[112] .

Macar Cumhurbaşkanı Koşut 170 kişilik maiyeti ile Macaristan'dan çekilerek Osmanlı Devleti'ne göç etmişlerdir. Koşut ile Kont Batthany, General Muzsaros ve Prezel gibi Macar direnişinin önderleriyle, General Joseph Bern, General Wisocki gibi Macarlarla birlikte savaşan Polanya birliklerinin komuta kademesindeki kişilerden 47 Macar ve 10 Leh mültecisi Albay Süleyman Refik Bey refakatinde Kütahya'ya Mart 1849 gelmişlerdir[113].

Macar liderlerini iyi karşılanması için yerel yöneticiler uyarılmıştır.[114] Mültecilerin oturmaları için Kütahya kışlası hazırlanmıştır. Bir süre sonra Devlet Başkanı Koşut ve ailesi önce Meydan Mahallesinde

[110] *a.g.e*, s. 88.
[111] *a.g.e*, s. 90.
[112] Osman Köksal*, XIX. Yüzyılda Bir Osmanlı Ordugah Kasabası Şumnu*, Ankara: Araştırma Yay, 2006, s.134.
[113] Kağnıcıoğlu, *a.g.e,* s. 28.
[114] Köksal, *a.g.e*, s.138.

sonra halen Macar Aralığı adı ile anılan yerde kiraladıkları bir konağa taşınmışlardır. 1849 Martından 1851 Eylül ayına kadar Kütahya'da kalan Macar ve Leh mültecilerinin bütün masrafları hükümet tarafından karşılanmıştır.[115]

Koşut'un ayrılışından sonra, grubundakilerden çoğu da arkasından İngiltere üzeriden Amerika'ya gitmişlerdir. Osmanlı'da kalıp da Müslüman olanların sayısı da az değildir. Söz konusu kişiler Osmanlı bürokrasisinde önemli görevlere kadar gelmişlerdir.[116]

Bu mültecilerin o tarihte oturmuş oldukları binanın duvarında bir kitabe vardır. Bu kitabe (1952 tarihinde Koşut'un doğumunun 150. yılında Macar Halk Cumhuriyeti Ankara temsilcisi tarafından törenle konulmuştur.[117]

3.1.2.2. Çerkez ,Nogay ve Kırım, Bosna ve Hersek, Silistre Muhacirleri

Çerkez ve Nogay Muhacirlerinin 1859'da, Kırım muhacirlerinin 1870'de, Bosna ve Hersek muhacirlerinin 1885'de, Silistre Muhacirlerinin ise 1887'de Kütahya'ya yerleştirildikleri görülmektedir.

Kütahya Sancağı'na yerleştirilecek Çerkez ve Nogay Muhacirlerinin nüfusunu bildiren defterlerle ilgili yazı 1859 (23 Muharrem 1276) yılında Hüdavendigâr Vilayeti Valisi Süleyman Bey tarafından kaleme alınmıştır.[118]

Kırım muhacirlerinden 72 hane ve 302 nüfusun Kütahya Sancağı'na Kolağası Osman Kazım Efendi aracılığıyla iskanları emredilmiştir. Söz konusu muhacirlerin Kütahya Sancağı'na bağlı Seyitgazi Kazası Üçkuyu civarında Ahsaklı Mevkii'nde iskanları süratle yapılmıştır (1870-1287). Bu durum Kütahya

[115] Kağnıcıoğlu, *a.g.e,* s. 28.
[116] Köksal, *a.g.e,* s.141.
[117] Kağnıcıoğlu, *a.g.e,* s. 28.
[118] BOA, *A.MKT.UM*, Dosya no: 367 / 31.

Kaymakamı Mehmet Nebil tarafından 1870 (24 Şaban 1287) tarihinde bildirilmiştir.[119]

1885 (1302) yılında Bosna ve Hersek muhacirlerinden elli hane adına verilen dilekçede Kütahya Sancağı'nda merkeze bağlı İnköy civarında bulunan Velibaş çayırı adındaki mevkide iskanları istenen muhacirlerin, iskanlarına karar verilmiştir. Şehir mühendisi tarafından hazırlanan haritaya bakılarak istenen arazinin üç yüz dönümden ibaret olduğu anlaşılıp ve hane başına beşer dönüm taksim edilmiştir. Adı geçen çayırın otu senelik dokuz yüz kuruşa mültezimlere ihale edilmiştir. Bu yeşil ot bedelinin il muhasebesince kaydı yapılıp, bu bedelin hazinece kaydının silinmesi Hüdavendigâr Vilayeti İdare Meclisine mazbata ile bildirilmiştir. Gerekli işlemin yapılması hususunun, Maliye Nezaretine gönderileceği tezkere hazırlanmış, sadrazamlığa ve padişaha sunulmuş ve kabul edilmiştir.[120]

1887 (1304) yılında İstanbul'a gelmiş olan 5 hane 72 kişi Silistre Muhacirlerinin, Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlı Kütahya Sancağı'nda iskan edilmeleri emredilmiştir.[121]

3.1.3.Kütahya Doğumlu Ünlüler

Bu kısımda Kütahya'da doğmuş ve Osmanlı Devleti'nin önemli mevkilerinde görev almış şahsiyetlerden bahsedilecektir.

Abdurrahman Fevzi Efendi

Dilbilimcidir. 1802'de Kütahya'da doğdu. İstanbul'da medrese eğitimi gördü. Harp okulunda Türkçe, Arapça ve Tarih dersleri verdi. Türkçe öğretimine önem verilmeyen bir dönemde öz Türkçe'nin kurallarını anlatan Mikyasü'l- Lisan

[119] BOA, *A.MKT.UM*, Dosya no: 552/ 45.
[120] BOA, *İ.DH*, Dosya no: 74659.
[121] BOA, *DH.MKT*, Dosya no: 1563/74.

Kıstasü'l- Beyan adlı yapıtını oluşturdu. Türkçe'de 263 anlam veren 129 edat saptadı. 1864'te öldü.[122]

Abdurrahman Nurettin Paşa

Osmanlı Sadrazamı. 1836 yılında Kütahya'da doğdu. İlk öğrenimini özel olarak yaptı. Babasının Şam, Cidde, Şehr-i Zor valilikleri sırasında divan katipliği yaptı. Çeşitli şehirlerde kaymakamlık ve valilik görevlerine bulundu. Yetmiş günlük sadrazamlığı sonunda padişah II. Abdülhamit ile Mısır Meselesi yüzünden arası açıldı ve sadaret mührü geri alındı. 1895'te Adliye Nazırlığı'na getirildi. Sadarete geçmesi için yapılan teklifleri reddetti. 1912'de öldü.[123]

Abdullah Vehbi Paşa

Kütahyalı devlet adamı. 1839'da Kütahya'da doğdu. Harbiye'de matematik öğretmenliği yaptı. Erzurum Askeri İdadisi Müdürlüğü yaptıktan sonra Miralay oldu. 1896'da İstanbul'da öldü.[124]

Arif Hikmet Paşa (Germiyanoğlu)

Adliye Nâzırlarından, Kütahya'daki Germiyan oğullarına mensup Abdurrahman Nurüddin Paşa ile Ayşe Hanım'ın oğludur. Lise öğrenimini, Mülkiyenin İdadi Kısmı'nda tamamladı. 1891'de Yüksek Kısmı'ndan mezun oldu. İzmir vilayeti Maiyet Memurluğu'na atandı. 1893'de Şûray-ı Devlet Tanzimat Dairesi Azalığına atandı. 1905'de Paşa (2. Vezir)'lık verildi ve II. Abdülhamit'in kızı Naile Sultan ile evlendi. Daha sonra Şûrây-ı Devlet Tanzimat Dairesi Reisliği'ne getirilmiştir. 1912'de Kâmil Paşa Kabinesinden sonra, Hanedan'a

[122] *YA*, s.5384.
[123] *Kütahya Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Kütahya: Kütahya Belediyesi Kültür Yay, 1999, s. 11.
[124] *KA*, s.11

mensup kimselerin yurt dışına çıkarılması kararı üzerine yurt dışına çıktı. 1942'de Beyrut'ta vefat etti. Çocuğu yoktur ve Fransızca biliyordu[125].

Mahmut Zarif (Selçuk)

Kütahya ileri gelenlerinden Abdullah Şevket Bey ve Ümmühan Hanım'ın oğludur. 1871'de doğdu. Mülkiye'nin idadi bölümünü bitirdikten sonra dayısı Abdurrahman Paşa'nın Vali bulunduğu Edirne Vilayeti Maiyet Memurluğu'na tayin edildi. 1895'de Maarif Nezareti Mektübi Kalemi Hulefalığına getirilmiştir. 1903'de Darülfünun Edebiyat Şubesi Müdür Muavinliğine, oradan da Meclis-i Kebir-i Maarif Azalığı'na getirildi. 1908'de Maarif Nezareti Sicil-i Müdürlüğü, Edebiyat Fakültesi Müdürlüğü, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Vekilliği yaptı[126].

Hatib-zâde Ahmet Cemâl

Kazâ kaymakamlarından ve Kütahya ileri gelenlerinden Hatib-zâde Hüseyin Fevzi Paşa ile Havva Hanım'ın oğludur. İlköğrenimini 1871'de Kütahya'nın Balıklı Mahallesinde, Ortaöğrenimini Bigadiç Rüşdiyesi 'nde, lise öğrenimini ise Mülkiye'nin idadi kısmında tamamlamıştır. İzmir vilayeti maiyet memurluğundan sonra Divriği, Hamidiye, Ahtapolu ve Aynaroz kazalarında kaymakamlık yaptı. 1908'de, II. Meşrutiyet'in ilk seçimlerinde Kütahya Mebusu oldu. 1911'de mebusluğu son bulunca, mutasarrıflık yaptı. Beyin kanamasından, 1928'de vefat etti. Evli idi, çocuğu yoktu. Fransızca ve Arapça biliyordu[127].

Halil Kâmil

Sipahizade İsmail Hakkı Efendi'nin oğludur. 1881'de Kütahya'da doğdu. Lise öğrenimini Bursa İdadisi'nde tamamladı. 1905'de Mülkiye'nin Yüksek

[125] Çankaya, *a.g.e*, s. 490-491.
[126] *a.g.e*, s. 582-583.
[127] *a.g.e*, s. 723.

Kısmı'ndan mezun oldu. Gönen, Burhaniye ve Şile Kazaları Kaymakamlıklarına atandı[128].

Mehmet Sâbit Paşa (Mirmiran)

Enderun Hocalarından Ayaklı Kütüphane lakaplı Kütahyalı Hacı Mehmet Servet Efendi'nin oğludur. 1825'de İstanbul'da doğdu. 1838'de Divân-ı Hümayun Kalemine; 1845'de Mühime Odasına; 1857'de Meclis-i Vâlâ Mazbata odasına; 1861'de Resmo Sancağı Merkez, 1864'de Kandiye sancağı merkez kaymakamlıklarına; 1866'da Yenipazar, 1867'de İzmir Merkez, 1870'de zor sancakları Mutasarrıflıklarına; 1871'de Bağdat Mevki-i Mülhaka Kaymakamlıklarına; 1873'de Bağdat Merkez Kaymakamlığı'na; 1876'da Ammâra, 1878'de tekrar zor, 1879'da Süleymaniye Mutasarrıflıklarına getirilmiş; 1881'de ölmüştür. Paşa (mirmiran) rütbesini kazanmıştır.[129]

Asım Gündüz

1880'de doğdu. Harp Akademisi'ni bitirdi. Balkan ve Kurtuluş Savaşlarına katıldı. Sakarya Savaşı'nda Altın Liyakat Madalyası kazanmıştır. İsmet Paşa ile Mudanya Mütarekesi'ne katılmıştır. Genel Kurmay II. Başkanlığına, Yüksek Askeri Şura üyeliğine getirilmiştir. Milletvekilliği yapmıştır. Montrö Antlaşması ve Hatay'ın bağımsızlığı için yapılan görüşmelere Türk Askeri Heyeti Başkanı olarak katılmıştır.[130]

Abdullah Azmi Efendi

Osmanlı Devlet adamı. Medrese tahsili yaptı. İstanbul Hukuk Mektebi'nde okudu. 1908'de Kütahya Milletvekili seçildi. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin

[128] *a.g.e*, s. 1055.
[129] *a.g.e*, s. 6.
[130] Mustafa Kalemli, *Kütahya'nın Yasama Organı Üyeleri (1920-2001)*, Ankara: 2001, s. 65.

dağılması üzerine Anadolu'ya geçerek 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan İlk Büyük Millet Meclisi'ne katıldı.[131]

3.1.4. TMMM Hükümeti I. Devre Kütahya Milletvekilleri

23 Nisan 1920'de açılan TBMM'nin Cumhuriyet tarihinde ayrı bir yeri vardır. Savaş yıllarında toplanan bu ilk meclis olağanüstü yetkilere sahip bir meclistir. Yasama, yürütme ve yargı tek elde, TBMM'de, toplanmıştır. O günün şartlarında kararların bir an evvel alınıp, uygulamaya geçirilmesi açısından bu durum gerekli görülmüştür.

Söz konusu mecliste altı tane I. Devre Kütahya milletvekili vardır. Bunlar arasında belediye başkanı, maarif müdürü, öğretmen, hakim ve tarih müderrisi vardır. Hepsi de dönemin en ünlü okullarında tahsil yapmışlardır. İçlerinde birkaç yabancı dil bilenler de vardır. Söz konusu milletvekilleri ve yaşam öyküleri kısaca şöyledir:

Şeyh Seyfi Efendi (Aydın)

1874'te Kütahya'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kütahya Medrese'sinde tamamladıktan sonra İstanbul Kara Mustafa Paşa Medrese'sini bitirip müderis oldu. Daha sonra hukuk mektebini bitirdi. Milli Mücadele yıllarında Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nde yararlı hizmetlerde bulundu. Kütahya Belediye Başkanlığı yapmıştır. 1. ve 2. dönemlerde TBMM'de Kütahya Milletvekili olarak görev almış ve Şer'iye ve Evkaf Komisyonu ile İrşad, Dilekçe ve Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonları'nda çalışmıştır. Evli ve iki çocuk babasıdır. 1925'te ölmüştür.[132]

---

[131] *KA*, s.11.
[132] Kalemli, *a.g.e*, s. 10-11.

Ahmet Besim Bey (Atalay)

1882'de Uşak'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini Uşak İptida-î Mektebi ve Rüştiyesinde, Uşak ve Şehzadebaşı Medreseleri'nde okudu. 1910'da İstanbul Dar'ül Muallimi'nden mezun oldu. Çeşitli yerlerde öğretmenlik ve Maarif Müdürlüğü yaptıktan sonra 1919'da Silifke'de Milli Mücadele Teşkilatı'nı kurmuştur. Uşak Redd-i İlhak Cemiyeti'ne katılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiştir. 1920'de Kütahya milletvekili olarak TBMM'ye katılmıştır. Fransızca, Arapça ve Farsça bilmektedir. 1965'te Ankara'da ölmüştür.[133]

Cemil Bey (Altay)

1868'de Simav'da doğdu. Mahalle mektebi ve medrese tahsilinin ardından Simav Redif Taburu'nda askerliğe başladı. Askerlik görevinin ardından ticaret hayatına atılmış ve bu arada edebi çalışmalarını da sürdürmüştür.

1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile İttihat ve Terakki Fırkası'nda politikaya girmiştir. 1913'te Kütahya Genel Meclisi'ne üye seçilmiştir. Milli Mücadele'yi desteklemiştir. 1920'de Kütahya milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. Evli ve üç çocuk babasıdır. Arapça bilmektedir. 1940'da ölmüştür.[134]

Mehmet Ali Cevdet (Barlas)

1897'de Gaziantep'te doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Gaziantep Rüştiyesi'nde tamamlamıştır. Amerikan Koleji ve İstanbul Sultanisi'nden mezun olduktan sonra Fransa Yüksek Öğretmen Okulu'nu bitirmiştir. Çeşitli yerlerde Dar'ül Muallim Mektebi müdürlüğü yapmıştır. 22 Ocak 1922'de Kütahya Sultanisi Fransızca öğretmenliğine getirilmiştir. 4 Aralık 1920'de Ankara İstiklal

[133] *a.g.e*, s. 1-2.
[134] *a.g.e*, s. 3-4.

Mahkemesi üyesi olmuştur. 1. Dönem Kütahya milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. Evli ve bir çocuk babasıdır. Fransızca bilmektedir. 1961'de ölmüştür.[135]

Haydar Bey

1872'de Siroz (Serez)'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Manisa'da tamamladı. İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdi. Hakimlik ve ceza mahkemesi başkanlığı yaptı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nda politikaya girmiştir. Meclis-i Mebusan'ın 1. Dönemi'nde Aydın Milletvekili olmuştur. Meclisin kapatılmasından sonra Uşak'ta avukatlık yapmış ve Milli Mücadele'yi desteklemiştir. 23 Nisan 1920'de Kütahya Milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir.[136]

Ragıp (Soysal)

1881'de Uşak'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini Uşak Sıbyan Mektebi ve Rüştiyesi'nde gördü. Daha sonra altı yıl hususi tahsil görmüştür. Ticaret ve Uşak Medresesi Tarih müderrisliği ve hesap memurluğu görevlerinde bulunmuştur. Melis-i Mebusan' da Kütahya Milletvekili olmuştur (1919). 1920'de Kütahya Milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. Evli ve üç çocuk babasıdır. 1947'de ölmüştür. [137]

3.2. EĞİTİM

3.2.1.Tanzimat Döneminde Eğitimde Görülen Yenileşmeler

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili bir madde bulunmasıyla birlikte bu dönem Türkiye'de maarif adı altında eğitimin çağdaş bir

[135] *a.g.e*, s. 5-6.
[136] *a.g.e*, s. 7-8.
[137] *a.g.e* ,s. 9.

çizgide yol almasını sağlamıştır.[138]Tasarlanan yenilikleri uygulayacak elemanlara ihtiyaç duyuldukça yeni okullar açılmıştır.[139]

Tanzimat Döneminde eğitimle ciddi olarak ilgilenilmesi, 1845 yılında Abdülmecit'in Hatt-ı Hümayunu ile başlar. Onu 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınlanması izler.[140] Bu nizamname eğitimi her türlü etkinin dışında bir kamu kuruluşu haline getirerek merkez ve taşra teşkilatlarının kurulmasını, mekteplerin ilk-orta-yüksek olarak kademeleşmesini sağlamıştır.[141]

1851 ile 1857 arası dönemde ülkenin çeşitli yerlerinde rüştiye mektepleri açılmıştır. Üniversite kurmak için harekete geçen Tanzimatçılar 1851'de Encümen-i Danış adında bir akademi kurmuşlardır. Islahat Fermanı ile de ülkedeki gayrimüslimler kendi okullarını açma fırsatı bulmuşlardır. [142]

1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti kurularak, Eğitim Bakanlığı'nın temeli atılmıştır. Yalnız bu nezaretin aldığı kararlar uygulamaya geçirilememiştir. 1868'de Galatasaray Sultanisi açılmıştır.

1876 Kanun-i Esasi ile vatandaşların eğitim öğretim özgürlüğü ve ilköğretim zorunluluğu getirilmiştir. 1878'de Mekteb-i Fünun-u Maliye, 1879'da Sanayi-i Nefise Mektebi, 1880'de Hukuk Mektebi, İlk Kız İdadisi ve Taşra Dar'ül Muallimleri, 1882-1883'de Dar'ül Ameliyat, 1884'te Ticaret Mektebi ve Hendese-i Mülkiye Mektebi, 1892'de Mektebi İdadiye gibi yeni okulların açıldığı görülmektedir. Yine bu dönemde hizmet içi eğitim düzeyinde okullar da açılmıştır.

---

[138] Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay, 1991, s.71.
[139] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay, 2000, s.96.
[140] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, 7. baskı, Ankara: TTK Yay, 1998, s. 48.
[141] Yalçın Bilim, *Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, Eskişehir: AÜ Yay, 1984, s.35.
[142] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: iletişim Yay, 2000, s.194.

1883'de II.Abdülhamit Dönemi'nde eğitimin finans sorununu halletmek için bir fon kurulmuştur. Bu sayede ülkenin birçok yerinde okullar açılmıştır.[143] Yine bu dönemde teknik okullar, yabancı ve azınlık okulları açılmıştır. Bu şekilde medrese dışında açılan okulların sayısı artmıştır.

1909'dan itibaren medreselerin ıslahı için çalışmalara başlanmıştır. Medaris-i İlmiye Nizamnamesi yayınlanmıştır. 1915'ten itibaren çalışmalarına izin verilen 4 Alman, 3 Avusturya, 5 Amerikan, 4 İtalyan ve 1 İran okulu dışındaki yabancı okullar kapatılmıştır.

3.2.2. Tanzimat'tan Sonra Kütahya'da Açılan Okullar

Kütahya'da ilk defa Muallim Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurulmuştur. Çeşitli okullardaki öğrencilere bugün verilen bursun karşılığı olan cep harçlığı adıyla yardım yapılmıştır. Örneğin Dar'ül Muallim'in talebesi için 1913 (1332) yılı bütçesine 5.400 kuruşun ilave edilmesi, silah altına alınan öğretmenlerin yerine tayin edilen vekil öğretmenlere tatil günlerinde de maaş verilmesi sağlanmıştır. Kütahya'da yaşayan azınlıklara ait okulların yapılması için ruhsat verilmiştir.

1870 (1287) yılına ait Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Merkez'de dört öğretmen ve 143 öğrencisi ile Kütahya Mektebi vardır. Eskişehir'de Eskişehir Mektebi'nde 2 öğretmen ve 61 öğrenci bulunurken, Simav Mektebi'nde ise 1 öğretmen ve 26 öğrenci vardır.[144]

1879 (1296) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Merkez'de Maarif Cemiyeti vardır. Bir başkan ve iki azadan oluşur.

---

[143] Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme,* İstanbul: İz Yay, 1997, s. 66.
[144] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1287, s. 109.

1885 (1302) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Merkez'de 18 medrese ve Molla Bey ve Vahit Paşa isimli 2 kütüphane vardır. Bunların hepsi iyi durumdadır. Yalnız Bakırcılar içindeki Ali Bey Medresesi yıkılmıştır. Diğerlerinde altı yüz kadar öğrenci vardır.[145]

1893 (1310) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre, Kütahya Merkez'de 21 medrese, 2 kütüphane, 15 tekke, 1 Mevlevihane, 1 Mekteb-i Mülki, 1 Mekteb-i Rüşdiye (lise), 4 Mekteb-i İptidai (ilkokul), 23 Sıbyan Mektebi (mahalle mektebi), 2 Gayrimüslim mektebi vardır. Ayrıca Kütahya Merkez'de Mekteb-i İdad-i Mülki ile Mekteb-i İptidai vardır.[146]

1894 (1311) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre, Kütahya Merkez'de Mekteb-i İdad-i Mülki ile Mekteb-i İptidai, Simav Kazası'nda Mekteb-i Rüşdiye ve Gediz Kazası'nda Mekteb-i Rüşdiye ve İptidaiye vardır.[147]

Hicri 1314 (Miladi 1897) Tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre, Kütahya Merkez'de Mekteb-i İdad-i Mülki, Simav Kazası'nda Mekteb-i Rüşdiye ve İptidai ile Gediz Kazası'nda Mekteb-i Rüşdiye ve İptidaiye vardır.[148]

1898 (1315) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre, Kütahya Merkez'de Mekteb-i İptidaiye ile Mekteb-i İdadi-i Mülki, Eskişehir Kazası'nda Mekteb-i Rüşdiye ve İptidaiye, Gediz Kazası'nda Mekteb-i Rüştiye Rüştiye ve İptidaiye ile Uşak Kazası'nda Mekteb-i Rüştiye vardır.[149]

1900 (1317) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre, Kütahya Merkez'de Mekteb-i İptidaiye, Eğrigöz Nahiyesi'nde Mekteb-i İptidaiye, Tavşanlı

---

[145] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1302, s. 441.
[146] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1310, s. 173.
[147] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1311, s. 169-173.
[148] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1314, s. 223-225.
[149] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1315, s. 213-217.

Nahiyesi'nde Mekteb-i İptidaiye, Eskişehir Kazası'nda Mekteb-i Rüşdiye ve İptidaiye, Simav Kazası'nda Mekteb-i Rüştiye ve İptidaiye vardır.[150]

1906 (1324) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre, Kütahya Merkez'de Mekteb-i İdadi-i Mülki, Eğrigöz Nahiyesi'nde Mekteb-i İptidaiye, Tavşanlı Nahiyesi ile Eskişehir, Uşak, Simav, Gediz kazalarında Mekteb-i Rüşdiye ve İptidaiye vardır. Mekteb-i Rüştiye ve İptidaiye vardır.[151] Ayrıca Kütahya Merkez'de 46 medrese, 3 kütüphane, 37 tekke, 348 İslam ve 4 Hıristiyan mektebi vardır.[152]

1907 (1325) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre, Kütahya Merkez'de Mekteb-i İdadi-i Mülki, Uşak ve Gediz kazalarında da Mekteb-i Rüşdiye ve İptidaiye vardır.[153]

1914 (1331) Kütahya il merkezinde, 50 bin kuruşa 8 odalı bir ev satın alınarak Mal Hatun Kız Mektebi eğitime açılmıştır. Kız öğrenci sayısı 150'dir. Ayrıca 6 odalı ve 3 dershaneli Mithat Paşa Anaokulu açılmıştır.

Reşadiye Numune Mektebi, Hadikatü'l Maarif (Eğitim Bahçesi) Mektebi tamir edilerek, merkezde 7 odalı 6 dershaneli olarak hizmete açılmıştır. Öğrenci sayısı 250'dir ve erkektir.3 dershaneli ve 35 kişiden oluşan Kız mektebi vardır.

Kütahya Merkeze bağlı, Tavşanlı Nahiyesi'nde 4 odalı ve 4 dershaneli bir kız mektebi, 1914 (8 Aralık 1331)'de eğitime açılmıştır.

Tavşanlı Nahiyesi'nin Tepecik Karyesi'nde 2 odalı ve 2 dershaneli karma bir okul açılmıştır. 1914 (1 Eylül 1331)'de eğitime başlamıştır. Toplam öğrenci sayısı 200'dür.

---

[150] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1317, s. 179-184.
[151] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1317, s. 179-184.
[152] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1324, s. 473-481.
[153] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1325, s. 387-397.

Yine Tavşanlı'nın Kumçay Karyesi'nde 1914 (1 Eylül 1331)'de 2 odalı ve 2 dershaneli toplam öğrencisi 150 olan karma bir okul açılmıştır.

Kütahya'nın Uşak Kazası'nın merkezinde 5 odalı ve 2 dershaneli kız mektebi açılmıştır. Öğrenci sayısı 150'dir.

Kütahya'nın Simav Kazası'nda 3 odalı ve iki dershaneli Ravzatü'l Benat (Kızlar Bahçesi) adında bir kız mektebi açılmıştır. İki kız öğrencisi vardır. Şeyh Bedreddin adında bir de erkek mektebi açılmıştır. 2 odalı ve 2 dershanelidir. Öğrenci sayısı 85'tir.

Yine Simav Kazası'nda 2 odalı ve 2 dershaneli Kehvareli Ma'rif (Beşik Bakımı) adında bir Anaokulu 1914 (1 Kasım 1331)'de açılıştır. 35 öğrencisi vardır.

Simav Kazası'nın Yemişli Karyesi'nde 1914 (1 Ekim 1331)'de erkek mektebi açılmıştır. 35 öğrencisi vardır. Simav Kazası'nın Noşave, Kırkocak Karyelerinde 2'şer dershaneli 2 erkek mektebi açılmıştır. 30 ile 40 arasında öğrencisi vardır.

1914 (1331) eğitim yılının başlangıcında Kütahya il merkezinde Darü'l Muallimin açılmıştır. Gece öğretmen okuludur. Öğrenci sayısı 30'dur. Kütahya ilinde toplam 14 ilkokul ve 1 öğretmen okulu açılmıştır.[154]

Kütahya'nın 1915 (1332) yılına ait Eğitim işlerine bakıldığında ise okul inşaatları için toplam 102. 535.000 kuruş hesap çıkartıldığı görülmektedir. Okullardan, 2 dershaneliler için 25 milyon kuruş, 3 dershaneliler için 35 bin kuruş, 4 dershaneliler için 45 bin kuruş 6 dershaneliler içinse 65 bin kuruş fiyat çıkartılmıştır. Söz konusu inşaatların yapılacağı yerler şunlardır: Kütahya Merkez, Merkeze bağlı Sulye, Okçu, Koçcu Karyeleri (köy); Uşak Kazası Merkez,

[154] BOA, *DH.UMUM,* Dosya No: 138 / 5.

Karahallı, Sivaslı, Bulkana, Oturak-ı Kebir, Umurca, Paşalar, Deli Hızırlı, Yapraklar, Akse, Susuz Viran, Banaz Susuz, İslam; Muharremşeh Karyeleri; Simav Kazası'nın Çift, Yenice ve Demirci Karyeleri; Gediz Kazası'nın Kuşu, Firdan, Gürlek ve Pazarköy Karyeleri ile Tavşanlı Merkez'dir. Tavşanlı Merkez'deki kız mektebi, diğerleri ise erkek mektebi inşasıdır. Ayrıca Kütahya Merkez'de öğretmen evi binası inşaatı vardır.[155]

1917 (1334) yılında da sadece erkek mektebi inşaatına bütçe ayrılmıştır. 2 dershaneli mektep için 25 milyon kuruş, 3 dershaneliler için 35 bin kuruş, 6 dershaneliler içinse 65 bin kuruş fiyat belirlenmiştir. Söz konusu inşaatların yapıldığı yerler: Kütahya, Armudeli, Sofya, İnköyü, Bölücek Karyeleri; Emet Nahiyesi, Virancık Nahiyesi, Uşak Kazası'nın Karbasan, Avgan, Paşacık, Kızılca, Söğüd, Hallaçlar karyeleri; Simav Kazası'nın Naşa, Mecidhan Karyeleri; Gediz'in Erdoğmuş, Yeniköy, Gökler, Gumele, Muhibler, İncesu ve Comburtgürleği karyeleri; Uşak'ın Hasköy, Yaylalar karyeleri'dir. Bu yıl .için toplam 725 bin kuruş bütçe belirlenmiştir.

1918 (1335) yılında erkek mektebi inşaatı için yine aynı fiyatlar belirlenmiştir. İnşaatların yapılacağı yerler ise şuralardır: Kütahya'nın Urla, Sufya ve Altıntaş Karyeleri, Zemme Karyesi, Gümüşköprü Viran Karyesi, Tavşanlı Nahiyesi'nin Mahmul Karyesi, Kuruçay Karyesi, Tepecik Karyesi, Kureği, Aslanapa Karyesi, Çalköy Karyesi, Armudeli Sirviran karyeleri, Uşak Kazası'nın Kureyş Karyesi, Karalar Karyesi, Hacimsultan Karyesi, Kabaklar Karyesi, Kırkyaran Karyesi, Orta Karyesi, Akarca Karyesi, Karabendirler Karyesi, İlyaslı Karyesi, Şilvan Karyesi, Karaboyalık, Hasköy Karyesi, Yaylalar Karyesi, Simav Kazası'nın Kalkan Karyesi, Çay-ı Simav Karyesi, Kebeciler Karyesi, Gediz Kazası'nın Çeltikçi Karyesi, Kızılüzüm Karyesi, Derbend Karyesi, Altıntaş Karyesi ve Karamanca karyeleridir. Bu yıl için toplam 810 bin kuruş bütçe belirlenmiştir.

[155] BOA, *DH.UMUM*, Dosya No: 85 / 7.

1919 (1336) yılında erkek mektebi inşaatları için toplam 835 bin kuruş bütçe ayrılmış olup 2 dershaneliler için 25 bin kuruş, 3 dershaneliler için 35 bin kuruş ayrılmıştır. Sadece iki ve üç dershaneli mekteplerin inşaat projesi vardır. Bu yıl için inşaat yapılması için düşünülen yerler ise şunlardır: Kütahya'nın Gümüş, Gazelyakup Karyeleri, Altıntaş, Dumlupınar Karyeleri, Virancık, Çavdarhisar Karyeleri, Hacıköy Karyeleri, Altıntaş ve Beş karış Karyeleri; Emet Nahiyesi'nin Yenice ve Hisarcık karyeleri; Uşak Kazası'nın Selçikler Karyesi, Tatar Karyesi, Çardak Karyesi, Kudurkul Karyesi, Ahad Karyesi, Alifakiler Karyesi, Mende Karyesi, Kayalı Kebir Karyesi, Çalköy Karyesi, Çokaklı Karyesi, Beki Karyesi; Simav Kazas'nın Yemişli Karyesi, İrfaneli Karyesi, Ketsel Karyesi, Kebeciler Karyesi, Bali Maa Kadı Karyesi, Kırkkavak Karyesi, Dürmek Karyesi; Gediz Kazası'nın Gölcük, Kutay, Gönülkuran, Zahman karyeleridir.[156]

3.2.3. Ders Programları ve Kadrolar

1908 (1324) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Merkezde Mekteb-i İdadi-i Mülki İdaresi ve Mekâtib-i İptidaiye, Eğrigöz Nahiyesi'nde Mekteb-i İptidai, Tavşanlı Nahiyesi'nde Mekteb-i Rüşti ve İptidai bulunmaktadır.

Mekteb-i İdadi-i Mülki'de; Coğrafya ve Tarih, Ulûm-i Diniye, Türkçe Fransızca, Kitabet, Resim, Ahlak, Arabi, Hesap ve Hendese, Farsı, Ziraat ile Hüsn-i Hat dersleri verilmektedir. Burada görevli muallimler ise şunlardır:[157]

Kütahya Merkez Mekteb-i İdadi-i Mülki İdaresi :

Müdür ve Coğrafya ve Tarih Muallimi: Muharrem Efendi
Ulûm-i Diniyye ve Türkçe Muallimi: Mustafa Efendi
Fransızca ve Kitabet ve Türkçe Muallimi: Ali Haydar Efendi

[156] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 85 / 7.
[157] *KTSOR*, s. 51-58.

Resim ve Ahlak Muallimi Vekili: Şükrü Efendi
Arabi Muallimi Vekili: Halid Efendi
Hesap ve Hendese Muallimi: Ali Efendi
Farsı Muallimi Vekili: Hacı Mehmet Efendi
Ziraat Muallimi: Ahmet Efendi
Hüsn-i Hat Muallimi: Sadık Efendi

Kütahya Merkez Mekatib-i İptidaiyye Muallimleri

Muallim-i Evvel: Hacı Mehmet Eşref Efendi
İptida-i Muallim Evveli: Şükrü Efendi
Muallim-i Sani: Mustafa Efendi
Muallim-i Sanisi: Hafız Eyüp Efendi

Eğrigöz Nahiyesi Mekteb-i İptidai Muallimleri:

Muallim-i Evvel: Mehmet Efendi
Muallim-i Sani: Süleyman Efendi

Tavşanlı Nahiyesi Mekteb-i Rüşti ve İptidai Muallimleri

Rüştiye Muallim-i Evvel: Mehmet Efendi
Hüsn-i Hat Muallimi: İbrahim Efendi
İptida-i Muallim Evveli: Mehmet Efendi
Muallim-i Sani: Hafız Ahmet Efendi
Mubassır[158]: Ali Efendi
İptida-i Muallimi Sanisi: Hafız Mehmet Ali Efendi

[158] Mubassır; Mekteplerde talabelerle ilgilenen kimse. Bkz. Develioğlu, *a.g.e*, s. 660.

3.2.3.1.Kütahya'da Eğitimde Öne Çıkmış Bazı Muallimler

İsmail Enver

Mısır Hidivi İsmail Paşa Dairesi Memurlarından Ali Efendi'nin oğludur. 1867'de (1283), İstanbul'da doğmuştur. İlköğretimi Üsküdar'da Tophanelioğlu Mahalle mektebinde, ortaöğretimini Toptaşı Askeri Rüştiyesi'nde, lise öğrenimini ise Mülkiye'nin İdadi Kısmı'nda tamamlamıştır. Yüksek Kısım'dan mezuniyetinden sonra 1890'da Rodos İdadisi Tarih-i Umumi, Genel Ekonomi, Riyaziye (matematik) Muallimliklerine tayin edilmiştir. 18 Eylül 1890'da Kütahya İdadisi Müdürlüğü Tarih ve Riyaziye Muallimlerine atanmıştır.

Drama, Bursa, Yanya, Çatalca, Tekirdağ'da da muallimlik yaptıktan sonra idare mesleğine geçmiş önce kaymakamlık, ardından da mutasarrıflığa atanmıştır. 1924'te İstanbul'da vefat etmiştir. Üç erkek, iki kız çocuğu vardır. Rumca ve Fransızca'yı bilmektedir.[159]

Mehmet Emin (Ersoy)

Hacı Ahmet Ağa ile Elmas Hanım'ın oğludur. 1297'de Kütahya'da doğmuştur. Ortaöğrenimini Kütahya Rüşdiyesi'nde, lise öğrenimini Bursa İdadisi'nde tamamlamıştır. 1902'de Mülkiye'nin Yüksek Kısmı'ndan mezun olmuştur. 1903'de Simav Kazası Rüşdiyesi Muallimliğine atanmıştır. Daha sonra Bilecik'e nakledilmiştir. Buradan idare mesleğine geçmiştir. İznik Kaymakamı iken 1935'de vefat etmiştir. Arapça, Farsça ve Fransızca bilmektedir.[160]

Hüseyin İhsan (Kurtan)

Ali Rıza Efendi ile Ayşe Hasibe Hanım'ın oğludur. 1892'de (1308) İstanbul'da doğdu. Lise öğrenimini Mercan İdadisinde tamamlamıştır. 1912'de

[159]Çankaya, *a.g.e.,* s. 399-400.
[160]*a.g.e*, s. 969.

Mülkiye'den mezun olmuştur. 1912'de Taşlıca Sancağı Merkez İdadisi Tarih Muallimliğine tayin edilmiştir. Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine bu göreve gidemeyip, İzmir Yatısız İdadisi Tarih Muallimliğine atanmıştır. Daha sonra Çanakkale, İzmit'te muallimlik yapmıştır ve idare mesleğine geçmiştir. 1921'de TBMM Maarif Vekaletince Kütahya Lisesi Edebiyat Muallimliğine ve Milli Mücadele İstihbarat Şefliği'ne atanmıştır. Bu görev yerinden sonra da değişik yerlerde idare mesleğine devam etmiştir. Bahriye Hanım'la evli olup iki kız babasıdır.[161]

3.3. SAĞLIK

Kütahya'da, halkın sağlığını yaygın olarak tehdit eden frengi, kolera, tifo ve uyuz gibi hastalık türlerini görmekteyiz. Bu tür hastalıklar aynı zamanda XIX. yüzyılda hemen her yörede bulunabilen genel hastalıklardır. Kütahya dahil pek çok bölgelerde bu hastalıkların bulunduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.[162]

Zaman zaman toplumda zuhur eden bu çeşit hastalıklara Sıhhıye Nezareti gerek belediye gerekse diğer kurumlar aracılığı ile tedbirler almıştır. Örneğin frengi hastalarının belediye ve özel idareye ait hastanelerde tedavi edilmelerine özen gösterilmesi[163] belgelerde görülmektedir. Ayrıca sağlığın, ehliyetsiz kişiler tarafından suiistimal edilmek istendiği ancak buna izin verilmediği tespit edilmiştir.[164]

3.3.1. Kütahya Sağlık İşleri

Kütahya Merkez ve kazalarında 1914 (1331) yılında yürütülen sağlık işleri; (17 Şubat 1331 tarihli) Kütahya Merkez Tabipliği'nin ilgili yazısında şu şekilde belirtilmektedir:

---

[161] *a.g.e*, s. 1525-1526.
[162] BOA, *DH.İD*, Dosya no: 57/9.
[163] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 11/42.
[164] BOA, *A.MKT.MHM*, Dosya no: 160/84.

Uşak'ta 1914 (12 Temmuz 1331) tarihinde Gurebâ Hastanesi ile Kütahya Merkez'de 30 yataklı bir frengi hastanesi, yolcuların bir müddet konaklayıp gözlemlenmeleri ve karantina altında bulundurulmaları için de 6 yataklı bir tecrithane yapılmıştır. Ayrıca 700 metre kanalizasyon inşasıyla sağlığa zararlı, pislik yayan su yolu ıslah edilmiştir.

İldeki bulaşıcı hastalıklara gelince şimdiye kadar enfeksiyon hastalığına benzemeyen Tifo, Tifüs, Çiçek ve Difteri'den iki üç kez görülmüş ise de sağlık açısından bulaşıcı türde hastalık görülmemiştir. Fakat frengi hastalığı geniş ölçüde zarar vermekte olup yalnız asker muayenelerinde rastlanan frengililerin sayısının bini bulduğu belirtilmektedir.[165]

Kütahya sağlık işlerinin beş yıllık olağan üstü programı ve bütçesinde 1915 (1332) senesine ait merkezde karantina, etüv, karantina ihtiyacının için depo inşasına ihtiyaç olduğu belirtilmiş[166] ve satın alınması için 25 bin kuruş, etüv için 8 bin kuruş, depo inşasına da 8 bin kuruş olmak üzere toplam 41 bin kuruş bütçe ödeneği ayrılmış ve genel heyetçe kabul edilmiştir.

1916 (1333) senesinin programında seyyar karantina ihtiyacı satın alınması, etüv, seyyar karantina ihtiyacının karşılanması için depo inşası, Simav ve Gediz kazalarında birer hastane inşası ve birer sağlık laboratuarı vardır.[167] 1333 senesinin bütçesinde Simav, Gediz ve Uşak kazaları için iki takım seyyar karantina ihtiyacına 50 bin kuruş, etüv için 8 bin kuruş, iki adet depo inşası için 16 bin kuruş; Simav ve Gediz'deki yirmişer yataklı hastaneler için 100 bin kuruş, sağlık laboratuarı için 10 bin kuruş toplamda 184 bin kuruş bütçe belirlenmiş ve genel heyetçe kabul edilmiştir.

[165] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 138 / 5.
[166] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 85 / 7.
[167] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 563 / 74.

1917 (1334) senesinin programında ise sabit karantina istasyonu inşaat ve tesis ile 10 yataklı akıl hastanesinin inşaat ve tesisi[168] göze çarpmaktadır. 250 bin kuruş Karantina İstasyonu için, 40 bin kuruş Merkez Frengi İstasyonu için olmak üzere toplamda 290 bin kuruş bütçe ayrılmıştır.[169]

1900 (1335) senesinin bütçesinde 10 yataklı akıl hastanesi için 50 bin kuruş, Uşak'ta iki sınıf müşahade evi için 100 bin kuruş, toplamda 150 bin kuruş ayrılmıştır.

1919 (1336)'da Tavşanlı ve Emet'te 6'şar yataklı birer dispanser için 60 kuruş, Simav-Gediz arasında bir frengi hastanesi için 40 bin kuruş ödenek ayrılmıştır.[170]

3.4. ASKERLİK

3.4.1. Askerlik mükellefiyetindeki gelişmeler

Tanzimat Fermanı'nda askerlik konusunda şu bilgiler bulunmaktadır: Askerlik de, önemli konulardan biridir. Ülkenin korunması için asker vermek halkın başlıca borcudur. Fakat, bir memleketin mevcut nüfusuna bakılmaksızın, şimdiye kadar yapıldığı gibi, kiminden tahammülünden çok, kiminden az asker alınması hem düzensizliğe; hem tarım, ticaret ve bayındırlık işerinin kötü gitmesine; hem ömür boyu askerlik bıkkınlığına; hem de nüfusun azalmasına yol açar. Bu nedenle, her memleketten alınacak asker miktarı için uygun yöntem konulmalı ve dört veya beş yıl hizmet için sıra usulsü getirilmelidir. Bunlar yapılmadıkça devletin kuvvetlenip gelişmesi, huzur ve asayişin sağlanması mümkün olmaz. Askerlikle ilgili konular Bâb-ı Seraskeri Dâr-ı Şurası'nda

[168] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 85 / 7.
[169] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 85 / 16.
[170] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 85 / 16.

görüşülüp karara bağlandıktan sonra sonsuza dek uygulanmaları için tasdik edilmek üzere padişaha gönderilecektir.[171]

1839'daki bu görüş ve düşünceler doğrultusunda, askerlik alanında yapılacak düzenlemeleri belirlemek için çalışmalara başlanmıştır. Bu düzenleme ile Osmanlı toprakları, beş büyük ordu bölgesine ayrılmıştır. Bunlar; Hassa Ordu-yı Hümayun Dairesi, Dersaadet Ordu-yı Hümayun Dairesi, Anadolu Ordu-yı Hümayun Dairesi, Rumeli Ordu-yı Hümayun Dairesi ve Arabistan Ordu-yı Hümayun Dairesi'dir. 1848'de de Irak ve Hicaz Ordu-yı Hümayun Dairesi kurulmuştur. Böylece sayı altıya çıkmıştır.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra askerlik mecburi bir hizmet halini almıştır. Anadolu ve Rumeli'den Türk ve Müslüman halkın gençleri zorla orduya alınmakta ve yıllarca askerlik hizmeti yapmakta idi. Abdülmecit Döneminde askere alınma usulleri ve askerlik müddeti tespit edilmiş, askerlik hizmeti imparatorluk halkı için mükellefiyet olarak kabul edilmiştir. Fakat bu prensip yürütülememiştir. Müslüman olmayan halktan asker alınmadığı gibi, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Arap Yarımadası, Trablusgarp gibi halkı tamamen Müslüman olan yerlerden bile asker alınmamıştır. İstanbul halkı da askerlikten muaf tutulmuştur.

Abdülaziz devrinde, Müslüman olmayan Anadolu ve Rumeli halkı için askerlik hizmetinden muafiyet karşılığı olarak nakdi bedel alınmaya başlanmıştır.

Fiilen Türk ve Müslüman halktan askere alınanlar kur'a usülüne tabi idi. Ayrıca gönüllü olarak hizmet görmek isteyenler ile bedel karşılığında askerlik yapmak isteğinde olanlar da orduya alınırdı.[172]

---

[171] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 8, Ankara: TTK. Yay, 1983, s. 354.
[172] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 8, Ankara: TTK. Yay, 1983, s. 355.

Osmanlı Ordusunun çekirdeğini Nizamiye kuvvetleri oluşturmaktadır. Bunlara Muvazzaf (vazifeli) veya Hazar kuvvetleri de denir. Nizamiye ordusunda hizmet süresi dört yıldır. Bu hizmeti bitirenler bir yıl boyunca yedek sınıfta bulunurlar. Ordunun ikinci sınıfını ve kademesini redif kuvvetleri teşkil etmektedir. Muvazzaf ve yedek hizmetlerini bitirenler her yıl bir ay askerlik hizmeti görmek üzere Müstahfız (koruyucu) sınıfı teşkil ederler. Bunlar redif kademesini aşmış olan kuvvetlerdir. Bu sınıfta hizmet süresi 8 yıldır. Böylece İmparatorlukta askerlik mükellefiyeti kademeli ve gittikçe hafifleyici bir şekilde olmak üzere ortalama 20 yıldır.[173]

3.4.2. Kütahya'da Askerlik

Kütahya bugün olduğu gibi tarihin birçok dönemlerinde de askeri bakımdan önemli görevler üstlenmiş jeopolitik bir öneme sahiptir. Memleketin en zor günlerinde gerek asker takviyesi, gerekse silah, mühimmat ve levazım gibi askeri teçhizat bakımından Kütahya'nın büyük katkıları olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, devletin kaybettiği topraklarındaki askeri problemlerin çözümünde önemli bir merkez olmuştur.[174]

Ayrıca Osmanlı Arşiv belgelerinde, Kütahya'da askeri mekteplerin sayısının arttırılması, asker almada muafiyet sürelerini uzatılmasına dair hususlar vardır. Söz konusu muafiyet süresinin uzatılmasına dair belgede harman işlerinin geç vakte kalmasıyla imam ve muhtarların askere alınacakların nüfus bilgilerini veremedikleri belirtilmektedir. Bu yüzden muafiyet süresi 6 ay daha uzatılmıştır.[175] Kütahya bu dönemde İkinci Ordu'nun Balıkesir Fırkası'na bağlıdır.[176]

1870 (1287) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre sancakta bulunan askeri birlikler; 1. Redif Alayı 4. Tabur (Kütahya), 1. Redif Alayı 3.

---

[173] *a.g.e*, s. 356.
[174] BOA, *A.AMD*, Dosya no:88/26.
[175] BOA, *İ.DH,* Dosya no: 1335/1316/M-07.
[176] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1287, s.80.

Tabur (Eskişehir), 2. Redif Alayı 4. Tabur (Simav), 3. Redif Alayı 4. Tabur (Uşak).[177]

1885 (1302) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde Kütahya'nın Askeri birlik merkezi olduğu, askerlik dairesi ve mühimmat deposu bulunduğu belirtilmektedir.[178]

1886 (1303) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre sancakta bulunan askeri birlikler; 2. Kütahya Taburu (Kütahya)'dur.[179]

1889 (1306) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre sancakta bulunan askeri birlikler; Uşak Redif-i Mukaddem Taburu (Uşak), Uşak Redif-i Tali-a Taburu (Uşak)'dur.[180]

1893 (1310) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre sancakta bulunan askeri birlikler; Süvari Birliği (Kütahya), 23. Alaya Bağlı 1. Kütahya Taburu, Emet Redif Taburu, 23. Alaya Bağlı Tavşanlı Taburu, 23. Alaya Bağlı 3. Eskişehir Taburu, 23. Alaya Bağlı Seyitgazi Taburu, 24. Alaya Bağlı 1. Simav Taburu, 24. Alaya Bağlı 3.Gediz Taburu, 26. Alaya Bağlı 1. Uşak Taburu, Uşak Redif-i Mukaddem Taburu(Uşak), Uşak Redif-i Tali Taburu (Uşak)'dur.[181]

1894 (1311) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre sancakta bulunan askeri birlikler; Süvari Birliği (Kütahya), 23. Alaya Bağlı 1. Kütahya Taburu, 23. Alaya Bağlı 2. Tavşanlı Taburu, 23. Alaya Bağlı 3. Eskişehir Taburu, 23. Alaya Bağlı 4. Seyitgazi Taburu, 24. Alaya Bağlı 4.Emet Taburu, 24. Alaya Bağlı 1. Simav Taburu, 24. Alaya Bağlı 3. Gediz Taburu, 26. Alaya Bağlı 1. Uşak Taburu, Süvari Birliği (Simav)'dir.[182]

[177] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1287, s.80.
[178] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1302, s.435.
[179] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1303, s.289.
[180] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1306, s.218.
[181] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1310, s.151-153.
[182] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1311, s. 169-171.

1897 (1314) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre sancakta bulunan askeri birlikler; Süvari Birliği (Kütahya), 2. Kütahya Asakir-i Zaptiye Taburu, 23. Alaya Bağlı 1. Kütahya Livası, 23. Alaya Bağlı 4.Emet Taburu, 23. Alaya Bağlı 2. Tavşanlı Taburu, 23. Alaya Bağlı 3. Eskişehir Taburu, 23. Alaya Bağlı 4. Seyitgazi Taburu, 24. Alaya Bağlı 1.Simav Taburu, 24. Alaya Bağlı 3. Gediz Taburu, 26. Alaya Bağlı 1. Uşak Taburu'dur.[183]

1898 (1315) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre sancakta bulunan askeri birlikler; 2. Kütahya Asakir-i Zaptiye Taburu, 23. Alaya Bağlı 1. Kütahya Livası, 23. Alaya Bağlı 4.Emet Taburu, 23. Alaya Bağlı 2. Tavşanlı Taburu, 23. Alaya Bağlı 3. Eskişehir Taburu, 23. Alaya Bağlı 4. Seyitgazi Taburu, 24. Alaya Bağlı 1.Simav Taburu, 26. Alaya Bağlı 1. Uşak Taburu, Gediz Redif Taburu'dur.[184]

1900 (1317) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre sancakta bulunan askeri birlikler; Süvari Birliği (Kütahya), Kütahya Redif Livası, 23. Alaya Bağlı 4.Emet Taburu, 23. Alaya Bağlı 2. Tavşanlı Taburu, 23. Alaya Bağlı 3. Eskişehir Taburu, 23. Alaya Bağlı 4. Seyitgazi Taburu, 24. Alaya Bağlı 3. Gediz Taburu, 26. Alaya Bağlı 1. Uşak Taburu, Süvari Birliği (Eskişehir)'dir.[185]

1906 (1324) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre sancakta bulunan askeri birlikler; Kütahya Redif Livası, Emet Redif Taburu, Tavşanlı Redif Taburu, 23. Alaya Bağlı 3. Eskişehir Taburu, 23. Alaya Bağlı 4. Seyitgazi Taburu, 24. Alaya Bağlı 3. Gediz Taburu, 26. Alaya Bağlı 1. Uşak Taburu, Aramsar Süvari Nizamiye Bölüğü (Eskişehir), Aramsar Süvari Alayı (Eskişehir/Çifteler)'dır.[186]

1907 (1325) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre sancakta bulunan askeri birlikler; Kütahya Redif Livası, 23. Alaya Bağlı 1. Kütahya Taburu,

[183] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1314, s. 213.
[184] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1315, s. 340-342.
[185] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1317, s. 161-163.
[186] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1324, s. 361-362.

23. Alaya Bağlı 2. Tavşanlı Taburu, 23. Alaya Bağlı 3. Eskişehir Taburu, 23. Alaya Bağlı 4. Seyitgazi Taburu, 24. Alaya Bağlı 4. Emet Taburu, 24. Alaya Bağlı 3. Gediz Taburu, 26. Alaya Bağlı 1. Uşak Taburu'dur.[187]

3.4.3. Madalya Alanlar

Osmanlı Ordusunun Kütahya Sancağı'nda önemli askeri birlikler konuşlandırılmıştır. Bu birliklerden 1897 (1314) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre alınan madalyalar: Girit, Plevne, İftihar, Kırım, İngiliz, Rus, Kars, İmtiyaz, Karadağ, Gümüş, Sanayi-i Nefise ve Tahsilya Madalyaları'dır.

1906 (1324) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre alınan madalyalar: Gümüş Liyakat, Yunan, Yemen, Girit, Gümüş İmtiyaz, Plevne, Rusya, İftihar ve Altın Liyakat Madalyaları'dır.

1907 (1325) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre alınan madalyalar: Gümüş Liyakat ,Yunan, Rusya, İftihar, Plevne , Karadağ, Girit, Altın ve Yemen Madalyaları'dır.

Tablo 10: 1897 (1314) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Sancağı'nda Madalya Alanlar:

II.Kütahya Asakir-i Zaptiye Taburu [188]:	**Madalya Alanlar**	**Madalyalar**
	Behram Tosun Efendi	Plevne
	Mustafa Efendi	Girit
	Osman Ağa	İftihar
	Ser Çavuş Mustafa	İftihar
Süvari Bölüğü	Bölük Ağası Ali	Kırım , İftihar , İngiliz
	Jurnal Emini Mustafa	İftihar

[187] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1325, s. 458-460.
[188] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1314, s.226-227.

	Kol Vekili Rıza Efendi	İftihar

II. Ordunun Redifi 23. Alayı I. Kütahya Livası[189]:	Mehmet Reşit Paşa	İmtiyaz, Gümüş, Sanayi-i Nefise, İftihar, Rusya ve Tahsilya
	Binbaşı Ahmet Rıfat Efendi	Plevne
	Kolağası Ahmet Sabri Bey	İmtiyaz ve Karadağ
	Alay Katibi Süleyman Kamil	Girit
	Yüzbaşı Mustafa Sabri Efendi	Girit
	Yüzbaşı Mehmet Nuri Efendi	İmtiyaz
	Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi	İmtiyaz
	Mülazım-ı Evvel Cemil Efendi	İmtiyaz
II.Ordunun 23. Alayına Bağlı 3.Eskişehir Taburu[190]	Binbaşı Sadık Bey	Karadağ, Girit , Rus
	Kolağası Hamdi Efendi	Girit
	Tabur Katibi Halil Efendi	Gümüş İmtiyaz
	Yüzbaşı Hasan Efendi	İmtiyaz
	Yüzbaşı Sadettin Efendi	Girit , Gümüş İmtiyaz
	Yüzbaşı Süleyman Efendi	Plevne
	Mülazım-ı Evvel Salih Efendi	Gümüş İmtiyaz
	Tüfekçi Arif Ağa	Karadağ, Girit
II.Ordunun 23. Alayına Bağlı 4.Seyitgazi Taburu[191]	Yüzbaşı Rıfat Efendi	İftihar
	Yüzbaşı Mehmet Efendi	İmtiyaz , Rus
	Mülazım-ı Evvel Ali Efendi	Kırım ,Girit , Rus,Kars

[189] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1314, s.229-230.
[190] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1314, s.241-242.
[191] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1314, s. 243.

II.Ordunun 23. Alayına Bağlı 4.Emet Taburu[192]	Mülazım-ı Evvel Numan Ağa	Girit
	Mülazım-ı Sani Ahmet Efendi	Plevne ,Rus
II.Ordunun 23. Alayına Bağlı 2.Tavşanlı Taburu[193]	Yüzbaşı Abdah Efendi	Girit
	Mülazım-ı Evvel Ali Efendi	Plevne ,Rus
	Mülazım-ı Evvel Hamdi Efendi	Girit
	Mülazım-ı Sani Kazım Efendi	Girit
II.Ordunun 24. Alayına Bağlı 1. Simav Taburu[194]	Kolağası İbrahim Ağa	İftihar , Kırım
	Yüzbaşı Mehmet Şerif Efendi	Plevne
	Yüzbaşı Edip Ağa	Plevne
	Yüzbaşı Ahmet Ağa	Plevne
	Mülazım Şevki	Plevne
	Mülazım-ı Evvel Ali Ağa	Plevne
24. Alayına Bağlı 3. Gediz Taburu[195]	Binbaşı Salih Efendi	İftihar , Kırım , İngiliz
	Kolağası Hüseyin Efendi	Girit ,Plevne
	Yüzbaşı İbrahim Ağa	Girit

II.Ordunun 26. Alayına Bağlı 1.Uşak Taburu[196]	Yüzbaşı Ahmet Efendi	Girit
	Yüzbaşı Ali Rıza Efendi	Plevne
	Yüzbaşı Ömer Efendi	İftihar

[192] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1314, s. 234.
[193] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1314, s. 236.
[194] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1314, s. 248-249
[195] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi,* Bursa, 1314, s. 253.
[196] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1314, s. 260.

Tablo 11: 1906 (1324) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Sancağı'nda Madalya Alanlar :

Kütahya Redif Livası[197]	Nişan		Madalya
	Osmani	Mecidi	
Liva Kumandanı Münhal	4	4	Altın Liyakat ve Yunan
Miralay Mehmet Ali Efendi	4		Gümüş Liyakat, Yemen ve Yunan
Alay Emini Mehmet Efendi		5	Gümüş Liyakat, Plevne
Binbaşı Mehmet Ali Efendi			Yunan
Tabur Katibi Süleyman Efendi		5	Gümüş Liyakat, Yunan
Mülhak Yüzbaşı Tevfik Efendi		5	Gümüş Liyakat, İftihar ve Yunan

Bölükler	**Madalya Alanlar**	**Nişanlar (Mecidi)**	**Madalyalar ve**
I. Bölük	Yüzbaşı Hamit Efendi		Gümüş Liyakat
	Mülazım Evvel Hüseyin Efendi		Gümüş Liyakat
	Mülazım Sani Nuri Efendi		Gümüş Liyakat, Yunan
II. Bölük	Yüzbaşı Selim Bey	4	Gümüş Liyakat, İftihar ve Yunan
	Mülazım Evvel Ahmet Efendi		Gümüş Liyakat
III. Bölük	Yüzbaşı Hacı Ahmet Efendi		Gümüş Liyakat, Yemen ve Yunan
	Mülazım Evvel Necati Efendi	5	Gümüş Liyakat

[197] *KTSOR*, s. 54-55.

IV. Bölük	Yüzbaşı Refik Efendi	4	Gümüş Liyakat, İftihar ve Yunan
	Mülazım Evvel Nail Efendi		Gümüş Liyakat
	Debboy Memuru Mülazım Evvel Hacı Adil Efendi	5	Gümüş Liyakat
	Tüfekçi Ethem Efendi	5	Gümüş Liyakat, Yunan
Misafiran	Kolağası Ömer Seyfi Ağa	5	Gümüş Liyakat
	Yüzbaşı vekili	5	Gümüş Liyakat
	Mülazım Sani Emin Efendi		Gümüş Liyakat

Emet Redif Taburu [198]	**Madalya Alanlar**	**Nişanlar (Mecidi)**	**Madalyalar**
	Binbaşı Hacı Ahmet Necip Efendi	3	Gümüş Liyakat, Rusya, Yunan
	Kolağası Rüsmen Ağa	5	Gümüş Liyakat, Yunan
	Tabur Katibi Hafız Cemal Efendi		Gümüş Liyakat, Yunan
I. Bölük	Yüzbaşı Hacı Arif Efendi	4	Gümüş İmtiyaz, Liyakat
	Mülazım Evvel Ahmet Efendi		Gümüş Liyakat, Yunan
	Mülazım Sani Hasan Efendi		Gümüş Liyakat
II. Bölük	Yüzbaşı Hamdi Efendi	5	Gümüş Liyakat, Plevne
	Mülazım Evvel Kadri Efendi		Gümüş Liyakat, Yunan
	Mülazım Sani Münhal		
III. Bölük	Yüzbaşı Hacı Ali Efendi	5	Gümüş Liyakat, Yunan
	Mülazım Evvel Cemal Efendi		Gümüş Liyakat, Yunan

[198] *KTSOR*, s. 57.

	Mülazım Sani Münhal		
IV. Bölük	Yüzbaşı Hasan Efendi		Gümüş Liyakat, Yunan
	Mülazım Evvel Hüseyin Efendi		Gümüş Liyakat, Yunan
	Mülazım Sani Münhal		
	Süvari Mülazım-ı Sani Fettah Efendi		Gümüş Liyakat

Tavşanlı Redif Taburu[199]:	**Madalya Alanlar**	**Nişanlar (Mecidi)**	**Madalyalar**
	Binbaşı İbrahim Cevdet Efendi		Gümüş Liyakat, Yemen, Yunan
	Kolağası Nizamettin Bey	4	Gümüş İmtiyaz, Liyakat
	Tabur Katibi Mehmet Emin Efendi	4	Gümüş Liyakat, Yunan
I. Bölük	Yüzbaşı Hacı Ömer Zeki Efendi	5	Gümüş Liyakat, Yunan
	Mülazım Evvel İsmail Hakkı Efendi		Gümüş Liyakat
	Mülazım-ı Sani Fıfat Efendi		Gümüş Liyakat
II. Bölük	Yüzbaşı İbrahim Ağa	5	Gümüş Liyakat, Yunan
	Mülazım Evvel Veysel Rahmi Efendi		Gümüş Liyakat
	Mülazım Sani Münhal		
III. Bölük	Yüzbaşı Hacı Ömer Lütfi Efendi	5	Gümüş Liyakat
	Mülazım Evvel Mustafa Haşim Efendi		Gümüş Liyakat, Yunan

[199] *KTSOR*, s. 59.

	Mülazım Sani Hüsamettin Efendi		Gümüş Liyakat
IV. Bölük	Yüzbaşı Mehmet Salih Efendi	5	Gümüş Liyakat, Yunan, Girit
	Mülazım Evvel Abdullah İzzet Efendi		Gümüş Liyakat
	Mülazım Sani Münhal		
	Debboy Memuru Mülazım-ı Evvel Tahsin Efendi	5	Gümüş Liyakat, Yunan, Yemen
	Süvari Takım Zabiti Mülazım Sani Necip Efendi		Gümüş Liyakat

Tablo 12: 1907 (1325) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Sancağı'nda Madalya Alanlar:

II. Ordu'nun Redif 23. Alayı'na Bağlı I. Kütahya Taburu[200]:	**Madalya Alanlar**	**Madalyalar**
	Binbaşı Mehmet Ali Efendi	Altın Yemen , Gümüş Liyakat , Yunan
	Kolağası Mehmet Tahir	Gümüş Liyakat
	Yüzbaşı Mustafa Selim Bey	İftihar **,** Gümüş Liyakat
	Yüzbaşı Refik Efendi	Gümüş Liyakat , Yunan
Redif 23. Alayı'na Bağlı II. Tavşanlı Taburu[201]:	Binbaşı İbrahim Cevdet Efendi	Gümüş Liyakat , Yunan
	Yüzbaşı Ömer Zeki Efendi	Gümüş Liyakat , Yunan
	Yüzbaşı İbrahim Ağa	Gümüş Liyakat , Yunan, Girit
	Yüzbaşı Ömer Lütfü Efendi	Gümüş Liyakat
	Yüzbaşı Salih Efendi	Gümüş Liyakat , Yunan,

[200] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1325, s. 377.
[201] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1325, s. 482-483.

		Girit
Redif 23. Alayı'na Bağlı 3. Eskişehir Taburu[202]:	Yüzbaşı Hacı Mustafa Efendi	Gümüş Liyakat
	Yüzbaşı Hasan Ağa	Gümüş Liyakat
	Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi	Gümüş Liyakat
	Yüzbaşı Ömer Lütfü Efendi	İftihar ,Gümüş Liyakat, Yunan ,Karadağ
Redif 23. Alayı'na Bağlı 4. Seyitgazi Taburu[203]:	Binbaşı Hacı Mustafa Efendi	Gümüş Liyakat
	Yüzbaşı Süleyman Efendi	Gümüş Liyakat, Plevne , Yunan
	Yüzbaşı Ahmet Faik Efendi	Gümüş Liyakat, İftihar
	Yüzbaşı Şemsettin Efendi	Gümüş Liyakat, Yunan
	Yüzbaşı Hüseyin İzzet Efendi	Gümüş Liyakat, Yunan

II. Ordu'nun 24. Alayı'na Bağlı 4.Emet Taburu[204]:	**Madalya Alanlar**	**Madalyalar**
	Binbaşı Hacı Ahmet Efendi	Gümüş Liyakat ,Yunan, Rusya
	Kolağası Hasan Nuri Ağa	Gümüş Liyakat
	Tabur Katibi Cemal Efendi	Gümüş Liyakat
	Yüzbaşı Mehmet Arif Efendi	Gümüş Liyakat, İmtiyaz
	Yüzbaşı Mehmet Sabri Efendi	Gümüş Liyakat, Yunan
	Yüzbaşı Hacı Ali Efendi	Gümüş Liyakat, Yunan
	Yüzbaşı Hasan Rıza Efendi	Gümüş Liyakat
24. Alayı'na Bağlı 3. Gediz Taburu[205]	Binbaşı Nizameddin Efendi	Gümüş Liyakat, İmtiyaz ,Yunan
	Yüzbaşı Mustafa Nuri Efendi	Gümüş Liyakat, Yunan
	Yüzbaşı Hüseyin Efendi	Gümüş Liyakat, Tahlisiye , Yunan
	Yüzbaşı Derviş Bey	Gümüş Liyakat, Yunan

[202] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1325, s. 490.
[203] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1325, s. 492.
[204] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1325, s.480.
[205] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1325, s.509.

II. Ordu'nun 26. Alayı'na Bağlı I. Uşak Taburu[206]	**Madalya Alanlar**	**Madalyalar**
	Binbaşı Rasim Bey	Gümüş Liyakat, Girit
	Yüzbaşı Ahmet Efendi	Gümüş Liyakat
	Yüzbaşı Mehmet Şefik Efendi	Yunan
	Yüzbaşı Derviş Bey	Gümüş Liyakat

[206] *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1325, s.499.

IV. BÖLÜM

KÜTAHYA SANCAĞI'NIN EKONOMİK YAPISI

4.1. TARIM

Osmanlı Devleti'nde halkın geçim kaynaklarının başında tarım ve hayvancılık gelir. 1843 yılında Devletin bütün ziraat işlerini planlamak ve ziraatın gelişmesini sağlamak üzere Ziraat Meclisi kurulmuştur.

Arşiv belgelerinde Kütahya'da yetiştirilen afyonun kalitesinin yüksek olduğunu hatta yabancı afyonlarla karıştırıp bozulmasına sebebiyet verenlerin mahkemeye sevk edildiği[207]görülmektedir. Tarımda yüksek verimin elde edilmesi için çekirge ve diğer zararlı haşaratla mücadele edildiği yine belgelerde dikkati çekmektedir.[208]

İstanbul'un iaşe ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için Anadolu'dan buğday, arpa, çavdar gibi zahire sevk edilmesine dair vilayetlere talimat gönderilmiştir. Kütahya Nahiyeleri'nden her sene vezirlere 1200 kile (tahıl ölçü birimi) arpa, 1100 çit saman ve 1100 araba odun verilmesi adet olunmuştur. Bunun yanında ordunun zahire ihtiyacının karşılanması için, yine Kütahya'dan yüklü miktarda zahire sevk edildiği belgelerde kayıtlıdır.

1870 (1287) tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre Kütahya Merkez ve kazalarda (Gediz):

- Mutfak Gereçleri İmalatı,
- Ayakkabı İmalatı,
- Pamuklu Bez İmalatı (Uşak),

[207] BOA, *DH.İD*, Dosya no: 200/1.
[208] BOA, *A.MKT.UM*, Dosya no: 99/29.

- Tuğla ve Kiremit İmalatı,
- Dokuma İmalatı (Uşak),
- Sanayi Kömürü İşletmeciliği (Kütahya ve çevresinde),
- Çinicilik,
- Lületaşı İşletmeciliği yapılmaktadır.
- Kaplıcalarıyla da ünlüdür.

Söz konusu imalatlar üretim yerlerinde satıldığı gibi mahalle aralarında da satılmakta, yurt içine ve yurt dışına gönderilmektedir.[209]

1870 (1287) tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre Kütahya[210];

- Üzüm, palamut ve mazı üretiminde birinci sıradadır.
- Haşhaş üretiminde ikinci sıradadır.
- Bol miktarda meyve üretilmektedir.
- Sebze üretimi iyi değildir.
- En çok buğday, burçak, darı, mısır üretilmektedir.
- Lületaşı ihracatı yapılmaktadır.
- Deri mamüllerinin imalatı yapılmaktadır.
- Kereste gereksinimini Türkmen Dağı'ndan karşılanmaktadır.
- 1750 hububat alanı vardır.
- 2234 dükkan vardır.

1885 (1302) tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre Kütahya'daki toprakların dağılımı aşağıdaki tabloda verilmektedir. Buna göre Kütahya Sancağı'nda en çok hububat alanı Eğrigöz Nahiyesi (272.191)' ndedir. Onu Gediz ve Simav Kazaları izlemektedir. Yine Eğrigöz Nahiyesi'nde bağ bahçe oranı daha fazladır. Dikkati çeken diğer bir husus, bu dönemde, Tavşanlı'da dükkan sayısının fazla olması ve 30 adet değirmenin kayıtlara geçmesidir.

[209] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1287, s. 135.
[210] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1302, s. 436-439.

Tablo 13: 1885 (1302) tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre Kütahya Sancağı'nın topraklarının dağılımı [211]:

	Dönüm	**Dönüm**	**Dönüm**	**Adet**	**Adet**	**Dönüm**	**Dönüm**
Kaza Adı	Hububat alanı	Bağ	Bahçe	Dükkan	Değirmen	Mera	Orman Alanı
Tavşanlı	73.33	235	75	547	30		
Emet (Eğrigöz) Nahiyesi	272.191	181.728	86.988	322		3.465	
Gediz Kazası	30.000	1.300	130	250		360	997.460
Şaphane	1200	93	55	26		50	
Simav Kazası	25.000	1.893	3.000	420		10.000	673.000

1906 (1324) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Sancağı'nın topraklarının dağılımında en çok mezraya sahip olan Merkez Kaza ve Eskişehir Kazası'dır. Yine bu salnamede Merkez Kaza'da 88 adet, Uşak Kazası'nda ise 2 adet çiftlik olduğu belirtilmektedir.

Tablo 14: 1906 (1324) tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre Kütahya Sancağı'nın topraklarının dağılımı [212]:

Kaza Adı	**Mezra Dönüm**	**Bağ Dönüm**	**Bahçe Dönüm**	**Çayır Dönüm**	**Çiftlik**
Merkez Kaza	3.139.742	6.425	14.787	13.537	88 adet (147.500 dönüm)

[211] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1302, s. 446-462.
[212] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1324, s. 399-443.

Uşak Kazası	857.599	32.063	6.896	2.657	2 adet
Simav Kazası	114.600	19.850	8.785	90	450 dönüm
Gediz Kazası	385.086	25.839	2.757	1.551	
Eskişehir Kazası	1.062.647		2.468	14.988	

1870 (1287) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre; Kütahya Merkez'de Gümrük İdaresi bulunmaktadır. Aynı salnamede kaza ve nahiyelerin Pazar yerleri ve günleri belirtilmektedir.[213]

1874 (1291) Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre Kütahya'nın Merkezi'nde en çok afyon, anason, boya, tütün ve bal üretilmektedir. 1875'te hükümet görevlileri ile yabancı tüccarların Kütahya Sancağı'ndan aldıkları afyon, haliste (gerçekte) 19.780 çeki[214], rakozada 223 çekidir.

1879 (1296) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde lületaşının idare ve kalite sınıflandırması ile üretim aşamaları hakkında bilgi verilmektedir. Lületaşının yıllık hasılatı 1.205.530 kuruş, yıllık masrafı 111.648 kuruş, yıllık net kârı da 1.093.882 kuruş (1293 yılı için) belirtilmektedir.[215]

1883 (1300) tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'nde, 1880'de Kütahya Sancağı'nda elde edilen tarım ürünleri arasında ilk sırayı 548.674 şinik[216] ile buğday almaktadır. Diğer önemli tarım ürünleri; Arpa (396.044 şinik), darı (252.276 şinik), mısır (107.329 şinik) ve burçak (8.354 şinik)'tir.[217]

[213] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1287, s. 138.
[214] Çeki; 225,978 kg olan odun,kireç ve benzeri ağır ve kaba şeyleri tartmakta kullanılan ağırlık ölçü birimi.
[215] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1296, s. 129-193.
[216] Şinik; Kilenin dörtte birine verilen isim. Bkz: Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı*, İstanbul: Enderun Yay, 1986, s.325.
[217] *YA*, s. 5303.

1884'te Kütahya Sancağı'nda elde edilen başlıca ürünler içinde ilk sırayı kuru üzüm almaktadır (Yalnız buğday ve arpa miktarları belirtilmemiştir.). Pelit, bakla ve nohut onu izlemektedir. En az ise kenevir üretimi yapılmaktadır.

Tablo 15: 1884'te Kütahya Sancağı'nda elde edilen başlıca ürünler ile üretim miktarlarının dağılımı:[218]

Ürün Adı	**Miktar (kg)**
Kuru Üzüm	5.000.000
Pelit	4.900.000
Öbür Meyveler	4.000.000
Bakla	3.075.000
Nohut	1.990.550
Fasulye	350.900
Mercimek	221.508
Fig	104.000
Keten Tohumu	97.000
Susam	150.000
Pamuk	560.980
Afyon	100.341
Tütün	60.000
Zeytinyağı	82.000
Şarap	80.000
Kenevir	10.330
Kuru Üzüm	120.000
İncir	90.000
Kestane	500.000
Ceviz	511.820

1890 başlarında Kütahya Sancağı'nda en çok buğday ve arpa yetiştirilmektedir.

[218] *YA*, s. 5303.

Tablo 16:1890 başlarında Kütahya Sancağı'nda elde edilen başlıca tarım ürünleri[219]:

Ürün Adı	**Miktar (Hektolitre)**
Buğday	1.250.000
Arpa	911.482
Darı	119.600
Çavdar	80.000
Melez (Buğday ile Çavdar Karışımı)	69.000
Yulaf	41.464
Mısır	39.700
Diğerleri	128.300

1906 (1324) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Merkez ve kazalarında yetişen ürünler arasında yine en çok buğday ve arpa yer almaktadır. Simav Kazası'nda değişik meyvelerin yetiştirildiği de görülmektedir.

Tablo 17:1906 (1324) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre Kütahya Merkez ve kazalarında yetişen ürünler:

Merkez Kaza	Buğday, Arpa, Fasulye, Afyon[220]
Eskişehir	Hububat, Pamuk, Üzüm, Afyon[221]
Uşak	Buğday, Arpa, Palamut, Afyon, Pamuk[222]
Simav	Buğday, Arpa, Mısır, Fasulye, Nohut, Çavdar, Börülce, Mercimek, Elma; Armut, Şeftali, Zerdali, Kiraz, Vişne, Üzüm, Ceviz, Muşmula, Kestane, Erik, Ayva, Güvem, Yabani Fındık, Patates[223].

[219] *YA*, s. 5303.
[220] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1324, s.399.
[221] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1324, s.413
[222] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1324, s.425.
[223] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa, 1324, s.433.

4.1.1.Kütahya Ahalisine Verilecek Zahire (Hububat, Yiyecek) Hakkında

Bu dönemde çiftçilere tohumluk zahire verilmiştir. Karahisar'da dağıtılacak zahire hakkında, önceden gelen hükümet talimatı üzerine kanuna göre işlem yapılmıştır. Beyşehir kazası ile Seyitgazi nahiyesince dağıtılacak zahirenin piyasa değerine uygun olarak peşin ve taksitle alınmak üzere verileceği beyan edilmiştir. 1886 (29 Ekim 1303)'da hükümet izni bildirilmiştir. 24.740 kilo hububat piyasa değerine uygun olarak peşin ve taksitle alınmak üzere verilmiştir.[224]

4.1.2. Ürünlerin Islahı, Nadas ve Tarım Aletleri

Seferberlik dolayısıyla tohum ve fidan 1914 (1331) senesinde alınmamıştır. Geçen sene ekinler olumsuz hava şartları ve çekirge istilasından dolayı az olmuştur. Tarım Bakanlığı'ndan verilen tahsisat ile ildeki ihtiyaç sahibi çiftçilere verilmek üzere Ankara'dan 3 bin küsur tohumluk buğday alınıp getirilerek burada ihtiyaç bildiren çiftçilere verildiği gibi, Uşak, Simav ve Gediz kazalarına da ayrı ayrı ödenek gönderilerek zayiatların ihmaline çalışılmaktadır.[225]

Geçen yıl nadas olunarak ekilen arazinin yüzölçümü, 2 milyon 570 bin dönümdür. Bu yıl ise ürün yetiştirilmesinin zorluğu nedeniyle geçen sene 2.056.400 dönüm nadas yapılabilmiştir. Bundan Gediz, Uşak kazaları ile merkeze bağlı Altıntaş Nahiyesi köylerinde çekirge afeti ve tohumsuzluk yüzünden 1.747.840 dönüm nadastan 319.300 dönümü buğday, 654.781 dönümü arpa ve 4080 dönümü afyon ürünü ekilmiş geri kalan 769.780 dönümünde yazlık ürünlerle ihmali kararlaştırılmış ve uygun görülmüştür. Seferberlikten dolayı 514.100 dönüm eksik yapıldığı ve bundan çekirgeler ve tohumsuzluk yüzünden mevcut nadasın 308.460 dönümü ürün ekilemeyeceğinden eldeki hesaba 2.747.140 dönüm ürünün ekimi yapılması düşünülmektedir.[226]

---

[224] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 138/5.
[225] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 138/5.
[226] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 138/5.

1914 (1331) senesinde tarım aletleri satın alınmamış, geçen sene de il muhasebe işlerinden 200 küsür lira bir masrafla Konya'da Anadolu Şirketi'nde 8 adet biçer özellikle Altıntaş ve Küreği nahiyelerine verilmiştir. Ancak daha sonra seferberlik ilanı üzerine, bunlar adı geçen kazalardan alınarak tarım aletleri deposuna verilmiştir. Bunlardan biri 2.000 kuruşa Uşakizade Mehmet Efendi'ye ödenmiştir. Kalan 7 makine ile Bursa Vilayeti'nden gelmiş olan bir adet orak makinesi ziraat deposunda bulunmaktadır. Bursa'dan gelen 1 adet trieur kalbur makinesi çiftçilerden Vidinli Mustafa Efendi'ye denemesi için verilmiştir.[227]

4.2.HAYVANCILIK

XIX. yüzyılda Kütahya Sancağı'nda hayvancılık, tarımdan sonra, halkın en önemli gelir kaynağıdır. Salnameler bize bu konuda bazı bilgiler vermektedir. Tablo 18'de 1871'de Kütahya'da beslenen küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar gösterilmektedir. Buna göre en çok keçi beslenmektedir.

Tablo 18:1871 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre Kütahya Sancağı'nda yetiştirilen başlıca hayvan türlerinin dağılımı:

Hayvan Türü	Sayısı
Kıl Keçisi	366.497
Tiftik Keçisi	66.978
Koyun	39.303
İnek ve Öküz	34.365
Eşek	9.942
At	3.668
Katır	990

[227] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 138/5.

Tablo 19: 1890 başlarında Kütahya Sancağı'nda beslenen başlıca hayvan türlerinin dağılımı:[228]

Hayvan Türü	Sayısı
Sığır ve İnek	130.000
At Katır	50.000
Koyun	266.680
Kıl Keçisi	134.340
Tiftik Keçisi	198.980
Deve	6000

1890 yılı başlarında, Kütahya Sancağı genelinde 163.846 kg tiftik, 128.295 kg keçi postu, 192.440 kg yün elde edilmektedir. Ayrıca ipek böcekçiliği de yapılmaktadır. Yıllık koza üretimi 89.399 kg, ipek üretimi 21.100 kg'dır. Yörede az da olsa bal üretilmektedir.[229]

1906 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre Kütahya Merkez Kaza, 193.212 baş keçi ile ilk sıradadır. Keçiden sonra en çok yetiştirilen hayvan türü, 113.213 baş ile koyundur. XX.yüzyıl başlarında Gediz'de palamut üretilmektedir. Yılda ortalama 6 milyon kg palamut ihraç edilmektedir.[230]

Tablo 20:1906 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre, Kütahya Merkez Kaza ile Simav ve Gediz kazalarında beslenen başlıca hayvan türlerinin dağılımı:[231]

Hayvan Türü	Kütahya Merkez Kaza	Simav Kazası	Gediz Kazası	Toplam
Keçi	193.212	35.742	36.010	264.964
Koyun	113.213	53.478	14.692	181.383
İnek ve Öküz	29.182	11.086	5.254	45.522
Eşek	12.416	5.224	5.290	22.930
Manda	4.513	840	186	5.539
At, Beygir	5.727	1.567	1.098	8.392
Kayır	497	271	181	949

[228] *YA*, s. 5304.
[229] *YA*, s. 5304.
[230] *YA*, s. 5303.
[231] *YA*, s. 5304.

4.2.1. Hayvancılık Tesisi Çalışmaları

1914 (1331) yılında dışarıdan hayvan satın alınmamış, eskiden tarım bakanlığından ve ilin 1911 (1328)'de Bursa'ya bağlanması esnasında Çifteler Çiftliği'nden alınan 5 adet kara sığır ve iki adet manda boğası merkezde açılan hayvan deposuna verilmiştir.[232]

Sene içinde il merkezinde tarım aletleri, atlar ve sığırların ıslah ve çoğaltılması amacıyla damızlık hayvan deposu tesis edilip, inşası için gerekli ödenek il meclisinde kabul edilmiştir. Ancak mevcut durum (seferberlik) dolayısıyla adı geçen depoların açılması gerçekleştirilememiştir. Yalnız kiralama suretiyle her iki husus için yer tedarik edilmiştir.

1916 (1333) senesi için 75 bin kuruşa tarım alet ve edevatlarının satın alınması, 80 bin kuruşa damızlık hayvan satın alınması, 65 kuruşa damızlık hayvan için depo inşaatına ve 30 bin kuruşa da kağnı arabalarının onarımına harcanması için ve satın alınmasına karar verilmiştir. Toplamda 250 bin kuruş harcanmıştır.[233]

1919 (1336) senesi için Uşak'ta yapılacak depoya tarım aleti satın alınması için 50 kuruş, Uşak'ta yapılacak depoya damızlık hayvan satın alınması için 25.900 kuruş, yine Uşak'ta yapılacak hayvan deposunun inşaat masrafı için 45 bin kuruş, toplamda 120.900 kuruş bütçe ayrılmıştır.[234]

4.3. BAYINDIRLIK

Bugünkü anlamıyla bayındırlık hizmetleri Osmanlı Devleti'nde yol yapımı, imar faaliyetleri vb. hizmetler, Ticaret ve Nafia Nezareti bünyesinde

[232] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 138/5.
[233] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 85 / 7.
[234] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 85 / 7.

yürütülmekteydi. Belediye ve Evkaf Nezareti de bu hizmetleri gören diğer kurumlar arasındadır.

Kütahya'daki hükümet konağı, askeri kışla[235] ve su yatakları gibi yerlerin tamiratı yapılmıştır. Belgelerde bu tip imar faaliyetlerinin yanı sıra İstanbul ve diğer bölgelere de bu hususta malzemeler ve bunların yapımı için ustaların gönderildiği[236] dikkati çekmektedir.

4.3.1. Kütahya Bayındırlık İşleri

Geçmiş senelerde inşaatına başlanan ve 1914 (1331)'de bitirilmesi kabul edilen 24.600 kilometrelik Gediz-Uşak karayolunun üçüncü kısmı yapılmıştır. İnşaatına başlanan yol ve geçitlerden Gediz-Uşak yolunun 978 metre uzunluğundaki ilk kısmının toprağının düzenlenmesi bitirilmiş ve 94 kilometre uzunluğundaki harçlı istinat duvarı yapılmıştır. 500 metre uzunluğundaki kısmının kırma taşları yerleştirilip döşenmiş ve beş adet yeni köprü ve geçit yapılmıştır. Yine bu sene içinde Tavşanlı yolunun Kütahya-Bursa anayoluna katılması için 200 km uzunluğunda yeni bir yolun inşasına başlanmıştır. Toprağın düzenlenmesi bitirilmiş, kırma taşları yerleştirilmiştir. Üç adet taş köprü ve menfez yapılarak, sene sonuna bitirilmesine ek olarak 5 kilometrelik kısmın inşaatına başlanmıştır. 2 kilometrelik kısmının toprağı düzenlenmiş, 100 metreküp yol taş ile köprüye yetecek taşlar hazırlanmıştır.

Geçen senelerden kalan, Kütahya – Tavşanlı Yolu 2. kısmında 1.000 m. uzunluğunda toprak, hendek ve banket onarılmış ve 2.000 metreküp taş şase yol boyunca yerleştirilmiştir.

Kütahya-Karahisar yolu birinci kısmı il merkezinden itibaren 28 km'sine kadar onarımı yapılmaktadır. 1914 (1331) yılı içinde, bu yol üzerinde 15 bin metre uzunluğunda hendek banket onarılması ve 10.200 metre uzunluğunda silindir

[235] BOA, *A.MKT.MHM*, Dosya no:120/63.
[236] BOA, *A.MKT.UM*, Dosya no:191/87.

dizilmiş ve 10 bin metre uzunluğunda şosesinin kum ve kırma taş döşenerek onarılması yapılmaktadır.

Adı geçen Karahisar Anayolu'nun onarım masrafı gelecek seneye mahsus olarak miktarı 100.000 kuruş hesaplanmış ve en çok geçitsiz olan yerler yenilenip tamir olunarak ulaşım sağlanmıştır. Bahsedilen tamirat 2 aya kadar bitirilecektir.[237]

Bu sene içinde yeni olarak 19 tamir olunacak da 21 adet köprü ve menfez yapılmıştır. Bunlardan 2 adedi Kütahya-Bursa anayolunda tamir edilmiş, 11 adedi Kütahya-Karahisar yolu 1. kısmında (yeni) ve 3 tanesi Kütahya-Tavşanlı yolu başlangıcında Mithatpaşa Caddesinde (yeni), 5 tanesi Gediz-Uşak yolu başlangıç kısmında (yeni) ve 4 tanesi Kütahya-Gediz yolunda ve 15 tanesi Kütahya-Gediz yolu 2. kısmında onarılarak yapılmıştır. Bunların 6-7 m olduğu gibi genel açıklıkları 127 m' den ibarettir.

Bu yıl inşası kararlaştırılmış olan yollardan Uşak-Çivril yolu 18 km' lik birinci kısmı yapılmaktadır. Kütahya-Tavşanlı yolu ikinci kısmının malzeme üretim yeri ve 19 adet bekçi kulübesi onarılıp keşif evraklarının bakanlıktan onayı beklenmektedir. Sekiz aydır buranın ihalesi yapılmak istendiyse de talip olmadığından ihale edilememiştir. [238]

Bu sene ilde işçi taburu oluşturulup, istihdam edilmediyse de Haziran ve Temmuz da il merkezinde bulunan Kütahya Bilecik işçileri Kütahya-Tavşanlı yolu başlangıç kısmı toprağın düzenlenip onarılmasında 27 gün çalıştırılıp iki bin metre uzunluğunda toprağın düzenlenip onarılması yapılmış ve yetmiş dört metreküp şase taşı elde edilmiştir. Adı geçen işçilerin yevmiyeleri 9.602 adedi bulmuştur.

İl içinde bu yıl göl ve bataklıklarda çalışma yapılmamıştır. Bu sene bayındırlıktan ruhsat ve imtiyaz verilmemiştir. Sene başından Ocak sonuna kadar 11 ay boyunca il yıllık gelirinden onarım amacıyla 67.998 kuruş ve yeni inşaat için

[237] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 138/5.
[238] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 138/5.

264.500 kuruş harcanmış ve Şubat sonuna kadar 100.000 kuruşun harcanacağı tahmin edildiğini bildiren bu rapor düzenlenmiştir.[239]

4.4. MADENCİLİK

4.4.1. Osmanlı'da Madencilik

Osmanlı İmparatorluğu'nda işletilen başlıca madenler gümüş, altın, bakır, demir, şap ve lüle taşıydı. XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan çekilmesi sonucu en verimli maden ocaklarından bir kısmını kaybetmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı madenlerine yönelik büyük Avrupa talebi ve önemli miktardaki doğrudan batı yatırımları, maden üretimi ile ilgili yasal düzenlemeleri ve üretim yöntemlerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu durum üretimde büyük artışlara yol açmıştır.

Endüstri Devrimi ile gelişen teknolojik değişimler ve yeni makinelere yakıt sağlama gereği, kömür çıkarımını Osmanlı maden endüstrisinin en ağırlıklı kesimi haline getirmiştir.

XIX. yüzyılda maden işletmeciliği doğrudan devlet eliyle ya da özel girişimler tarafından yapılmaktadır. Yüzyılın ilk yıllarında krom, nikel, lüle taşı, kil ve kömür büyük miktarlarda çıkarılmıştır.

Avrupalıların Osmanlı madenlerine ilgi göstermesi XIX. yüzyılın son yıllarında gerçekleşmiştir. Avrupa'daki yatırım sermayesinin boşalmasıyla, ülkemizde maden arama izin taleplerinde artış olmuştur. Osmanlı Devleti'nin verdiği maden imtiyazlarının büyük bir kısmını da kullanmışlardır. Maden işletme mevzuatı 1869-1886, 1901-1906'da yabancılar lehine değiştirilmiştir.

[239] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 138\5.

1910'a kadar Osmanlı maden üretimi yaklaşık iki katına çıkmış ve 600 bin küsur tondan 1.2 milyon tona ulaşmıştır.Söz konusu üretimin çoğu yabancıların kontrolündeki ocaklardan sağlanmaktadır.[240]

4.4.2.Kütahya'da Madencilik

Maden yatakları bakımından önemli bir kaynağa sahip olan Kütahya , bu yönüyle de vesikalarda adından sıkça söz ettirmektedir. İhraç edilecek durumda olan madenlerin bir çok ülkeye satıldığı ve anlaşmalar yapıldığı bilinmektedir. Fabrika-i Hümayun için Kütahya'nın Dağardı Nahiyesi'nden Gemlik İskelesi'ne krom ve kömür gönderildiği,[241] Emet Nahiyesi Hasanlar ve Görece Karyeleri'nde demir madeninin ihale edildiği[242] Gümüş Nahiyesi'nde Seyitömer Karyesi'nin Kavaklıpazar mevkiinde ortaya çıkarılan kömür madenlerinin ihale edildiği, krom madenlerinin işletildiği [243] vesikalarda göze çarpan madenlerdendir.

Madenciliğin teşviki için krom madeninin vergiden muaf tutulduğu görülmektedir.[244]

XIX. yüzyılda Kütahya yöresinde en ünlü, yer altı zenginliği lületaşı (manyezit)'dir. Simav'ın Dağardı Nahiyesi'nden çıkarılmaktadır. Burada ayrıca krom madeni de vardır. 1873 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre, Kütahya maden açısından çok zengin değildir. Biraz gümüş, krom, manganez ve kömür çıkartılmaktadır. Ayrıca yoksul halkın sabun yerine kullandığı kil adı verilen bir çeşit maden çıkartılmaktaydı. Gediz'in Göynük Köyü'nde de devletin işlettiği bir antimon madeni vardı.

---

[240] Donald Quataert, '' XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Madencilik'', *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:4, İstanbul: İletişim Yay, 1985, s. 914-915.
[241] BOA, *A.MKT.MHM*, Dosya no:107/57.
[242] BOA, *MV*, Dosya no: 254/41.
[243] BOA, *A.MKT.NZD*, Dosya no: 32/10.
[244] BOA, *DH.MUİ*, Dosya no: 69.2/31.

1906 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde, 1898'de, Eğrigöz Nahiyesi'nin Demirli Köyü'nde krom madeninin Dimitraki Mezbehi ve ortaklarına ihale edildiği yazmaktadır. XIX. yüzyılda krom, Kütahya Sancağı'nın başlıca gelir kaynakları arasındadır.[245]

4.5. SANAYİ

XIX. yüzyılda Kütahya Sancağı'nın en gelişmiş yerel sanayi dalı olan çinicilik halkın en önemli geçim kaynakları arasında idi. 1873 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'nde Kütahya'nın merkezinde çiniciliğin çok ileri düzeyde olduğu belirtilmektedir.

Çinicilikten sonra, saraçlık[246] en önemli yerel sanayi dalıdır ve XIX. yüzyılın son çeyreğinde saraçlara özgü bir çarşı vardır.

Dokumacılık, XIX. yüzyılda Kütahya'da ileri düzeydedir. 1883 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'nde Kütahya'da 200 dokuma tezgahı bulunduğu kaydedilmektedir. Aynı salnamede yörenin başlıca dokuma ürünleri; bez, çarşaf, el havlusu, alaca ve acem şalı taklidi şallardır.

1906 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre, Simav Gölü çevresindeki 11 köyde iyi nitelikli hasırlar örülmekteydi. Aynı salnamede bu hasırların Aydın, Denizli ve İzmir'de satıldığı belirtilmektedir. Simav Kazası'nın diğer önemli sanayi ürünleri; kilim, seccade, heybe ve ev sergileridir. Aynı salnamede Gediz Kazası'nın da en önemli yerel sanayi dalının dokumacılık olduğu kaydedilir. Burada 500 dokuma tezgahı bulunmaktadır.[247]

---

[245] *YA*, s. 5304.
[246] Saraçlık; Koşum ve eğer yapımı.
[247] *YA,* s. 5304.

4.6. ULAŞIM VE TİCARET

4.6.1.Osmanlı'da Ulaşım ve Ticaret

Osmanlı ekonomisi geleneksel olarak ticaret serbestisini ve özellikle transit ve dış ticaretin geliştirilmesini bir ilke olarak benimsemiştir. Bunun yanında ticari faaliyetlerde tekelci eğilimlerin güçlenmesine, üretici ve tüketiciyi zarara uğratacak durumların ortaya çıkmasına mani olmak için bir denetim mekanizması kurmuştur. İç ve dış ticaret devlet denetimi altındadır.

Osmanlı toprakları, Doğu ve Batı ekonomilerini birbirine bağlayan İpek ve Baharat yollarının üzerinde bulunmaktaydı. Bu yollardan elde edilen gümrük gelirleri devlete önemli bir kaynak teşkil ediyordu. Bunun için ticaretin denetimi ve yolların güvenliğinin sağlanması devletin sorumluluğu altındaydı. [248]

Devlet, güvenli bir piyasa ortamının oluşmasını görev olarak bilmiştir. Bunun dışında denetim, dışarıya altın ve gümüş çıkışının yasaklanması ve bunun için yabancı tüccarın yine mal ile ülkesine dönmesinin sağlanması, bazı stratejik malların belli yerlere tahsis edilmesi şeklinde gözüküyordu.

Osmanlı Devleti yarı-muhtar birimlerden oluşan merkezi bir devlettir. Geniş bir ülkeye sahip bir devletin bu vasfı sağlayabilmesinin sağlıklı bir haberleşme ve ulaştırma ile sağlanabilmesi tabidir. Osmanlı ulaştırma sistemi su ve kara yolları ulaştırması olarak iki kısımda ele alınmaktadır.

4.6.2. Kütahya'nın Ulaşım Altyapısı

Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönemi'nde Kütahya çok sayıda yolun birleştiği bir noktadaydı. Buradan batıya uzanan yollar, kenti Domaniç üzerinden Bursa'ya Marmara Bölgesi'ne; Balat üzerinden Balıkesir ve Edremit aracılığıyla Ege

[248] Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1986, s. 365.

Denizi'ne bağlamaktaydı. Güneybatı'ya giden yol ise Çavdarhisar ve Gediz üzerinden kenti Bergama'ya ulaştırmaktaydı.

Porsuk Vadisi boyunca güneye uzanan yol, Kütahya'nın Alaşehir, Salihli, İzmir ve Büyük Menderes Vadisi'ndeki öbür yerleşim merkezleri ile ilişkisini sağlamaktaydı. Güneydoğu yolu Konya'ya, kuzeydoğu yolu ise İnönü üzerinden Bilecik ve çevresine bağlanmaktaydı.

XIX. yüzyılda Anadolu demiryolunun doğrudan kente uğramamasından ötürü büyük bir konak yeri olma niteliğini kaybetmiştir. Kent, bu dönemde yalnızca bir şube hattı ile demiryoluna bağlanabilmekteydi. İzmir'den başlayarak Ege'nin içlerine doğru ilerleyen demiryolu da Kütahya'yı açıkta bırakarak güneye sarkıyor ve Anadolu demiryolu ile Afyon'a birleşiyordu.[249]

Demiryolunun kentten uzakta kalmasıyla yüzünden halı ve seccade dokumacılığı, debbağlık ve çinicilik gibi bazı yerel sanayi dalları da XIX. yüzyılda gerilemeye yüz tutmuştur.

Anadolu demiryolunun, Eskişehir'den başlayarak Konya'ya uzanan ve Kütahya'nın biraz açığından geçen hattının yapım imtiyazı 1893'te Deutsche Bank'a verilmiştir. 445 km uzunluğundaki hattın yapımı 1893-1896 yılları arasında tamamlanmıştır. Eskişehir-Kütahya-Afyon-Konya hattının Kütahya'yı bağlayan şube hattı ise daha sonra inşa edilmiştir.

Belgelerde, askeri yolların tamir ve tesviyesinden, Osmanlı memleketlerindeki bütün yolların kavşaklarına levhalar konulmasına,[250] Anadolu demiryolunun Bursa'dan geçirilerek, hatların o dönemde alınan kararlarına kadar, ulaşımla ilgili bir çok bilgiler bulunmaktadır.

---

[249] *YA,* s. 5304.
[250] BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 59.3/2.

Kütahya merkezindeki yol yapım çalışmaları, posta ve haberleşme hizmetleri,[251] Kütahya-Gemlik Yolu ile deniz bağlantısının sağlanması belgelerde bulunan diğer bilgilerdir.

4.6.3. Kütahya'da Ticari Hayat

Kütahya'nın iktisadi ve ticari hayatı Osmanlı Devleti'nin iktisadi durumuyla bir farklılık arzetmez. Devletin ekonomik yapısının tarım ve hayvancılığa dayalı olduğu görülmektedir. Osmanlı devletinin son dönemlerinde şirketlerin kurulmaya başlandığı, ihracata hız verildiği, mevcut kaynakların özellikle madenlerin pazarlanmasına önem verildiği belgelerden anlaşılmaktadır.

XIX. yüzyıl sonlarında; Kütahya Sancağı'nın en önemli dış satım ürünü lületaşıydı. Toplam dışsatım değeri 80 bin OL bulmaktadır. 50 bin OL ile 45 bin OL'yi bulan tahıl ve tiftik, lületaşını (manyezit) izlemektedir.[252]

Tablo 21: 1890 yılı başlarında Kütahya Sancağı'nın başlıca dış satım ürünleri ile değerleri[253]:

Ürün Adı	Değeri (OL)
Lületaşı	80.000
Tiftik	45.000
Saf Yün	12.000
Adın Yün	6.000
Tahıl	50.000
Afyon	4.000
Toplam	197.000

[251] BOA, *A.MKT.UM*, Dosya no:80/71.
[252] *YA*, s. 5304.
[253] *YA*, s. 5304.

XIX. yüzyıl yılı sonunda Kütahya Sancağı'nın dışalım ürünleri arasında 10.000 OL ile işlenmiş eşyanın ilk sırayı aldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra şeker, kahve ve petrol de önemli dışalım maddeleridir.[254]

Tablo 22: 1890 yılı başlarında Kütahya Sancağı'nın başlıca dış alım ürünleri ile değerleri:[255]

Ürün Adı	Değeri (OL)
Petrol	4.000
Şeker	6.000
Kahve	5.000
İşlenmiş Eşya	10.000
Öbür Ürünler	20.000
Toplam	45.000

4.7. MALİYE

4.7.1. Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Maliyesi

Batı usulünde bir maliye sistemi kurulmasını sağlayacak çağdaş maliye prensipleri Tanzimat Fermanı ile ilan edilmiştir. Bunlar; vergilerin halkın kudretine göre alınacağı, muntazam ve adil bir şekilde toplanacağı, devlet gelirleri ile giderlerinin, Meclis-i Ahkâmı Adliye tarafından tespit ve kontrol konularına değinmektedir.

[254] *YA*, s. 5304.
[255] *YA*, s. 5304.

Tanzimat Dönemi'nde Maliye Nezareti tüm mali işleri kontrol eden bir nezaret olarak kurulmuştur. 1840 yılında alınan bir kararla da daha önce devlet gelir ve giderlerinin belirli bölümlerini kontrol eden Mansure ve Redif Hazineleriyle Hazine-i Amire'nin ilgasıyla, Maliye Hazinesi'nin tüm devlet gelir ve giderlerini yöneten tek hazine haline getirilmiştir.

1841 mali yılı için bir bütçe hazırlamaya yönelik bir çalışma yapılmıştır. Ancak bu safhada henüz bir bütçe geleneği doğmamıştır. Bu taslak toplam gelir ve giderlerle ilgili bir ön tahmin niteliğindedir.

Modern bir bütçenin hazırlanması ve bunun esaslarını getiren çerçeve kararının ortaya çıkması 1845 yılında gerçekleşmiştir. 1846-1847 mali yılından itibaren her yıl düzenli olarak bütçenin hazırlanmasına esas olan bu karar, önce bütçe hazırlama gereğini ortaya koymuştur.[256]

Tanzimat Dönemi'nde uygulanan ve devletin ana gelir kalemlerini oluşturan vergiler vardır. Bütçelerde toplam olarak yer alan gelir rakamlarının türleri itibariyle dağılımı Maliye Nezareti tarafından hazırlanan ilk taslaklarda belirtilmiştir. Bu taslaklara göre gelirler şu kalemlerden oluşmaktadır:

1.a.Virgü[257]
b.Eyaletlerden peşin olarak yapılan tahsilatlar
c.Cizye
d.Madenler hasılatı

2.a.Aşar gelirleri
b.Gümrük gelirleri
c.Çeşitli resimler
d.Tapu, kontrato ve evrak-ı sahiha gelirleri.

[256] Tevfik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi*, Ankara: TTK Basımevi, 1989, s.7.
[257] Tekalif-i örfiye adı altında pek çok türü ve tahsil şekli olan muhtelif vergiler birleştirilerek bir bütün halinde Virgü adı altında Tanzimat'ın hemen ardından alınmaya başlanmıştır.

Abdülmecit ve Abdülaziz devirlerinde maliyede yapılan yenilikler, batı maliyesinin ruhunu teşkil etmektedir. Bulunan kontrol müessesesi meydana getirilmediği için noksan kalmıştır. II. Abdülhamit'in ilk yıllarında Mebuslar Meclisi'nin kurulması ile bu kontrol mekanizması da kurulmuştur. Kısa bir süre sonra kapatılması ile yine bir boşluk meydana gelmiştir.

İstibdat İdaresi'nin maliye sistemi, kontrolsüz keyfi düşünce ve ihtirasları aksettirmektedir. Bu dönemde bütçe, Maliye Nezareti tarafından gelişi güzel sağlanmakta idi. Padişah tarafından tayin edilen üç-dört nazırdan oluşan komisyon tarafından incelenmekte, Vükela Heyeti'nde görüşüldükten sonra da padişah tarafından onaylanmakta idi.[258]

4.7.2. Kütahya Sancak Bütçesi

Askeriye, eğitim, emniyet, hapishaneler ve sağlık konularında yapılan harcamalar ile Devlet'in borçlanması ile ilgili belgeleri ve toplanan vergiler ile vergilerin mahiyetleri arşiv belgelerinde ayrı ayrı incelenmektedir. Yine belgelerde; sancağın senelik hesap devresinde sancağa tahsis edilen meblağ ile yapılan harcamaları , müfredat cetvellerinin oluşturulduğu anlaşılmaktadır.[259] Bu muhasebelerde senelik gelir-gider dengesi sağlanmaya çalışılmıştır. Mali işlerin düzenlenmesi için Sancaklara tatbik memurları gönderilerek geçici sürelerle vazifelendirilmişlerdir.

Maliyeden; tabi afetler , mülteci nakli, kıtlık olan yerlere yardım yapılması gibi hususlarda para tahsilatı yapılmıştır. Örneğin Kütahya şehri ortasından geçen nehir yatağının taşkınlara sebebiyet verdiği için mecrasının değiştirilmesi hususunda gerekli paranın Ankara Sancağı emvalinden karşılandığı görülmektedir.[260]

---

[258] Karal, *a.g.e*, s. 433.
[259] BOA, *DH.EUM.MH*, Dosya no: 145/82.
[260] BOA, *A.MKT.UM*, Dosya no: 407/76.

Senelik bütçeden mutasarrıflıklara belli bir miktar yardım yapıldığı ancak mümkün olduğu kadar tasarruf icrasıyla bütçenin dengelenmesi gerektiği de belgelerde vurgulanmıştır.

Bu dönemde Düyunu-u Umumiye'nin, Kütahya Sancağı'ndan en çok geliri keresteden elde edilirken, onu alkollü içecekler izlemektedir.[261]

1876 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre, Kütahya Merkez Kaza'nın en yüklü gelir kalemi 839.895 kuruş ile aşardır. Kütahya Sancağı'nın en yüksek aşarı sırasıyla Simav Kazası (1.237.700 kuruş), Eğrigöz Nahiyesi (1.004.170 kuruş) ile Virancık Nahiyesi'nde (985.560 kuruş)dir. Sancağın toplam aşar geliri 7.589.404 kuruştur.

Bu dönemdeki ikinci büyük gelir kalemi, toplam değeri 3.212.086 kuruş olan vergi emvalidir. Kütahya Merkez Kaza, 654.411 kuruş ile ilk sıradadır. 544.932 kuruş ile Gediz Kaza'sı ikinci sıradadır. En yüksek ağnam rüsumu 266.401 kuruş ile Merkez Kaza'dan, bedel-i askeriye ise 90.777 kuruş ile yine Merkez Kaza'dan toplanmaktadır. [262]

Tablo 23: 1876 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'ne göre, Kütahya Sancağı'nın Gelir Kalemleri:

Yer Ad	Vergi Emvali (Kuruş)	Aşar (Ürün Vergisi) (Kuruş)	Bedel-i Askeriye (Kuruş)
Kütahya Merkez Kaza	654.411	839.895	90.777
Gümüş Nahiyesi	227.601	873.505	-
Armudeli Nahiyesi	94.375	90.000	-
Altıntaş Nahyesi	226.596	867.275	-

[261] *YA*, s. 5302.
[262] *YA,* s. 5302.

Virancık Nahiyesi	265.578	985.560	-
Gergi Nahiyesi	180.275	709.450	-
Tavşanlı Nahiyesi	275.260	564.110	-
Gediz Nahiyesi	544.932	128.599	-
Şaphane Nahiyesi	34.084	74.000	-
Simav Kazası	62.378	1.273.700	-
Dağardı Nahiyesi	201.509	215.140	-
Eğrigöz Nahiyesi	446.087	1.004.170	-
Toplam		7.589.404	90.777

Tablo 24: 1893-1894 döneminde Düyun-ı Umumiye'nin Kütahya Sancağı'ndan sağladığı gelirin dağılımı:

Gelir Türü	Değeri (Kuruş)
Tütün Vergisi	698
Tuz	256
Alkollü İçecekler	27.746
Kereste	211.088
İpek	712
Çeşitli Gelirler	49.926
Toplam Gelir	290.426
Toplam Gider	52.124
Net Gelir	238.302

1904'teki Kütahya Sancağı'nın toplam gideri 2.731.199 kuruştur. Bu toplam değer içinde 936.090 kuruş ile asayiş giderleri ilk sıradadır.

Tablo 25: Kütahya Sancağı'nın 1904'teki başlıca gider kalemleri ile değerlerinin dağılımı/1:[263]

Gider Türü	**Kuruş**
Dahiliye Giderleri	365.659
Adliye Giderleri	243.558
Şeriye Giderleri	160.388
Maliye Giderleri	409.590
Maaş ve Ücretler	78.021
Asayiş Giderleri	936.090
Orman Giderleri	67.800
Faiz Giderleri	470.093
Toplam	2.731.199

Kütahya Sancağı'nın 1904'teki gelir toplamları 25.479.859 kuruştur. İlk sırada 11.060.750 kuruş ile peşin ihale edilen aşar vergisidir.İkinci sırada emlak ve akar vergisi 5.290.000 kuruş, üçüncüsü ise ağnam rüsumu 4.210.000 kuruştur.[264]

[263] *YA*, s. 5303.
[264] *YA*, s. 5303.

Tablo 26: Kütahya Sancağı'nın 1904'teki gelir kalemleri ve değerlerinin dağılımı/2:[265]

Gelir Türü	**Kuruş**
Emlak ve Akar Vergisi	5.290.000
Temettü Vergisi	560.000
Bedel-i Askeriye	396.000
Ağnam Rüsumu	4.210.000
Peşin İhale Edilen Aşar Bedeli	11.060.750
Emanet Aşar Geliri	2500
Emlak-ı Miri İcar ve Hasılatı	21.000
Şahsi Vergiler	410.000
Çeşitli Resimler	90.300
Orman ve Kereste Ürünleri Gelirleri	505.000
Çeşitli Madenlerden Elde Edilen Gelirler	400.000
Emlak ve Tapu Harçları	455.000
Mahkeme Harçları	181.000
Çeşitli Gelirler	418.700
Maarif Bağış Payı	557.863
Nafia Gelirleri	921.744
Toplam	25.479.859

1889 (1306) yılından itibaren salnamelerde Kütahya merkez, nahiye ve kazalarında Düyun-ı Umumiye idaresiyle karşılaşılmaktadır.

[265] *YA*, s. 5303.

1889'da Kütahya merkezde Düyun-ı Umumiye İdaresi bulunurken,[266] 1893'den itibaren Simav ve Gediz'de de görülmektedir[267]. Eğrigöz, Eskişehir, ve Uşak Kazaları da onları izlemektedir[268].Yine 1889 yılında Simav'da Ticaret ve Sanayi Odası bulunmaktadır. Ziraat Bankası da ilk 1893'de Eskişehir, Simav, Gediz ve Uşak' da görülmektedir. 1897 Uşak'da Bank-ı Osmani bulunmaktadır. Kütahya Merkez, Eskişehir, Simav ve Gediz'e ek olarak Eğrigöz'de de Düyun-ı Umimiye İdaresi vardır. Aşağıdaki tabloda söz konusu mali kurumları daha ayrıntılı bir şekilde görebiliriz.

TABLO 27 : Kütahya'da bazı mali kurumlar ve dağılımları:

Yıl	**Düyun-ı Umumiye İdaresi**	**Ziraat Bankası**	**Bank-ı Osmani**	**Sanayi Odası**
1889 (1306)	Kütahya Merkez	-	-	Simav (Ticaret ve Sanayi Odası)
1893 (1310)	Kütahya Merkez, Simav, Gediz	Eskişehir, Simav, Gediz,Uşak	-	Kütahya Merkez (Ticaret ve Sanayi Odası)
1894 (1311)	Kütahya Merkez, Eskişehir, Simav,	Eskişehir, Simav, Gediz,Uşak	-	Kütahya Merkez (Ticaret ve Sanayi Odası)
1897 (1314)	Kütahya Merkez, Eğrigöz, Eskişehir, Simav, Gediz	Kütahya Merkez, Eskişehir, Simav, Gediz,Uşak	Uşak	Kütahya Merkez (Ticaret ve Sanayi Odası)
1898 (1315)	Kütahya Merkez, Simav, Gediz,Uşak	Kütahya Merkez, Eskişehir, Simav, Gediz,Uşak	Uşak	Kütahya Merkez (Ticaret ve Sanayi Odası)

[266] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, 1306, s. 220.
[267] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, 1310, s. 350-351.
[268] *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, 1314, s. 246-247.

1900 (1317) d a	Kütahya Merkez, Eğrigöz, Eskişehir, Simav, Gediz,Uşak	Kütahya Merkez, Eskişehir, Simav, Gediz,Uşak	Uşak	Kütahya Merkez (Ticaret ve Sanayi Odası)
y 1906 (1324) a l	Kütahya Merkez, Eskişehir, Simav, Gediz,Uşak	Kütahya Merkez, Simav, Eskişehir, Gediz,Uşak	Uşak	Kütahya Merkez (Ticaret ve Sanayi Odası)
1907(1325) n ı z	Kütahya Merkez, Simav, Gediz	Kütahya Merkez, Simav,Gediz,Uşak, Eskişehir,	Uşak, Eskişehir	Kütahya Merkez (Ticaret ve Sanayi Odası)

İl özel idaresinin 1914 (1331) yılı gelir tahakkuku 7.123.146 kuruş 1 para (20 para 1 kuruştur.) olup bundan 2.170.507 kuruş 10 parası tahsil olunarak 1915 (1332) senesi Martı başlangıcında 4.952.638 kuruş 26 para bakiye (kalan) devredilmiş ve kalan paranın geliri parçalar halinde gelecek ve geçen seneye ait miktarı bağlı cetvelde ayrıntısıyla gösterilmiştir.(Bkz:Tablo 28-29)

Gelir tahakkukundaki eksiklerin, tahsil edilmemesi silah altına alınan mükellefin vergilerinin ertelenmesinden ve nakit karşılığı askeriyeden bakaya havale mal müdürlüğünden ödenmekte olduğu için süreyi tamamlayana kadar adı geçen miktarın eksiksiz alınması umut edilmektedir. Yol bedelinin gelecek tahakkuku olan 1.068.850 kuruştan 1915 (1332) senesi başlangıcına 640.873 kuruş otuz beş para devir edilmektedir. Adı geçen miktarın 170.800 kuruşu 1331 senesi Ağustosundan eskiden silah altına alınan mükellefine aittir. Tahsilat dairesince düzenlenen özel emire uygun olarak tarihi sevkleri işaret edilmek üzere askerlik şubesine bırakılan defterlerin iadesinde ödemeden düşüleceği düşüncesiyle kalanlara 465.073 kuruş otuz beş para nazarıyla bakılması gerekli görülmüştür. Adı geçen miktarın kalanı da katılımlarından itibaren ertelenmesinden tahsil edilememiştir.

Nakit yol bedelinden ne kadar çok kalan devredilmesi ve sonraki senelerin tablolarının tahsili mümkün olmadığından genel heyet itibariyle yol bedeline ilgili işlemlerde bir düzen temin edilememiştir. Tahsil işlemlerinin maliyeye verilmiş bulunmasından, tahsilat memurlarının yol bedeli tahsilatını ikinci bir vazife gibi anlayıp ve özellikle yerel idarenin teşekkülünden sonra büsbütün benimsememek istememelerinden, bu konuda yönetime yapılmakta olan genel soruşturmanın olumlu bir neticeye ulaşmamasının neden olduğu anlaşılmıştır.

İlköğretim gelirlerinden kalanların devredilmesi işlerine, sene sonunda başlanması ve teklif cetvellerinin 1914 (1331) Şubatında tahsildara verilmiş olması gerekmektedir. 1914 (1331) yılı tahsilatından il özel idaresi mal sandıkları zimmetinde 414.744 kuruş 23 para bulunup gelecek sene tahsilatıyla beraber adı geçen paranın süratle alınması uygun bulunmuştur.

Hükümet dairesinin binasının mevcut dairelere yetersiz gelmesinden dolayı 1914 (1331) senesi içinde hükümet dairesinin avlusunda büyük salon beş oda ve bir tuvaletten oluşan akarsuyu ve camii bulunan 70.000 kuruş harcamayla taş yapı usulüyle bir il özel idare binası yapılmıştır.[269]

Tablo 28: 1914 (1331) Senesi Gelir Tablosu:

Kuruş	**Para**	
7.123.146	1	1331 yılı gelir tahakkuku
2.170.507	15	1331 yılı tahsilatı olup düşülecek olan

1914 (1331) senesi tahsilatından olup Şubat sonunda mal sandıklarınca borç ödeme edilmesinden 1915 (1332) senesi Martına devreden mevcut-ı sandık.

[269]BOA, *İ.MVL*, Dosya no: 485\21977.

Tablo 29: 1915 (1332) Senesi Martına Devreden Sandık Mevcudu

	Kuruş	Para
Kütahya merkez kazası	208.366	20
Uşak kazası	68.576	36
Simav kazası	44.639	6
Gediz kazası	93.162	1
Toplam	**414.744**	**23**

Özel İdare'nin 1915 (1332) yılına ait programında 70 bin kuruş bedel ile Hükümet Konağı'na ilaveten Defterdarlık Hususiye Dairesi inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. 1917 (1334) senesinde de matbaanın tesisi ve inşası için masraf olarak 100 bin kuruş ayrılmıştır.[270]

4.7.2.1.Sancak Vergilerinden Bazıları

4.7.2.1.1. Ziraat Vergileri

Kütahya ve bağlı kazalardaki halkın yetiştirdiği afyondan ve haşhaştan eskiden beri 1/8 Öşür alınması adet olunmuşsa da Tanzimat Ferman'ı uyarınca kaçta bir öşür alınması gerektiği, Kütahya Defterdarı tarafından Maliye Nezareti'ne sunulmuştur (1840/1257).

Eskiden bu afyonun pek çoğu tüccarlar tarafından satın alınıp Çin'e götürülüp orada satılmakta iken üç seneden beri Çin tarafına Afyon girmesi yasaklandığından burada adı geçen afyonun indirimli fiyatla insanlardan geçici alınması ve adı geçen halkın Darphane-i Amire'ye zarara sebep olduğundan, ahali

[270] BOA, *DH .UMUM*, Dosya No: 85/7.

haşhaş ve afyon üretmeyip hayvancılık ve diğer ürünleri yetiştirmeleri herkese bildirilmiştir.

Erzak türünden olan hububat türünden olmadığından ve emsalinden olan vergi 1/5 alındığından, bundan sonra izin verilmedikçe afyon yetiştirmeyip, diğer hububatları yetiştirmeleri, bu sene (1840-1257) yetiştirmiş oldukları haşhaş ve afyondan yasak olmadıkları için verginin 1/5 alınması lazım gelmektedir. Kendince haşhaş yetiştirenlere ve afyon üretenlere söylenmek üzere baş defterdar, Sivas Defterdarı'na ve diğer afyon üretilen yerlere bildirilmiştir.[271]

Yalnız, Padişah, halkın geçim kaynağının afyon üretiminden ibaret olduğunu, bu hususta yasaklanması ve 1/5 vergi alınmasının uygun olmadığını belirtmiştir. Darphane-i Amire'de bulunan afyonun zarar ve telef olmasına binaen bu afyon üretiminin yasaklanması ve 1/10 öşür alınması ve adı geçen afyonun satın alınması meclisçe uygun görülmüştür.[272]

4.7.2.1.2. Ağnam Vergisi

Maliye Bakanlığı'nın 1862 (16 Zilkade 1279) tarihli Meclis-i Vâlâ'ya havale edilen bir resmi yazısında Kütahya Sancağı Ağnam (koyun) ve Keçi Vergisi ve diğer vergilerin 79 senesine mahsuben yapılan müzayedesinde peşinen ve tamamen hazineye teslim olunmak üzere 14 yük 40 bin kuruş hedefle ve Kapamacıoğlu Kigork, Kostaki ve Monuk taahhütleriyle gerçekleşmiştir. Ağnam vergisinin emaneten idare olunarak hasılatın henüz belli olmamasından dolayı bedeli hesaplanınca 6 yük 38.500 kuruş noksan görülmüştür. Bunun 1 yük 59.000 kuruş müzayede kararının ardından borcu ve küsuratı adı geçen ilin ağnam vergisi dışında geçen sene senetle, bu sene nakit olarak ihale olunmuştur.[273]

[271] BOA, *İ.MVL*, Dosya no: 33\562.
[272] BOA, *İ.MVL*, Dosya no: 33\562.
[273] BOA, *İ.MVL*, Dosya no: 485\21977.

SONUÇ

Kütahya, XIX. yüzyılda yaşanan bazı siyasi olaylar sebebiyle uluslar arası nitelik kazanmıştır. Bunlardan birisi Mısır Meselesi'dir. 1833 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı Devleti arasında yapılan savaş sonunda M. Ali Paşa Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemiş ve birçok yeri ele geçirmiştir.

Macar Milli Hareketi'nin Avusturya ve Rusya tarafından kanlı bir şekilde bastırılmasıyla, Macar mültecileri Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve şehrin çehresi bir ölçüde değiştirmişlerdir.

İncelemiş olduğumuz bu dönem idareler tarafından değişim dönemidir. İhtisab Nazırlığı belediyeye dönüşmüş, adli, idari, eğitim ve öğretim alanında değişiklikler olmuştur. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi imzalanmış, Encümen-i Danış açılmıştır. Bunun yansıması olarak da Kütahya'da da bir çok mektep açılmıştır. Eğitim programlarındaki yeni düzenlemelerin yapılması ve ilk defa Muallim Cemiyeti adıyla bir cemiyetin kurulması önemli bir gelişmedir.

Kütahya'nın XIX. yüzyıldaki konumu günümüzdekinden daha önemlidir. Şehir merkezindeki nüfus önceleri Müslüman ve önemli miktarda gayrimüslim iken sonraları gerek muhacir göçleri, gerekse taşradan gelen göçlerle gayrimüslim nüfus giderek azalmıştır. 1870 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre, Kütahya'nın nahiyeleri ile birlikte toplam erkek nüfusu 33.366'dır. Bu sayının 30.142'si Müslüman, 2.224'ü gayrimüslimdir.

Kütahya'da, ekonomi, genel olarak tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Tarım ve hayvancılıkta bu dönemde gelişmeler yaşanmış, geleneksel usullerin yerini, yeni yeni kullanılmaya başlayan tarım alet ve makineleri almıştır. En çok buğday, arpa, burçak, darı, mısır, üzüm, mazı ve haşhaş üretilirken, keçi ve koyun en çok beslenen hayvanlardandır. Söz konusu ürünler İzmir Limanı'ndan uluslar arası pazarlara ihraç

edilebilmektedir. En çok ihraç edilen ürünler Lületaşı ve tahıldır. Hayvancılığın gelişmesi için damızlık hayvan çiftlikleri kurulmuştur.

Halkın sağlığını yaygın olarak tehdit eden frengi, kolera, tifo ve uyuz gibi hastalıklara Sıhhıye Nezareti, gerek belediye, gerekse diğer kurumlar aracılığı ile tedbirler almıştır. I.Dünya Savaşı yıllarında sıhhiyenin olağanüstü bütçe hazırlamasının sebebi, savaş koşullarıdır.

Memleketin en zor günlerinde asker takviyesi, silah, mühimmat ve levazım gibi askeri techizat bakımından Kütahya'nın büyük katkıları olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, devletin kaybettiği topraklarındaki askeri problemlerin çözümünde önemli bir merkez olmuştur.

Bayındırlık işleri de Kütahya'da ileri durumdadır. Gediz-Uşak, Kütahya – Tavşanlı, Kütahya-Karahisar, Kütahya-Gediz ve Uşak-Çivril yollarının bazı kısımları bu dönemde yapılmıştır. Kütahya'daki hükümet konağı, askeri kışla ve su yatakları gibi yerlerin tamiratı yapılmıştır. Ayrıca İstanbul ve diğer bölgelere de bu hususta malzemeler ve bunların yapımı için ustaların gönderildiği dikkati çekmektedir.

Maden yatakları bakımından önemli bir kaynağa sahip olan Kütahya, bu yönüyle de önem arz etmektedir. İhraç edilecek durumda olan madenlerin bir çok ülkeye satıldığı ve anlaşmalar yapıldığı bilinmektedir. Madenciliğin teşviki için krom madeninin vergiden muaf tutulduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin artan dış borçlarının ödenmesi için yurt satında yaygınlaşan Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin, 1889 yılından itibaren Kütahya merkez, kaza ve nahiyelerinde de açıldığı görülmektedir.

Sonuçta Kütahya XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında bir çok gelişme ve değişimlere sahne olmuş, Osmanlı ekonomisine büyük katkılar sağlamıştır. Bu durum şehrin önemini daha da arttırmıştır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

A. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

BOA, *DH.UMUM*, Dosya no: 138/5, 85/16, 85/7, 63.1/24, 11/42, 563 / 74, 59.3/2.

BOA, *İ.DH*, Dosya no: 1355/1316/M-07.

BOA, *DH.MKT*, Dosya no: 1466/10, 1419/4, 1563/74.

BOA, *İ.MVL*, Dosya no: 462/20841, 485/21977, 317/13403, 33/562.

BOA, *İ.DH*, Dosya no:653/45428, 74659.

BOA, *İ.MMS,* Dosya no:43/1788,

BOA, *A.MKT.NZD*, Dosya no: 95/26.

BOA, *A.MKT.MHM*, Dosya no: 172/65.

BOA, *DH.EUM.VRK*, Dosya no: 16/23.

BOA, *A.MKT.UM*, Dosya no: 367 / 31.

BOA, *A.MKT.UM*, Dosya no: 552/ 45.

BOA, *DH.İ,* Dosya no: 57/9.

BOA, *A.MKT.MHM*, Dosya no: 160/84, 153/82, 120/63, 107/57.

BOA*, A.AMD*, Dosya no: 88/26.

BOA, *A.MKT.DV*, Dosya no: 123/91.

BOA, *DH.İD*, Dosya no: 200/1.

BOA, *A.MKT.UM*, Dosya no: 99/29, 191/87, 80/71, 407/76.

BOA*, MV*, Dosya no:254/41.

BOA, *A.MKT.NZD*, Dosya no: 32/10.

BOA, *DH.MUİ*, Dosya no: 69.2/31

BOA, *DH.EUM.MH*, Dosya no: 145/82.

BOA, *ML.VRD.TMT*, No: 8707.

B. SALNAMELER

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, 1287.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, 1292.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, 1293.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, 1296.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, 1302.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, 1303.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, 1306.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, 1310.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, 1311.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, 1314.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, 1315.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, 1317.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, 1324.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, 1325.

II. ARAŞTIRMA ESERLER, MAKALELER VE ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

BATUR, Atilla, DADAŞ, Cevdet, METE, Zekai, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya'da Sosyal Hayat,* Kütahya: Kütahya Belediyesi, Kütahya Kültür ve Tarihini Araştırma Merkezi Yay, 2002.

BİLİM, Yalçın, *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşmalar (1839-1876).* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1984.

BOZKURT, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara: TTK Yay, 1996.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: TTK Yay, 1991.

ÇANKAYA, Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara: Mars Matbaası, 1968.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitapevi, 11.Bsk, 1993.

EMECEN, Feridun, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi,* İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1994.

GÜRAN, Tevfik, Tanzimat Dönemi Tarım Politikası, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920),* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1980.

_____, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi,* Ankara: TTK Basımevi, 1989.

KAFESOĞLU, İbrahim , *Selçuklu Tarihi,* İstanbul: MEB Yayınları, 1992.

KAĞNICIOĞLU, Celal, Tarihi *ve Turistik Yönü ile Kütahya*, İstanbul: Halk Basımevi, 1964.

KALEMLİ, Mustafa, *Kütahya'nın Yasama Organı Üyeleri (1920-2001)*,Ankara, 2001.

KÖKSAL, Osman, *XIX. Yüzyılda Bir Osmanlı Ordugah Kasabası Şumnu*, Ankara: Araştırma Yay, 2006,

KÖPRÜLÜ, Fuat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* Ankara: TTK Yayınları,1994.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt:8, Ankara: TTK Yay, 1983.

Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası Rehberi, İstanbul: Acar Matbaacılık.

Kütahya Ansiklopedisi, Cilt: 1, Kütahya: Kütahya Belediyesi Kültür Yay, 1999.

LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Çeviren: Metin Kıratlı, 7. baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1998.

ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK Yayınları,2000.

---------, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

ÖZÇELİK, Mustafa, ''Kütahya'nın Tarihi Geçmişi'', *Kütahya Araştırmaları*, Bursa: Ak Matbaacılık, 2003.

SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay, 1991.

SARIKAYA, Yaşar, *Medreseler ve Modernleşme,* İstanbul: İz Yay, 1997.

SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügatı*, İstanbul: Enderun Yay, 1986.

SHAW, Stanfort, ''Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi,'' *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:4, İstanbul: İletişim Yay, 1985.

PANİKOĞLU, Kemal, *Olayların İçinde Kütahya,* Kütahya: Ekspres Matbaa, 1968.

QUATAERT, Donald '' XIX. yy'da Osmanlı Devletinde Madencilik'', *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:4, İstanbul: İletişim Yay, 1985.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi,* İstanbul: Dergah Yay, 1986.

Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Cilt 3, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay, 1991.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Bizans ve Selçukiylerle, Germiyan ve Osmanoğulları Zamanında Kütahya Şehri*, , İstanbul: Devlet Matbaası, 1932.

VARLIK, M. Çetin, ‘‘XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı’’, *Belleten*, Cilt: LII, Ankara: TTK Basımevi, 1998.

----------, *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429),* Ankara: Sevinç Matbaası, 1974.

YALÇIN,Osman Şiar, *Kütahya’nın Tarihi*, İstanbul: Özgüret Yay, 1959.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Kütahya’nın Tarihçesi”, *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılına Armağan,* İstanbul: Kütahya Belediyesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Sanat Tarihi Enstitüsü Yay, 1982.

Yurt Ansiklopedisi, ***‘‘****Kütahya Maddesi’’* , 7. Cilt, İstanbul: Anadolu Yay, 1981.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi,* 3. Bsk, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

EKLER

Belge 1: Gümüş karyesi temettuat defteri, ML. VRD. TMT, 8707.

Karye-i Gümüş

Kütahya Sancağına tâbi‘ Gümüş Nahiyesine muzâf Gümüş karyesi temettuât defteri

Hüdâvendigâr Eyâleti mülhâkâtından Kütahya Sancağına tâbi‘ Gümüş Nahiyesi kurâlarından Gümüş karyesi ahalilerinin emlak ve arazi temettuâtlarını mübeyyin defterdir.

İmam oğlu Ahmed'in emlak ve temettuâtı

Hane	1	Erbâb-ı zirâat	
Numara	1	Vergisi	145 guruş

A‘şârı					
Hınta	12,5 keyl	Beher keyli	7 guruş	87,5 guruş	
Şaîr	5 keyl	Beher keyli	4 guruş	20 guruş	
Burçak	1 keyl	Beher keyli	4 guruş	4 guruş	
				111,5 guruş	
				5 guruş	afyon
Yekûn				**116,5 guruş**	

	Hasılâtı	
Mezrû‘ tarla 40 dönüm	1115 guruş	60 senesi
	590 guruş	61 senesi
	1115 guruş	

	re’s	hasılatı
Boz inek (kara sığır)	1	
Sağman manda	1	60 guruş
Afyon evlek	1	30 guruş
Kısrak	1	30 guruş
Dölsüz kısrak	1	
Öküz	2	

Bir senede tahminen temettuâtı 1235 guruş

**

Boyacı oğlu Ömerin emlak ve temettuatı

Hane	2	Erbâb-ı zirâat

Numara	2	Vergisi	375 guruş

A‘şârı				
	Miri	Vakıf		
Hınta	20 keyl		20 keyl	140 guruş
Şaîr	10 keyl		10 keyl	40 guruş
Nohud	1 keyl	1 keyl	2 keyl	14 guruş
Burçak		1 keyl	1 keyl	4 guruş

	198 guruş	
	40 guruş	Adet-i ağnam
	40 guruş	afyon
Yekûn	**278 guruş**	

	Hasılâtı	
Mezrû‘ tarla 80 dönüm	1980 guruş	60 senesi
	1020 guruş	61 senesi
	1980 guruş	

	re’s	hasılatı
Boz manda ineği	2	
Afyon evlek	6	360 guruş
Sağman ağnam	55	440guruş
Boz ağnam	25	25 guruş
Boz keçi	20	10 guruş
Dölsüz Kısrak	1	
Erkek tay	1	
Dölsüz merkeb	2	
Manda öküzü	2	
Öküz	2	

Bir senede tahminen temettuâtı 2815 guruş

**

Aksakal oğlu Halil'in emlak ve temettuatı

Hane	3	Muhtar-ı evvel Erbâb-ı zirâat	
Numara	8	Vergisi	91 guruş

A‘şârı				
	Miri	Vakıf		
Hınta	5,5 keyl		5,5 keyl	38,5 guruş
Şaîr	3,5 keyl		3,5 keyl	14 guruş
Burçak	0,5 keyl		0,5 keyl	3 guruş

Nohud		0,5 keyl	0,5 keyl	3,5 guruş	
				85 guruş	
				20 guruş	Adet-i ağnam
				5 guruş	afyon
Yekûn				**83 guruş**	

	Hasılâtı	
Mezrû‘ tarla 40 dönüm	580 guruş	60 senesi
	290 guruş	61 senesi
	580 guruş	

	re’s	hasılatı
Boz inek	1	
Düğe	1	
Sağman ağnam	25	200 guruş
Boz ağnam	15	15 guruş
Sağman keçi	5	35 guruş
Boz keçi	5	2,5 guruş
Afyon evlek	1	30 guruş
Esb	1	
Merkeb	1	15 guruş
Öküz	2	

Bir senede tahminen temettuâtı 877,5 guruş

**

[Sh. 9]
Aksakal oğlu Ahmed'in emlak ve temettuatı

Hane	4	Erbâb-ı zirâat	
Numara	11	Vergisi	90 guruş

A‘şârı					
	Miri	Vakıf			
Hınta	5,5 keyl		5,5 keyl	38,5 guruş	
Şaîr	3,5 keyl		3,5 keyl	14 guruş	
Burçak	0,5 keyl		0,5 keyl	3 guruş	
Nohud		0,5 keyl	0,5 keyl	4,5 guruş	
				58 guruş	
				20 guruş	Adet-i ağnam
				5 guruş	afyon
Yekûn				**83 guruş**	

	Hasılâtı	
Mezrû‘ tarla 40 dönüm	580 guruş	60 senesi
	290 guruş	61 senesi
	580 guruş	

	re’s	hasılatı
Boz inek	1	
Dana	1	
Afyon evlek	1	30 guruş
Sağman keçi	20	140 guruş
Boz keçi	30	15 guruş
Öküz	2	

Bir senede tahminen temettuâtı 765 guruş

Belge 2: Kütahya Sancağı'na Çerkez ve Nogay Muhacirleri'nin yerleştirilmesi ile ilgili Sadrazamlık Müsteşarlığı'na Hüdavendigâr Valisi Süleyman Bey'in 23 Muharrem 1276 tarihli yazısıdır. BOA, *A.MKT.UM*, Dosya No:367/31.

Belge 3: Kütahya Sancağı'nda merkeze bağlı İn Karyesi civarı, Velibaş Çayırı'na yerleştirilecek Bosna-Hersek Muhacirleri'nin şikayetleri ile ilgili Kaymakam Said Bey'in yazısı. BOA, *İ.DH*, Dosya no: 74659.

Belge 4: Kütahya ağnam ve keçi vergisi toplamından doğan uyuşmazlık ile ilgili Maliye Nezareti Tezkeresi. BOA, *İ.MVL*, Dosya No: 485/ 21977.

Belge 5: Kütahya Sancağı kazalarındaki evkâf aşarı oranındaki uyuşmazlıkla ilgili Meclis-i Valâ-i Ahkâm-ı Adliye Mazbatası. *İ.MVL*, Dosya no: 462/20841.

Belge 6: Kütahya Sancağı Nüfus Vukuatı Muafiyetinin Uzatılmas
ilgili Sadaret Mazbatası. *İ.DH,* BOA.,Dosya no:1335\1316.